

Handwritten notes in red ink at the top of the page, including the word "რუსეთი" (Russia) and the date "1942".

გიორგი ნათაძე

ალექსანდრე ყიფშიძის (ფრონელის) „ღლიურგისათვის“

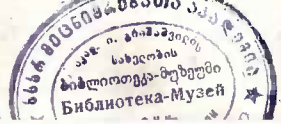
საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურულ მუზეუმში დაცულია ალექსანდრე ყიფშიძის არქივი, რომელშიაც აღმოჩნდა „ღლიური ერთი სემინარიელისა“. ღლიური ალ. ყიფშიძის უწარმოებდა თბილისის სასულიერო სემინარიაში მოწაფეობის დროს 1878—1882 წწ. ეს ღლიური მნიშვნელოვანი ლიტერატურულ-ისტორიული დოკუმენტია.

თბილისის სასულიერო სემინარიას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და აზროვნების განვითარებაში. 1817 წლიდან, საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე, ეს სასწავლებელი საშუალო დიდი სასწავლებელი იყო, სადაც თავს იყრიდა სოფლის ახალგაზრდობა. სემინარიაში სწავლობდნენ მღვდელ-დიაკვნების შვილები, რომლებიც იზრდებოდნენ სოფლად გლეხურ გარემოცვაში. ესენი სწავლის დამთავრების შემდეგ ისევ სოფელს უბრუნდებოდნენ მღვდლებად და მასწავლებლებად.

დაარსებიდან—1817 წლიდან, მის მოსაზრებამდე (1917 წლამდე) სემინარიაში არსებობდა მტკიცედ დამყარებული მონასტრულ-ფისკალური აღზრდის რეჟიმი და სწავლების სისტემა. სოფლებიდან ჩამოსული ჯანსაღი და გონება გაღვივებული ახალგაზრდობა აქ ეძებდა საღ საზრდოს განვითარებისათვის, მას ვერ აკმაყოფილებდა სემინარიის მშრალი, უშინაარსო სქოლასტიკური საგნები, მათი მოწაფურბული ცნობის მოყვარეობა აქ ვერ პოულობდა საზრდოს, ამისათვის ახალგაზრდობა სემინარიის კედლების გარეშე ეძებდა სულიერ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას. აქ იწყება სათავე სემინარიის მოწაფეთა და მათ აღმზრდელ მასწავლებელთა ორ მტრულ ბანაკად გაყოფისა. ამ ორ ბანაკს შორის დაუსრულებელი ბრძოლა იყო მთელი საუკუნის განმავლობაში.

ქართულ სემინარიებებს მეტი საბუთი ჰქონდათ თავიანთი უფროსების წინააღმდეგ უკმაყოფილებისა, სემინარიაში აღმზრდელ-მასწავლებლები, რექტორი, ინსპექტორი უმრავლესობა რუსი მონარქისტები იყვნენ, მეფის რუსეთში უფროსი, საქართველოში იგზავნებოდნენ პედაგოგებად. საქართველოს სასწავლებელში და განსაკუთრებით სემინარიაში, რუსიფიკატორული ბოლიტიკა იყო გამეფებული. მოსული მასწავლებლები რუსი მონარქისტთა პედაგოგები, თავიერის სასტიკი მოქცევით მოწაფეებისადმი. რუსიფიკატორული ბოლიტიკის გატარებით ცდილობდნენ უმაღლესი მთავრობის ყურადღების მიპყრობას და კარიერის მოპოვებას. სემინარიაში ქართულ ენას, ლიტერატურას არ ასწავლიდნენ. ქართულ ლაპარაკს უკრძალავდნენ, ქართული წიგნების და უწრნალ-გაზეთების კითხვისათვის სასტიკად სჯიდნენ.

სამშობლო ენის ასეთი დევნა და ეროვნული გრძობის შელახვა, სემინარიის მოსწავლეებს უფრო მეტ სიყვარულს უღვივებდა სამშობლო ლიტერატურისადმი, მეტის ბალისთ კითხვობდნენ ქართულ წიგნებს და უწრნალ-გაზეთებს, ყოველ კლასს ჰქონდა თავისი წელნაწერი უწრნალი მშობლიურ ენაზე, ეს უწრნალები დიდად უყვებოდა ხელს სემინარიის მოწაფეთა მასაში თავისუფალი აზროვნების დანერგვას, ეროვნული შეგნების გაღვივებას. სემინარიის მთავრობა ამისათვის მოწაფეებს სასტიკად სდევნიდა: უხრუკედინ ყუთებს, ბინებს, ლოგინებს; აწარმოებდნენ მოწაფეებზე უეცარ თავდასხმას, ქართულ უწრნალ-გაზეთების და აკრძალული წიგნების წართმევას. მეთვალყურეები დაგეშილი მეძებრებით უფსაფხვ დასდევდნენ შეგირდებს, ცდილობდნენ არ გამოპაროდან მოწაფის არც ერთი ნაბიჯი. რასაც მეთვალყურეები ვერ მოაზრებდნენ გავგათ მოწაფეთა შესახებ, ამას საიდუმლოდ ავალებდნენ მოწაფეებს (რაც მოწაფეთა შორის იწყებდა საშინელ აღშფოთებას და ზილს მოწინააღმდეგე სემინარიელებისადმი). დამატებით ამას ზწირ წირვა-ლოცვებზე ხანგრძლივი (2—4 საათი) დგომა, რომელიც შეგირდებს გონებას უწლუნებდა და ფიზიკურად ასუსტებდა და ყველასათვის ცხადი იქნება ის უკმაყოფილება და ზილი, რომელსაც იწყებდა სემინარიის რეჟიმი მოწაფეებში. თავის აღშფო-

თებას სემინარიის შვირთღებთ გამოძახტაედენნ ხოლმე არა მარტო ინდივიდუალურ პროტესტში, არამედ საერთო გამოსვლებში, რომელსაც მთავრობა „ბუნტს“ ეძახდა. ყველა გამოსვლებაში („პუბლიცისტი“) მოწაფეები უმთავრესად ერთსა და იმავე მოითხოვდნენ: მასწავლებელთაგან ადამიანურ მოპყრობას. მოწინავე მოაზროვნეთა წიგნების თავისუფლად კითხვას; ქართული ენისა და ლიტერატურის საფუძვლიან სწავლებას, წირვა-ლოცვის ხანგრძლივობისა და მარხვების შემცირებას.

სემინარიის არსებობის ასი წლის განმავლობაში მხოლოდ ერთხელ ეღიროსათ მოწაფეებს ნამდვილი მასწავლებლების ხილვა. ალ. ყიფშიძის სემინარიაში ყოფნის 15 წლის წინათ. ამ დროს, 1863 წელს თბილისის სემინარიაში განწესებულ იყვნენ მასწავლებლებად ნიკ. ცხევედაძე; გ. იოსელიანი და იაკ. გოგებაშვილი. ნ. ცხევედაძე საღმრთო სჯულის მასწავლებლად, იაკობ გოგებაშვილი მასწავლებლად და ბიბლიოთეკის გამგედ. ნ. ცხევედაძე „დაბადებას“ (ბიბლიას) მოწაფეებს კლასში რეალისტურად უხსნიდა, რელიგიის წარმოშობას და ისტორიას თავისუფლად მოაზროვნის თვალსაზრისით აშუქებდა. ი. გოგებაშვილი, თავის ბინაზე სემინარიაში, მოწაფეებს უკითხავდა და უხსნიდა იმ დროის მოწინავე მოაზროვნეთა წიგნებს. ი. გოგებაშვილმა ნ. ცხევედაძემ და მასწ. კოვრეზმა შეადგინეს წიგნებისა და პროგრესული ჟურნალების სია. „Отечест. зап.“, „Современник“. სიაში შეიტანეს რუსეთის მოწინავე კრიტიკოსების და პუბლიცისტების: ბელინსკის, ჩერნიშევსკის, დობროლოზოვის, პისარევის და სხვ. ნაწერები, საუკეთესო რუსული ბელეტრისტიკა; რეალისტურ-მატერიალისტური ნაწარმოებნი, მილერშოტი, დარვინი, დრეპერი, რუსო და სხვები. ეს სია წარუდგინეს გულუბრყვილო რექტორს არქიმანდრიტ ვიქტორინს, რომელსაც არ ესმოდა ამ წიგნების შინაარსი და იგი დაარწმუნეს, რომ მოწაფეთა განვითარებისათვის ამ ლიტერატურით ბიბლიოთეკის შევება აუცილებელიაო. რექტორი დაითანხმეს, გაიღო საკირა თანხა 200 მან. და წიგნებიც გამოწერილ იქნა, კარგახანს გატარდნა ამ წიგნებით სარგებლობა მოწაფეთა მიერ. ბნელეთის მოციქულებმა შინარქისტმა მასწავლებლებმა, რომლებიც გოგებაშვილის დროს სემინარიაში მრავლად იყვნენ „დაძინა“ „დაძინა“ ადრინეს მთავრობაში აღნიშნული ამბების გამო. 1871 წ. გამოთავაზნა სინოდიდან რევიზორი ზინჩენკო, მაგრამ ამაზე ვერ აღმოაჩინა კრამოლა. „დაძინებები“ კვლავ მიუფრინავდნენ სინოდში. 1873 წ. სინოდის სამოსწავლო საბჭომ კვლავ გამოთავაზნა თბილისის სემინარიაში, მთხრობული და გაქნილი რევიზორი. კრსკი. კრსკომ გადასინჯა სემინარიის მოქმედება მთელი 10 წლის განმავლობაში, შეისწავლა მოწაფეთა ამ დროს შესრულებული საკლასო თხზულებანი და თავზარი დაეცა, განგაში ასტეხა: „უშველეთ სემინარია დალუბულა, შვირთღები გონებით განრწინილან, მოწაფეებს თავიანთ თხზულებებში აზრის დასასაბუთებლად, ბიბლიიდან ტექსტების მაგივრად მოჰყავთ დრეპერი, დარვინი, ჩერნიშევსკი და სხვ. უკუღმართი მოაზროვნების ციტატებო“. კრსკის მრისხანებას საზღვარი აღარ ჰქონდა, როცა სემინარიის მოწაფის დავით კეხელის ამხანაგებთან მიწერილი წერილები ჩაუვარდა ხელში. ამ წერილებში ნათლად მკლადნდება სემინარიის მოწაფეთა ობოზიციური განწყობილება.

ერთ წერილში დ. კეხელს სწერს თავის ამხანაგს:

... Хочу я предаться важным занятиям и подготовить себя к будущей предвзятой роли, но много слишком мешает обстановке, которая меня окружает, и глупость и преследование начальства, для выражения чего беден человеческий язык... Мой ненастный ум и непреклонная энергия хотят соответственного их силам труда; но в семинарии не могут найти, потому что условия дурны. Все время, как я здесь нахожусь, считаю потерянным, и грустно и тяжело мне вспомнить о том, что такие свежие силы так даром пропадают. Я сильно склонен к самообразованию... Я хочу получить самобытные оригинальные воспитание... За классические же языки я ни за что не возьмусь, хотя бы за это обещали мне свободу отечества, потому что изучения их я считаю за пустую трату времени и лучше было бы, как говорит Дрепер, играть в шахматы или в карты. И удивительно, как это ученые глупцы не понимают до сих пор объективности, пустоты и во всех отношениях бесполезности изучения классических языков. (123 стр. Керский) ამ დროს კეხელი მესამე კლასში ყოფილა. ჰრელაშვილი სტუდ. I კლ. და ი. მანსეტაშვილი III კლ., რომლებთანაც დ. კეხელს ჰქონია მიწერილი მოწერა, ერთ წერილში, სწერს.

...Трудно изобразить то негодование, которое я испытываю, когда вспоминаю глупость, безхарактерность, минятюрное умишко, и крошечное волюшко бывших и настоящих педагогов. У некоторых животных можно заметить больше хороших качеств, чем у педагогов. Нужны целые томы, чтобы изобразить глупость и низость бывших, и не всех настоящих моих педагогов. (122 стр.). კერსკი აღშფოთებული სწერს: „Ученик Кезели был настолько испорчен умственно и нравственно, * что отважился на безумную попытку составить прокламацию собственного изделия, под названием: „К новому поколению Грузии!“...“

კერსკი ირონიით შეზიზნავს დ. კეხელზე. „...Своими идеями и образцами он ставит Чернышевских, Берне и Нечаевых, величая их светилами мира!“

რევიზორმა კერსკიმ დაათხოვინა სინოდს საუკეთესო მასწავლებლები ი. გოგებაშვილი, ნ. ცხვედაძე და სხ., აკრძალა მოწაფეთაგან ყოველგვარი წიგნების კითხვა, რასაც ვაჭირი არა ჰქონდა სემინარიის უმინარსო პროგრამასთან, ისიც მხოლოდ მასწავლებელთა ნებადართვით, ამგვარად დაიწყო სემინარია ცინათლისაგან და გამეფდა ისევ გენებითი წყვილიად.

აღ. ყიფშიძის დღიური ცოცხალი დოკუმენტია სემინარიის გამეფებულ უკულმართსწავლა-აღზრდისა, ილუსტრაცია სემინარიის მტარვალ კარიერისტ „ბედაგოებისა“. აღ. ყიფშიძე ეხება 1878—1882 წლებს, მაგრამ არსებითად მისი დღიური გამომატებულია სემინარიის არსებობის მთელი პერიოდისა; იკვლევოდნენ პერსონაჟები, სახელი და გვარი მოქმედ პირებისა, მაგრამ სურათი ერთი და იგივე რჩებოდა, რაც აღ. ყიფშიძის დროს იყო, ის იყო ყიფშიძეზე 10—15 წლის წინათ, ისევე აყო 15 წლის შემდეგ—1893 წელს, როდესაც სემინარიელები გამოვიდნენ თავიანთი მოთხოვნებით, სასტიკად დამარცხდნენ და ამ გამოსვლამ მრავალი საუკეთესო მოწაფე იმსხვერპლა კიდევ. ამ დრეს გარცხეს სემინარიიდან შემდეგში ცნობილი რევოლუციონერი ლადოკეცხოველი.

აღ. ყიფშიძის დღიური იშვიათი ლიტერატურული ძეგლია. სემინარიის შესახებ დასწერეს მოკონებები სოფ. მელოლიშიელმა, ვ. ბარბაქაძემ, ნ. ლომოურმა, ი. მანსუკიაშვილმა, მაგრამ დიდი განსწავვებაა დლიურსა და მოკონებას შორის: მოკონებაში ყველაფერს ვერ აღადგენს ავტორი, რასაც გადმოგვცემს შორეულ წარსულიდან, ბევრს სინამდვილით ვერ მიიგონებს, დააკლებს, შესცვლის, შეაღამაზებს, „დღიური“ კი თითქმის ყოველდღიური უშუალო გადმოცემა ნახულისა, განცდილისა, რაც მდიდარს, უტყუარს, ცოცხალ მასალას იძლევა ისტორიისათვის. ჩემი დღიური ჩემი სულის სარკეაო—სწერს აღ. ყიფშიძე ერთგან, ამ მხრივ აღ. ყიფშიძის დღიურს დიდი შინაწინელობა ეძლევა, როგორც ლიტერატურულ-ისტორიულ ძეგლს. ის ჩვეს ლიტერატურაში ერთად-ერთია ჯერ-ჯერობით, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ი. მენუარგიას „დღიურს“, რომელიც მას უწარმოებია მხოლოდ ორ წელიწადს 1873—74 წ.

დიდი სიფრთხილე და თან გამბედაობა გამოუჩინა აღ. ყიფშიძის ამ „დღიურის“ წერილსა, ხან უბეში უტარებია ისე, როგორც „მტრის დანახვის დროს დედა თავის შვილს გულში მიიკრავს და მხად დრის მასთან ერთად სული დალიო“—(იხ. 5 იანვრის დღიური, გვ. 259).

„...ისევე და ისევ ჩემო დღიურო—სწერს ერთგან აღ. ყიფშიძე,—თორემ სული მივუდებდა. შენ ხარ ჩემი ნამდვილი გულითადი ძმა და მეგობარი. შენ თუ გამოგლამაპრავები გულვასინილი, თორემ სხვასთან ვერ გავბედავ. ერთი თვის განმავლობაში სულ ტოლალბის** კვამლს გატარებდი, ხომ იცი გიფრთხილდებოდი, ვაი თუ ან ხებრეს ხელი მოგხვედროდა, ან თვალს გცემოდა, ან ტუდ ქარს დაგვარა, ვინ იცის, ყველას უნდა მოელოდეს კაცი. პირველ მართლიან გულგახსნილი აღარ გამოგლამაპრავებია, ვაი თუ სტუმრები მეწყვიოს მეთქი და უდროოთ მოგვიღონ ბოლო შენცა და მეც.“** ვინ იცისჭრამდენი რაემ დატრიალდა გულში გამოუთქმელი და ვე გამოუთქმელობა მახარობდა, სულს მიგუბებდა“ (11 აპრ. 1881 წ.)

აღ. ყიფშიძის „დღიური“, ცხავე ბრძოლიდან უვნებლად გამოტანილი დროშაა.

*) ხახი ჩემია გ. ნ.

** ტოლალი—ფარჩის შეყრილი, ხშირად მოპარგულიც, ხოლია, ხონრებზე წვივზე, წინ დების თავებზე შემოსკრავ-დასამშვენებელი.—გ. ნ.

*** ხახი-ჩემია.—გ. ნ.

მიუხედავად იმისა, რომ თბილისის სემინარიაში ასეთი უკუღმართი პირობები იყო, მაინც ამ სემინარიამ მოგვცა მრავალი მნიშვნელოვანი მოღვაწე, ცნობილი მწერალი და გამოჩენილი რევოლუციონერი მებრძოლი: დიმიტრი ბაქრაძე, იაკ. გოგებაშვილი, ნ. ცხევედაძე, თ. ჟორდანია, პლ. იოსელიანი, მოსე ჯანაშვილი, ნიკო ლომოური, სოფ. მგალობლიშვილი, ი. მეუნარგია, ძმები ყიფშიძეები, თეოდ. სახოკია, შოა არაგვისპირელი; სემინარიელები იყვნენ რუსეთშიდობროლიუბოვი და ჩერნიშევსკი. თბილისის სემინარიაში სწავლობდა მსოფლიო პროლეტარიატის ბელადი დიდი სტალინი და მისი ახალგაზრდობის თანამებრძოლი ადოლფ ჰიტლერი. ორიოდე სიტყვა „დღიურის“ ავტორზე. ალ. ყიფშიძე საქართველოში ცნობილი მწერალი და სახტვადო მოღვაწეა. ალ. ყიფშიძე (ფსევდ. „ფრონელი“) დაიბადა 1862 წ. ს. წვერში გარის ახლოს. მისი მამა თევდორე, მღვდლად იყო სოფ. სალოლაშენში. (გარის მაზრა), სადაც გაიზარდა ალექსანდრე, თევდორეს მრავალრიცხოვანი ოჯახის ჰქონდა, ოთხი ვაჟი და ხუთი ქალი. სოფლის ღარიბი მღვდლისათვის უწელი იყო ამოდენა ოჯახის რჩენა, მიუხედავად ამისა შეიღები კარგად დაზარდა, უფროსი ვაჟის გრიგოლის გარდა. მისმა ვაჟებმა ყველამ უმაღლესი სწავლა მიიღეს. ალექსანდრე სოფლის წიაღში, გლეხურ პირობებში იზრდებოდა და ბოლომდის შერჩა სოფლის ღამაში ბუნებისა და მშრომელ გლეხების სიყვარული, რაც მის დღიურში ნათლად გამოსჭვივის. ალექსანდრე პირველად სწავლობდა გარის სასულიერო სასწავლებელში, აქედან, სწავლის დამთავრების შემდეგ, შევიდა თბილისის სასულიერო სემინარიაში 1878 წ. სექტემბერში, მეოთხე კლასის გათავების შემდეგ ჩააბარა გამოცდები ხარკოვის უნივერსიტეტში ისტორიულ-ფილოლოგიურ ფაკულტეტზე. უნივერსიტეტში 1888 წ. სწავლის დამთავრების შემდეგ დაბრუნდა სამშობლოში და დაიწყო სამსახური. 1905 წ. იყო ქუთაისის გუბერნატორის თანაშემწე, რევოლუციის დროებით დამარცხების დროს, რუსეთის მთავრობამ იგი დაითხოვა სამსახურიდან და მეტეხის ციხეში დაამწყვდია. გარდაიცვალა 1916 წ.

მწერლობა დაიწყო 1884 წ., მონაწილეობას იღებდა საბავშვო ჟურნ. „ნობათში“, გახვთ „ივერიაში“, „კლდეში“ და უკანასკნელ დროს გახვთ „საქართველოში“. მისი ნაწერებიდან შესანიშნავია მხატვრულად დაწერილი ისტორიული მონოგრაფიები: „მთიულეთი 1804 წ.“, „კახეთის ამბოხება 1812 წ.“, „მთის არწივი შამილი“ „იდებულე მეხსეთი“ და სხვ.

დღიურები ერთი სემინარიელისა *

1879 წ., 8 თებერვალი.

ამ ჩვენ მასწავლებლებსაც კი უხარიანთ, როცა შევირდებს ითხოვენ, ბოლოს დღეს სულ აღარ შემოდიან ხოლმე, თუმცა შემოდიან გათავების დროს. მაგრამ ვაი იმათ დღეს, სულ საათზე იცქირებიან. ეს იმას ამტკიცებს, რომ ისინი გულიანად არ ეკიდებიან საქმეს, დადიან შკოლებში იმისათვის კი არა, რომ თავიანთი ვალი შეასრულონ—მხოლოდ ფულისათვის.

9 თებერვალი.

წუხელის რვა საათზე ჩვენ სემინარიაში წარმოდგენა იყო „მზის დაბნელებისა“, რა მშვენივრად წარმოადგინეს!! თუმცა სუყველაფერი ზურალო, იყო. დეკორაცია იმათ არა ქონდათ, ფარდის მაგივრად საწყლებმა შკაფი დადგეს, ტანისამოსის ნება იმათ არ ჰქონდათ, მარეხა შემოდგომა სერთუკით და აგრეთვე სსვა პირები შემოდიოდნენ სემინარიელი პალტოებით. მაგრამ მშვენიერი იყო იმათი ქცევა და მიხვრა-მოხვრა.

* იბეჭდება შემცირებით, ავტორის მართლწერისა და სტილის დაცვით.—რ ე და ქ ც ი ა.

10 თებერვალი.

გუშინ საღამოს მეორელებმა წარმოადგინეს „ცოლი თუ გინდათ, ეს არის“, ძლიერ ცუდათ, ამის მიზეზი როლების დაუსწავლელობა და სიმთვრალე იყო ზოგიერთ მოქმედ პირთა. ნახევარწარმოდგენაზე სუფლიორათ იყო უ. დ. ლუკაიანოვი, ნახევარზე კი—მე. იმის სუფლიორობაზე კიდევ როგორც იყო მიდიოდა საქმე. მაგრამ ჩემსაზე—კი ღმერთი გაუწყრათ. არ ვიცი მე უფრო ძლიერ ბრალი ვარ თუ ისინი. რაც უნდა იყოს—ეს პირველი ლაჯია ხალხში გამოსვლისა.

ამ საღამოზე წარმოვადგინეთ „ძუნწი“ თ. ერისთავისა. ამ წარმოდგენაში თვითონ მივიღე მონაწილეობა, ვასრულებდი ხამფერას როლს. თუ როგორ წარმოვადგინეთ ეს შეგიძლიანთ შეიტყუოთ იქიდან, რომ ზოგნი ადარებენ მზის დაბნელების წარმოდგენასთან, ზოგნი ამჯობინებენ.

12 თებერვალი.

წუხელის იყო „სკაპენის ცუღლუტობის“ წარმოდგენა. წარმოადგინეს მშვენივრად, მაგრამ ყველაზე უკეთ აასრულა სკაპენის როლი უ. ნ. ყიფიანმა.

დღეს დადგა დიდმარხვა. ახლა ამოგვეწყვეტენ სამარხო საქმელით და საყდარში სიარულით.

13 თებერვალი.

დღეს კუუშინსკიმ (ინსპექტორმა) შ. დავილოვთანა მნახა; სახეზე შეეტყო, რომ ვერაფერი ეკაშნიკა ესა. ენახოთ ახლა რასა იქს!

15 თებერვალი.

ეხლანდელ დროში ქრისტიანებში ისრე ყოფილა, როცა გაუპირდებათ რამე, ღმერთს მაშინ ახსენებენ, თუ არა და ფეხებზე ჰკიდიათ.

ეს ჩვენი უფროსები რამდენათ ძალას გვატანენ მარხულობითა და საყდარში სიარულითა, იმდენი უფრო ცუკულმართლებით.

17 თებერვალი.

როგორც ეტყობა ჩვენ სასულიერო წოდებას, იესო ქრისტეს სწავლა და მოქმედებანი ხელობათ გადაუკეალებით. დღეს გვაზიარეს. ვინ იცის რამდენი შეუვიდა მღვდელს. რამდენ ოხრულათ თხოულობენ ფულს! განზანაკით, მთავარი ცალკე, მღვდელი ცალკე და კიდევ რალაებიც. სასულიერო წოდებაშიც ფულს ბირველი ალაგი სჭერია. დღეს ყველაზე პირველათ არისტოკრატები აზიარეს.

19 თებერვალი.

გუშინ დაფიქრებული დავდიოდი ოთახში და უცბათ შემდგემა ლექსმა. მომიარა თავში:

ფ ი ძ რ ი

აზ, როდის ენახამ საქართველოს თავისუფალს,
და სამშობლო დროშას გაშლილს;
სამშობლო ენას აყვავებულს,
და მის მოქალაქეთ. განთავისუფლებულს.
აზ, მაშინ, არც მე უკან დაევრჩები,
და ჩემს ხალხს ყოველ საქმეში წინ გაუძღვები;
აზ, მაშ, რათ მინდა ეს სიცოცხლე,
თუ არ შენთვის, ოზ, მანულო!
ოზ. სამშობლო, როდის გნახამ ფურთოთ გაშლილს,
ვით გაზაფხულის ჟამს ამწვანებულს ზის ფოთოლს.
ოზ, სამშობლო შენი შეილნი მხოლოდ მაშინ დასტკებებიან,
რომელნიც აქამდისინ სხვის ტყვეობაში იღვწიან, იტანჯებიან.
ოზ, სამშობლო მაშინ ის დრო თავისუფლების
იქნება ჩვენთვის დროდ სიმართლის პატიოსნების,
ვისარგებლებთ შენი შეილნი იმ თავისუფლებით,
ვით წინაპარნი ჩვენნი განთქმული იყვნენ ამით.

ა. გოდორია

უკაცრავათ, მე თუმცა ამას ლექსი, დავარქვი, მაგრამ ეს ლექსი კი არ არის, უფრო პროზაა. არა, ერთი, მე ლექსს საიდან დავწერ მამა არ ყოფილა მეღექსე და პაპა. პოეტური ნიჭი მე არა მაქვს.

დღეს ჩვენ ეკლესიაში ეგზარხოსი იონიკე იყო მწირველი, წირვის შემდეგ მოღებნი გადიხადეს. დედა, დედა, რამდენი ღვლღები და გენერლები იყვნენ, ამითით იყო გატენილი ეკლესია, აფიცრებს ვილა დასთვლის, ძალთუშმრავლესნი იყვნენ. ღმერთო ჩემო, რამდენი ფული მოუნდება იმთა ჯამაგირს და პარადებს. ოი საწყალო ხალხის ნაშრომო მანათო, ვინ იცის რამდენჯერ გაწუწულო ამის ოფლითა! ღმერთო, რა უსამარყოფეა არის ქვეყანაზედ. თითოული გენერლის ჯამაგირთა, ვინ იცის რამდენ კეთილს საქვს იქ!!

23 თებერვალი.

ღმერთო, რამოდენა დროს გვაკარგევენებენ ამ ბერძნული და ლათინური ენების სწავლის გულისათვის, ნახევარ დრო სწავლისა ამთ უნდება. ნეტა ესწავლობდეთ მიინც ხეირიანათა და ვინ ინალელის, მაგრამ რო ვერა ესწავლობთ. ეგ არის უბედურება, ეს ენები რო არ იყოს, რამოდენა დრო დავკარგებოდა სხვა საგნების შესწავლისათვის, ვინ დასთვლის; მაგრამ ვისაც განათლება უნდა, თითონ უნდა მიიღოს ისა, გრამატიკები ვერას მისცემენ.

5 მარტი, ორბაშათი.

გულში წირვაზე პირველათა სთქვეს წრეულ სემენარიელებმა ქადაგება. იყო ნათქვამი ესლამდენ რუსების თათბირთან შერიგებაზე უ. შ. ლუკიანოვისაგან. ქადაგებას არა უკირდარა. კარგი იყო, რაც შეფერობს ბურსაკ-სემენარიელებს, ცოტაოდენი პატრიოტული სულიც უდიოდა, კარგად ლაპარაკობდა ქობულეთელებზე, მაგრამ სამწუხაროთ ქების მაგიერად, ვი ვაგლახი მიაყენეს აეტორს. ჯერ სანამდისინ წარმოსთქვამდა ეკლესიაში რეკტორს ვაესწორებინა ბევრი აზრები და ალაგები. როცა ქართველებზე ლაპარაკობდა. სულ წაეშალა, ამის გარდა ბევრი სიტყვები ვაესწორებინა, მაგალითებრ; отечество—край; кавказ-

скому победоносному войску—Русско-кавказскому победоносному войску: კიდევ ბევრი მაგისტანები, ვინ ჩამოთვლის ყველას. Что за глупость и узкоость патриотизма со стороны Р?! [Ректора]. მაგრამ ავტორმა თავისი არ დაიშალა, ეკლესიაში ისრე წაიკითხა, როგორც ეწერა. თქვენ წარმოიდგინეთ, რაგვარ

ალექსანდრე გიგ. შიძე—ფრონდო (1862—1916):

გააუტრდა შემოსილი რეკტორი და ზაგვარ დორბლები გამოსდიოდა, მაგრამ რას იქმნოდა, საკურთხევილიდან ხომ არ გამოვარდებოდა. როგორც იყო პატარა შეითმინა. მაგრამ გაათავა თუ არა ქადაგება და შევიდა საკურთხეველში, მივარდა გაკაპასებული, დაუწყო ლანძღვა [საკურთხეველში]. უფრო მეტს უზამდა მაგრამ

დრო ნებას არ აძლევდა, და რაც ღვთის სახლში დააკლო, იქ დაუსრულა. გგ არ დაჯერა, შეუვარდა მერმე „საკვირაო შკოლაში“ და იქ ვეღარ დამშვიდდა, ანთება მოსლიოდა. ნეტა რისთვის? ეშმაკმა იცის იმის თაფი. უ. ლუკიანოვმა ყურტიც არ გაიბერტყა, ის ასე ცივგულათ ეკიდებოდა იმის ლაპარაკს და ლან-შლვას, რომ ეს უფრო ასიებდა უბედურ რექტორს—ლუკიანოვი * ასრე იმიტომ იქცეოდა, რომ აკადემიაში არ მიდის, მას რომ იქ წასვლა ნდომოდა, აგრე ვერ მოიქცეოდა.

მარტი 6.

გუშინ წინ „დროებაში“ იყო სტატია გ. წერეთლისა სემენარიელებზე. ის პირველად ლაპარაკობს თავის სტატიაში სემენარიის მდგომარეობაზე, რექტორ-ზე, ინსპექტორზე და იმათ საქმეებზე სემენარიაში. მერმე უბრუნდება ქართულ ინტელიგენტობას და არისტოკრატებს, თუ როგორ ცივგულიანათ ეკიდებიან საერთო საქმეს, შესახებ ქართველი ღვდლის შვილების აღზრდისა, მაგაში ეჭვი არ არის, რომ ინსპექტორიც და რექტორიც ყველა განათლებულ კაცს ეჯავ-რება მარტო ჩვენ ქალაქში კი არა, აგრეთვე რუსეთშიც. მაშ, რაღა აკლია, კითხულობს უ. წერეთელი, ჩვენს განათლებულ ხალხს იმათი კისრის მოტეხი-სათვის და გაუქეთესობისათვის მღვდლისშვილების მდგომარეობისა სემენ-არიაში? მოთავეობა, არის პასუხი, განა არ შეუძლიანთ ერთი ორიოდე პირთ მოილაპარაკონო უ. ორბელიანთან ** (პირველი ღენერალი) და იმან სთხოვოსო ნამესტნიკს, რომელიც უეჭველია უარს არა ჰყოფს მთელი ხალხის ინტერესსაო და გააძევებს ადმინისტრაციული წესებით? მაგრამ. იმეორებს ავტორი, მოთა-ვეობა არ არიო.

ახლა იკითხამთ, რა არიან ეს ინსპექტორი და რექტორი რომლებმაც ააყ-ყანეს მთელი საქართველო? ისინი ეკუთვნიან იმ გვართა ხალხთა, რომლების გვაშშიც არ არის გრძნობა ძმათა-მოყვარეობისა, ერთობისა, პატიოსნებისა და სხვ. საჭირო არ არის ჩამოთვლა იმ საქმეებისა, რეებიც მაგათი უქნიათ სემენარი-აში. ამიტომ რომ მთელმა ქვეყანამ იცის ჩვენზე უკეთ; ვიტყვი მხოლოდ მას, თუ როგორი შეხედულება აქეთ მაგათი ქართულ შეგირდებზე სემენარიაში. ისინი უცქერიან ჩვენ ახალგაზრდობას, როგორც ველურ ხალხს, რომელსაც არ გამოუვლია ჯერ არც ერთი ფაზისი კაცობრიობის განათლებისა და რომელსაც არ შეუძლიან მიიღოს ნათელი განათლებისა, ამის გამო ყოვლის გზით ისინი სცილილენ შეამცირონ რიცხვი შეგირდებისა და აღარ დაჰკარგონ. იმათი აზრია, ტყუილი შრომა. ესეთები არიან ჩვენი პედაგოგიური გამრზდელნა! წარმოიდგინეთ ახლა თქვენ, თუ რა უნდა იყენენ მაგათი შეგირდები? მაგრამ ის არ ხდება რაც უნდა ყოფილიყო. ტყუილი არ არის ანდაზა „დაშლილი ნა-ყოფი უფრო ტკბილია“. სემენარიას ბევრი კარგი შეგირდი გაუზრდია და კი-დევაც გაზრდის, მაგრამ სამწუხაროთ ამ ხანობაში სემენარიას სუსტი შეგირდები ჰყავს.

* ლუკიანოვი—მეექვსე კლასის მოწაფე იყო. გ. 5.

** უ. ორბელიანი. იფლისხებზე პოეტო გრ. ორბელიანი, რომელსაც იმ დროს ადმინი-სტრაციული ადგილი ეკირა.—გ. 5.

დიდი ბედი დაეცემა სემენარიას ვე ორი პარაზიტი რომ მოიშოროს. იმედია რომ ისეთი მხეცი არ მოვა სემენარიის ინსპექტორ-რეკტორათ, რომლებიც დაუშლიან შევირდებს გარედან შემოტანილ წიგნების კითხვას, თითქოს გარეთ ცუდი აღარ არის რა! რომ არ მისცენ ცოტაოდენი თავისუფლება ან სიტყვაში, ან მოქმედებაში.

8 მარტი.

უქველია, ვისაც ჩემი დღიური მოხვდება, ხელში იტყვის, ვინ ყოფილა ამის მბლაჯნელი; საქმე არა ჰქონია რაო, რომ ამაზე უკარგამს დროება. ჩემო მკითხველო, საქმე მაგაში არ არის. ჩვენ შკოლებში ისეთნაირად გვასწავლიან, რომ არამც თუ დღეა-ენას, არამედ მთელი მხრის ენასაც დაგვაიწყებენ¹. მცდე ერთ ამისთანა შკოლაში გახლავართ. მე ვწერ ამ დღიურში აფას რასმეს, განა იმისთვის კი არა რომ შენ გაგაკვირო ჩემის აზრებით, იმისთვის რომ შევისწავლო ენა და წერა. ამაში დარწმუნდები, როცა წაიკითხამ ჩემს დღიურს, რომელშიაც ნახამ უთავბოლო აზრებს, და წინადადებებს. მაგრამ ვგონებ, კი მნიშვნელობა უნდა ქონდეს ჩემთვის ამ ბლაჯენას.

10 მარტი შაბათი.

ერთი ჩემი ამხანაგი ხანდისხან მეტაფიზიკურ ფიქრებს მიეცემა ხოლმე, აი მგალითებრ ორიდენ იმის მეტაფიზიკობისა: „საქართველო განთავისუფლდება რუსების ქვეშევრდომობისაგან 1904 წელსა“. თითქმის რაღა ერთი საუკუნის შემდეგ. თუმცა, ის მარწმუნებს, რომ ეს მეტაფიზიკობა არ არისო. ამას ამიტომ ვამბობო, რომ ეხედვებ ევროპის და რუსეთის საქმის მდინარებასო, მაგრამ რაც უნდა მარწმუნოს, მაინც მეტაფიზიკობა არის.

ხანდისხან იმას კაი ფიქრებში გაუფლის ხოლმე თავში შესახებ საქართველოსი: მაგ. ქართველი ახალგაზრდობა რომ რუსულ შკოლებში იღებს განათლებას რუსლებიანო და თავიანთი ენა და სამშობლო ავიწყდებათო. ეს ფრიად კარგი, ეგ ყველამ იცის რომ მაგრეა, მაგრამ აი რა მოიგონა: ქართველებს რომ ხეირი ჰქონდეთ, ქართულ სათათრეთში საშუალო ქართულ შკოლას გახსნიანო, როცა მართებლობისაგან დაშლის მიზეზი არ იქნებაო, და იქ ხეირიან განათლებას მიიღებენო ქართულ ენაზეო.

12 მარტი, ორშაბათი.

ცხრა მარტს პეტერბურგში წარმოდგენა ყოფილიყო „მზის დაბნელებისა“, ქართული სტუდენტობისაგან. პუბლიკას, კარგათ მიელოთ, თუმცა ბევრი რამე არ ეყურებოდათ-რა. მაგრამ დიდ რამედ ეჩვენებოდათ რუსებს ქართული ქცევა და მიხერა-მოხერა. ეს პირველი წარმოდგენა რუსეთში ქართულ ენაზე.

ამბობენ, ვითომც რუსეთში ყველა რედაქციებს პირობა შეუქრამთ, რომ აღარც ერთს გაზენთ არ გამოვსცემთო, თუ პატარა პრივილეგიები არ მოგვანიჭესო. საქმე დაწყებაა! თორემ თუ დაიწყეს, უთუოდ საქმეს მოიგებენ, ამიტომ, რომ სიმართლესთან დიღხანს ფეხებს ვერ გასჭიმავს უსამართლოება.

გუშინ შევიტყე, რომ ქალაქში რაღაიებსაც აპარებენ სტუდენტები, ჯერ კარგათ არა ვიცირა, გავიგებ თუ არა სუყველას დავწერ.

14 მარტი, ოთხშაბათი.

ჩვენ კლასში არიან ორიოდ-სამიოდ შპიონები, რომლებსაც ისრე გვინდა მოუხერხოთ რომ ფრთები ვეღარ ვაშალონ. თუმცა ორი იმათთაგანი რუსები, კარგათ გვეყვანან დაბოკილნი მაგრამ ჩვენ ისე გვინდა მოვახერხოთ, რომ აღარც ერთი შეგირდი ჩვენგანი აღარ ელაპარაკებოდენ იმათ, და ყოველი იმათთაგანი გრძნობდეს, თუ რა საშიში ხალხნი არიან შპიონები.

ამისთანა ლაპარაკში რომ ვიყავით მე და ჩემი ამხანაგი, ერთი საათი ისრე გაპარულიყო, რომ ვერა გავიგეთ რა. ამოვარდა ინსპექტორი და ის დღე თქვენ მტერს დაადგეს, რაც იმან ჩვენ დაგვაყენა. ამ დღეს უკან დამიწყო ცუდათ ცქერა და დღე აღარ გავა, რომ შენიშვნა არ მომცეს.

გუშინ ეგზარხოსი ევსევი მოკვდა. ისე იმის სიკვდილი არ გამხარებია, როგორც ბერძნულ-ლათინურის მორჩენა.

15 მარტი, ხუთშაბათი.

დღეს ერთი შესანიშნავი ამბავი მოხდა ჩვენს კლასში, შევიწროებულნი შპიონნი უ. ობოლენსკი სჩივის ინსპექტორთან, რომ მას „შპიონს“ ეძახიან შეგირდები; რასაკვირველია ეს არ ესიაშოვნებოდა ინსპექტორს, რადგანაც თვითონაც რუსია. შემოვარდა კლასში, ეცა ერთ ჩემს ამხანაგთაგანს, ბერძენ კატანოვს და დაუწყო კითხვა, თუ რა მიზეზით ეძახის ის ობოლენსკის შპიონს. იმან უთხრა ამისათვის და ამისათვის. ინსპექტორმა ეს არ იკადრა და უთხრა, ვითომც ისე „კოვარნი“ იყვენ, მერმე სხვა შეგირდებს პითხა, ისინიც უძახიან თუ არა შპიონს: ყველამ „არა“ უთხრეს. გაბრაზებულმა გასწია წინ. სადილთ უკან დაიბარა ყველანი, კატანოვიც, ობოლენსკიც და ორნი კიდევ სხვანი. კატანოვმა თავი გაიმართლა, რომ ის „კოვარნი“ არ არის, ობოლენსკი ისევე შპიონი დარჩა.

19 მარტი, ორშაბათი.

გაზაფხული თბილისში ისრე მშვენიერი არ არის, როგორც სოფელში, ოხ, რა მიხარიან შინ წასვლა! ვის არ უხარიან საპყრობილიდან გამოსვლა. ესრეთი ჩვენი სემინარია. გამომატეინეს ამ უაზრო საგნებმა. დათხოვნის დრო როცა მიიწურება ხოლმე, ისრე დავსუსტდები ხოლმე, რომ თუ საეადმყოფოში არ ჩავედი, ფეხებს ვეღარ გადავდგამ. ოხ, როდის იქნება ჩუარა გაუსწიო შინისაკენ, საცა მივიღებ სიცოცხლეს და სიმრთელეს. მამულზე უსიტკბოესი რა უნდა იყვენ. ოხ, მამულო შენთვის დავღვრი წითელს სისხლს და შენს გვამში ჩაყერი ჩემს ძელებს.

30 მარტი, პარასკევი.

ეს ორი სამი დღე არის, ცოტა უფრო კარგი დარები დაიჭირა, მინდორი სულ ამწვანდა, მაგრამ ხეხილს ჯერ კარგად კუჭური არ გამოუღია, ტყემლისა და ატმის გარდა. გუშინ გორს ვიყავი. ისეთი შესანიშნავი არა მინახავსრა, რომ ჩემს დღიურში, ჩამეწერა, გარდა იმისა, რომ ჩემი ძველი, სახლის პატრონი

სულ გაღარიბებულა. ერთი ორი კარგი მეგობარი ენახე. დღეს დილით ერთი კორესპონდენცია დავწერე ფცის* წყლის გამო, თუმცა ძლიერ გლახა არის, მაგრამ მაინც პირველი ნაწერი არის. აღდგომა^ც მოდის! ენახო როგორ მიიღებენ ჩვენი ქართველები.

31 მარტი, შაბათი.

რა ნიართ განირჩევა სოფლის ცხოვრება ქალაქში, ბურასში ცხოვრებიდან! Там однообразие убивает человека, напротив здесь—жизнь полна разнообразьями. Там человек находится в сонливом положении, здесь душа бодрствует; и весело и скучно!

11 აპრილი, ორშაბათი.

ქ. თბილისში დაებრუნდი სოფლიდამ 9 აპრილს. ჯერ ისევ ვაგონში ვისხედით, რომ ათასნაირი მშვენიერი და საძაგელი ამბები შეეიტყუთ. აგრე კარგია ქალაქებში ცხოვრება, თუ რომ კაცს სურს უგდოს ყური და ადევნოს თვალი ევროპულ განათლებას და მოძრაობას. იმ ორი კვირის განმავლობაში სრულებით არა შემიტყვიარა. აქ ჩამოვედი თუ არა, ათასნაირი ამბები! პირველი რომ რუსების ხელმწიფეს ხუთჯერ რევოლუციური დაახალეს ორს აპრილს და ვერ მოკლეს. მსროლელი იყო სოფლის მასწავლებელი უ. სოლოვიოვი. მეორე, როგორც პირველის შედეგის, დაარსება თორმეტის პოლიციის ლუბერნატორებისა და მათ მინისტრათ ლორის-მელიქოვი, როგორც ამბობენ. მესამე, სასულიერო სემენა. რიელებს აღუკრძალეს უნივერსიტეტებში შესვლა, რადგანაც მართებლობა მომეტებულ ნაწილად ცუდს საქმეებს (იმათი აზრით) და სოციალისტობას მათ აბრალებს. გაზეთი „საეკლესიო მახარობელი“ ძლიერ ერთგულთ ამართლებს თავის შეგირდებს და მაგასთან ამ მოქმედებებს აწერდა ლენინაზიელებს, რეალისტებს და სხვას.

13 აპრილი, პარასკევი.

გარჩევა კუეშინსკის სიტყვისა, რომელიც წარმოთქვა 8 საათზე საღამოთი 12 აპრილს 1879 წ. სემენარიელების უნივერსიტეტში შესვლის აღკრძალვის თაობაზე.

ჩვენმა პატიოსანმა ინსპექტორმა საქმე იქიდან დაიწყო, რომ შეგირდებს გამოუცხადა ერთებს (1) იღებთ ძლიერაო, ზარმაცები ხართო, (ეს მართალი არის. ჩვენ კლასში მომეტებული ნაწილი ცუდათ სწავლობს), მაგრამ ცუდათ რომ სწავლობენ, ვისი ბრალია? მაგისი და ჩვენი უტყინო მასწავლებლების! მერმე მანდეღავ ლანძღავს შეუღდა: ცუდები ხართო, შეუპოვრები, უფროსებისა არა გეუფრებათ რაო, თქვენისთანა შეგირდები ჯერ პირველ კლასში არა ყოფილანო (ეგ ჯერაც არ გეთქვამს!). სწივით რომ თავისუფლება არა გვაქვსო, თავისუფლების მოხმარება არ იცითო, გაფუტლებითო და იმიტომ არ გაძლე-

* ფცა—მდინარეა ქართლში.—გ. ნ.

თო, მართალია, ზოგმა არ იცის, მაგრამ ერთი ორისთვის ამოდენა ხალხი მოაკლონ თავისუფლებას! უჰ, ეს მეტის მეტობა არის! გუშინ წინ ბერძნულის მასწავლებელთან ლაპააკი გეჭონდა მაზედ, თუ რა მიზეზია სემენარიელების უნივერსიტეტში შესვლის აღკრძალვა; სხვათა შორის ისიც უთხარით, რომ ჩვენ სრულებით არა გვაქვს თავისუფლება, გაზეთის კითხვასაც გვიშლიან, ქართულს არ გვასწავლიან და სხვ. მაგ მხეცს ესეები სულ ინსპექტორისთვის მიუტანია, როგორც სჩანს საქმიდან. შენშიც მოვტყუებით უ. გრიანოვო! სემინარიის დანიშნულება და პირველი მიზანი ის არისო, რომ პატიოსანი, სვინდისიანი ღვდღეები და მამულისშვილები დაზარდოს (შე უტყვიანო, აბა მაგისთანა კაცების დაზარდას უნდა თავისუფლება).

მანდლდან ჩვენი ორატორი შეეხო ჩვენს მომავალს, თუ რა ნაირათ უნდა მოვეშაბოდოთ, ვაგსწვრთნათ ჩვენი თავი იმის მისაღებათ. სემენარიელებს აქამდისინ გზა გახსნილი ჰქონდა მაღალ სასწავლებლებში — უნივერსიტეტებში, ინსტიტუტებში, ახლა მაგას მოაკლდნო. თქვენ აღარაფერი დაგრჩებათარაო, გარდა ღვდღური პროფესიისა. მეტი, ჯანი არ არის, ღვდღებათ წახვალთო, ამიტომაც ერთგულათ უნდა მიჰყოთ ხელი სწავლასა, რადგანაც სრფლის გაუნათლებელი ხალხი თქვენგან მოელის განათლებასო (ამის ასრულებას ფრიად დიდი შრომა და განათლება უნდა, მერე ახლა კი ჩვენს ბედუენებს შეგირდებს აქეთ ან განათლება, ან შრომის ძალა!?). ახლა კითხვა იმაშია; რა უნდა ვისწავლოთ? ლათინური, ბერძნული, სამღრთო წერილი! მაგ საგნით, შე უტყვიანო, ხალხის განმანათლებელი უნდა გაუბდეთ!? განა შენ გეყურება „ხალხის განათლება“? ბიჭო, ხალხის განმანათლებელი როგორ უნდა გახდნენ შენი შეგირდები, როცა გაზეთის კითხვაზე დაეკი რიცხამ, როცა უბრალო ქართული წიგნის კითხვას უშლი: თქვენის აზრით ამისთანა შეგირდი საშიშიაო, რევოლუციონერიაო, ბუნტოეშიკიაო და ღმერთმა იცის თქვენი თავი რანაირ სახელს არ არაქმევთ საწყალ შეგირდებს, რომ უფრო შეგირდის გამორიცხვა იყოს „на основании закона“. ბიჭო, თქვენის შკოლით როგორი განმანათლებელი უნდა გამოიყვანოთ ქართველის ხალხისა, როცა ერთ სიტყვას ქართულათ არ ასწავლით! კიტაიურათ თუ დაუწყებენ ლაპარაკს! მე ეს სრულებით არ მეყურება, ძლიერ გასაკვირველია! კუდიანო, რაც გინდოდა, ის ნელ-ნელა სრულდება. ზოგი შეგირდნი თავებს იხოცავენ გაკვეთილების დაზეპირებაში, რომლებსაც აქამდისინ ცოტა სურვილი ჰქონდათ მათი სწავლისა იმ აზრით, რომ სადღა უნდა წავიდეთო თუ არ ღვდღეებათო, კაი აზრია!!

25. აპრილი, ოთხშაბათი.

ეს ერთი კვირაა თითქმის, რაც აღარა მიწერიარა, თუმცა შესანიშნავი ჩასაწერი ამბები ბევრი იყო. დღიურის დარდი ვის ჰქონდა, ევროპის გულს ძეგრამ მიიტაცა ახალგაზრდები, რომლებიც მოუთმენლათ მოვლიან, თუ რა ჯვარი იქნება შედეგი ამდენნაირ ვაი ვაგლახისა. რესპუბლიკური პარტია ყოველ დასავლეთის სახელმწიფოში გაძლიერდა, ანგლიაში და იტალიაში კი აპირებენ რევოლუციას. ამის თაობაზე გერმანიამ მოინდომა შეერამებული სახელმწიფოების ძალით ემოქმედნა რესპუბლიკების წინააღმდეგ და განეფანტა კონ-

გრესი, რომელსაც აპირებენ რესპუბლიკელები მომავალ წელს ლონდონში მაგრამ თავის საუბედუროთ ვერ მოუხდათ.

დღევანდელ გაზეთებში რუსეთს ძლიერ დასცილიან დასავლეთ-ევროპული გაზეთები. ისინი ამბობენ: „ეგ ისეთ საქმეებს სჩადის ეხლაო, რომ არცკი იყო ღირსი აღმოსავლეთის საქმეში გარევისაო. „ახალგაზრდობას ლამის ბოლო მოუღოსო, პოლიციას უმატებსო და სწავლულებს კი ამცირებსო“. ეგ სულ ამ კვირის ევროპული ამბებია.

25 მაისი, ოთხშაბათი.

21 მაისს სემენარიიდან შვიდი შეგირდი ვიყავით თვადანჯანურობის ყრილობაზე. თუმცა ლაპარაკი და პრენიები არ ყოფილა და ბევრიც არ შეგვიძინებია მაგ წასვლით. მაგრამ საქმე იმაშია, რომ ვიყავით, ეს როდის მომხდარა სემენარიაში კუეშინსკის ყოფნის დროს, რომ მისი შეგირდები დადიოდნენ პრენიებზე კლუბებში; თეატრებში, კაბინეტებში, ბიბლიოთეკებში და სხვ. (ეხლა ხმები დადიან, რომ ორივეს ინსპექტორსაც და რეკტორსაც ითხოვენო).

სწორეთ ახალი ერა დადგა სემენარიის ისტორიაში, აბა სემენარიელებო, თუ ხეირი გაქვთ, ახლაა თქვენი დრო.

ჩვენი საქართველოს წარმომადგენლები, ინტელიგენცია დღეს ერთ ზალაში. ყველანი ვნახე, მაგრამ სასიხარულო რა იყო მაგათ ყრილობაში? ერთმა ტყუილათ კი არ შენიშნა: საფრანგეთის მარცხენა მხრის ყრილობას არ გაესო! მართლა ისე ცივად ვკიდებიან საქმეს, რომ კაცს გული აერევა. ყრილობაში ორმოცდაათ წევრზე ნაკლები არ შეიძლება და ისინიც არ იყვნენ. უცადეთ, უცადეთ წევრებს და ბოლოს ავდექით და წავედით შინა. ყრილობა გადიდდა მეორე სამშაბათისათვის².

26 მაისი, შაბათი.

ბაევა (მატემატიკის მასწავლებელი) მიბერტყა უ. კუეშინსკი. როგორია! უცხო ამბავია განა! აი როგორ იყო: ბაევი დღეს მოვიდა გაკვეთილზე (ეს პირველათ მოხდა, რაც ეგ აქ არის) ინსპექტორმა გალანძლა ბაევი [ბაევი] და შემდეგი ეპიტეტებით შეამკო: „ლოთო, ზარმაცო“ და სხვ. იმან ეგ ვერ მოითმინა. ერთი ორი შიგ პრავლენიაში უღო, მერე სტაცა ხელი პალტოს საყელოში და რეკტორთან წაათრია მუჯლუგუნებით, აქაც ორიოდე ურტყა და ვანანება თავი. ახლა მაგის დათხოვნაში ეჭვი აღარავისა აქვს და ძლიერაც უწაირიან სემენარიელებს, მიტომ, რომ ახალი მოგვივა, იმას აღარ ეძებენ თუ როგორი იქნება კარგი თუ ცუდი!

1879 წ., 6 ენკენისთვე, ოთხშაბათი.

დღეს მე კლასში ვარ. ჩემ წინ ზის მასწავლებელი. ის მშვენიერათ და კობტათ არის გამოკომული კათედრის სკამზე. იმის სიკობტავეს უფრო მომეტებული ამშვენიერს მშვენიერი თეთრი ფუნჩულა ხელები, ლამაზი, ვაშლივით წითელი ლოყები, კობტათ დავარცხნილი თაფლის ფერი თმა, ეუქუნა თვალები,

კობტად შეკვერცხილი წვერი! წარმოიდგინეთ ახლა, რომ ამ დღისაგან ასე მდიდრულათ შემკულ სხეულს ამშვენებენ მშვენიერი, ძვირფასი ტანისამოსი? არ შინა ამშვენებს იმის თეთრ ყელს. ეგ აბრეშუმის ყელსახვევი, ახალ მოდის შარვალი, ჩინურ ფეხებზე შვარცის ფეხსაცმელები. როგორია სურათი? მიმზიდველი სახეა განა! უცქერი. საშაჯან, ამ სურათს ევროპიულათ მორთულს, მაგრამ რას ფიქრობ? შენც ხომ იმას არ ფიქრობ, რომ ჩქარა დიპლომი მიიღო, პროფესორობა და რასაკვირველია, მასთან ზემოაღწერილი სიმშვენიერეც? სრულებითაც არა. მე მაშინვე სალოლაშენისკენ გავკურცხლამ ხოლმე და აი იქ რას ხედავინ ჩემი ბედნიერი, ამ სურათის მომცქერალი თვალები. კათათვის პაპანაქებაში კევრზდ სდგა გლეხი, ეს ქვეყნის მუშაკი და ერეკება ხარებს. თავი მასაც კობტათ აქც-მორთული, მაგრამ ევროპული შლიაპით, პარიკმახერის გაკეთებულის თმით და სუნგებით კიარა, უბრალო წითელი ხელსახოცით, რომლის ტოტებსაც ქაირი საყვარლათ აქანავენს. იმის წითლათ დაბებრებულ ხელებზე, მზისაგან დამწვარ გულზე და შავ კისერზე, ვინ იცის რამდენი მტკერი?

28 ენკენისთვე.

ეხლა შენ რა წიგნები გაქვს საკითხავი, [შკითხა დღეს ერთმა] მეხუთელმა, მე მიუგე რომ პოლიტიკური ეკონომია ბლანკისა, მეორე ტომი ბაირონისა და ისტორია სტასიულევიჩისა. მე უნდა გითხრა შენ, გააგრძელა იმან, რომ წიგნებს როცა კითხულობ ოროლ-თაობით ნუ კი წაიკითხავ, არამედ ეცადე სულ ერთათ წაიკითხო ხოლმე. თორემ თავში კავშირი არ დაგრჩებაო — ეკაცო, ასე რო ვიკითხო, გაკვეთილები როდილა ვისწავლო. მაგრე კითხვა მაშინ შეიძლება, როცა თავისუფალი იქნები. სტასიულევიჩის კითხვა კი აგრე უნდა, როგორც შენ მეუბნები — სტასიულევიჩი მაშინ უნდა იკითხო, როცა მასწავლებელი გაკვეთილს მოგცემთ. მეო — განაგრძელა იმან — მეორეში რომ ვიყავი, ლოკი და ლეიბნიცი წაიკითხეო (ეს მწერლები, როგორც მასხოვან ერთი ბროშიურკიდან, დეკარტის კვალის კაცნი უნდა იყვნენ, აბა რასაკვირველია, სემენარიელი თუ წაიკითხავს ან პლატონს, ან სოკრატს, თორემ სხვა წიგნებს სად იშოვნის, სემენარიის ბიბლიოთეკაში არ არიან ახალნი, გარეთ გზა არ იცის) და ეხლა კი სტასიულევიჩს და კოსტომაროვის ისტორიებს ვკითხულობო, მე რომ მაშინ პატრონი და ხელმძღვანელი მყოლოდაო, ასე აღარ მომივიდოდაო (ხედამთ, როგორ შორე ცემს! თავის თავი ჩემს ხელმძღვანელათაც გახადა და პატრონათაც). ძმ კაცმა ახსენა, კოსტომაროვს ვკითხულობთო. რა ვქნა ეს კოსტომაროვი? ვინ უნდა იყვეს? ეს ის პროფესორი კოსტომაროვი ხომ არარის, რომელიც მოხსენებულია ობრალოუბოვის კრიტიკულ სტატიებში, თავის გამოკვლევით სლავიანებზე, ვარიაგებზე და სხვაზე? სწორეთ ის უნდა იყვეს. მოისმინეთ რას ამბობს ეს ყმაწვილი ამ კოსტომაროვზე. მე როცა ვკითხულობდი კოსტომაროვსო, прочто я увлекся — о, ხედამთ სემენარიაშიც ყოფილან იმისთანა გვამზე, რომელთაც შეუძლიან გატაცება რითიმე?

კვირა ო ღვინოშიხთვე.

ამ ენაბთ ჩვენი—სემენარია წარმოადგენს იმ დროს ქუთაისის ღვინოშიხთვეს, როდესაც მას ასწერს გ. წერეთელი თავის მოთხრობაში: „ჩვენი ცხოვრების ყუვილი“. ჩვენი ეგ ორი მასწავლებელი იმ მასწავლებლების კოპირები იყვნენ, რომელიც სტავროპოლიდან გადმოიყვანეს ქუთაისის ღვინოშიხთვეში, და რომელსაც გული უკვდებოდა, რომ ხედავდა გამოყვეჩებულ ყმაწვილებს ზეპირობისაგან.

რა ვართ, რა შედეგი ანუ რა მომავალი მოგველის ჩვენ, სემენარიელებს? ღვინოშიხთვეთ უნდა წავიდეთ. მაგრამ რა არის ღვინოშიხთვე? ის, რომელსაც არ შეუძლიან არავითარი სარგებლობა მოუტანოს ხალხს, მას არ შეუძლიან ხალხის შეილეს შკოლებში ასწავლოს, არ შეუძლიან მალ-მალ ეკლესიებში ქადაგებები სთქვას, იმიტომ რომ იმისმა ქადაგებამ ცენზორის კალმის ქვეშ, ე. ი. ეგზარხის ხელში უნდა გაიაროს, თავის ქადაგებაში ერთს იმისთანა აზრს ვერ იტყვის, რაც სამღვთო წერილს არ ეკუთვნის, თქვენც დამეთანხმებით, რომ ამისთანა ქადაგების თქმას სჯობიან სულ არაფერი სთქვა. მაშ, რის მანქანები არიან ღვინოშიხთვეები? მის რომ, ქელეხებში, ალაპებში თავს ისინი დასხდნენ? თქვენ დამიჯერებთ, რომ ბეგრის სემენარიელს არ შეუძლიან ამისთანა ხელობაში შესვლა! მთელი შარშანდელი კურსიდან არც ერთი ღვინოშიხთვე არ წასულა! სამღვინოში შკოლიდან ღვინოშიხთვეთ არ მიდიან, რაც ვინდათ თქვით. მაგრამ ეს ძლიერ გასაკვირველია! რახან ღვინოშიხთვე ვერ წავალთ, მაშ, სად უნდა წავიდეთ? მეტყვეობით—სოფლის მასწავლებლათაო! მართალია, აქამდისინ სემენარიელებს ნება ჰქონდათ სოფლის მასწავლებლათაო წასვლისა, მაგრამ ახლა ეგეც აღარა გვაქვს. ახლათ გამოსულმა მასწავლებლებმა, ახალი გახსნილი სამასწავლებლო შკოლებიდან, ჩამოგვართვეს ეს ნებები. რახან მასწავლებლებათაც არ შეიძლება წასვლა, მაშ, მეტყვეობით სამოქალაქო სამსახურში შედითო. მინდაც არ შეიძლება. აი რატომ, სამოქალაქო სამსახურში რომ შეხვიდე, რაც ექვსის წლის განმავლობაში დახარჯულა 7800, სულ ერთიანათ მოგთხოვენ. ხომ ხედავთ სიტყვით შეცვალა კი შეიძლება და საქმით კი არა. რომელ სემენარიელს შეუძლიან მაგ ფულის შეტანა? ჰაბა ჩემის ფილიბეს ადგომას თუ მოუციდი, თორემ მე თავის დღეში მაგ ფულს ვერ მოვაქუჩებ! ხომ ხედავთ მკითხველო რა მდგომარეობაში ვართ სემენარიელები? განა ამის შემდეგ კიდევ შეიძლება რომ სემენარიელთა ძლიერ ღრმით არ დაფიქრდეს თავის ბედზე და მომავალზე? მაგრამ მომთმინეთ კიდევ გვაქ გზა—ეს გზა მაღალი სასწავლებლები: უნივერსიტეტები და აკადემიები! მაგრამ აქვე უნდა შევნიშნო, რომ მაღალ სასწავლებლებში წასვლა ყველას არ შეუძლიან, ისინი არიან ძლიერ ცოტასთვინ, ვსთქვით, გამოვიდა ერთი ორი ბედნიერი, რომლებსაც შეუძლიან წასვლა მაგ აკადემიაში, იქ რა უნდა გააკეთოთ? ხელმეორეთ ბიბლიის ზეპირობა უნდა დაიწყონ! ჰო. არც ეს არის შესაძლო ჩემისთანა კაცისთვის. ახლა გეტყვით: თუ აკადემიაში არ მოგწონთ ღვინოშიხთველური საგნების გამო, უნივერსიტეტში არ წახვალთო? უნივერსიტეტებში! მათი კარები დიდი ზანია სემენარიელებისთვის დაიკეტა! ეს ქნა ღვინოშიხთვე დაწყებულმა „მეორე აპრილმა“ ნეტა ვის მოუტანა ამ უბედურმა აპრილმა სარგებლობა? ჩვენ, თქვენ მკითხველო, თუ თვისან მსრო-

ლელსა, ან ხელმწიფეს, ან კიდევ სახელმწიფოს? მე მგონი არავეისთვის ზარალის მეტი არა მოუტანია და ეგ ზარალი პირველად ჩვენ საწყალმა სემენარიელებმა ვიგარბენით!! ესეც უნდა ვსთქვა, რომ უნივერსიტეტები სრულებით არ არიან ჩვენთვის მიუღდომელნი. ჩვენ შეგვიძლიან ფილოლოგიურ ფაკულტეტზე შესვლა. სახელმწიფოს თითქოს მიზნათ ის აქვსო, რომ ფილოლოგიად მარტო ღვდლის შეიღები იყენენ! აბა ერთი წარმოიდგინეთ ფილოლოგათ ვინ წავთ? ეს მეექვსე წელიწადია, რაც ძველ ენებს ვსწავლობ და ვან იცის, რამდენი დრო დაკარგავ მაგაზე, რანაირათ ტვინი შემირყვის და გამჭირახობა დამიჩლუნგეს.

ამ დღეებში „თბილისის მოამბეში“ იყო დაბეჭდილი შემდეგი: „წელს უკორონეის სასულიერო სემენარია დაასრულა 50 შეგირდმა, ექვსმა ამთვანაიშოვნა ალაგი მედავითნისა და გადამწერლისა, დანარჩონნი კი უსლაგოთ დახეტებინაო. ეს ორმოცივე შეგირდი იზრდებოდა სახელმწიფო ხარჯზე, და მაშასადამე, სამოქალაქო სამსახურში ვერ შევიდნენ, სანამ არ წარუდგენენ იმ თანხას რაც იმათ აღზრდაზეა დახარჯული“. ამ ამბავს, რომ წაიკითხამდენ სემენარიელები, აბა მითხარით არ დაფიქრდებოდნენ თავის მომავალზე?

ღვინობისთვე 17.

ღღეს მეორე გაკვეთილის შემდეგ ისეთი სიცილი და ხარხარი ასტყდა სიხარულისგან ჩვენს ოთახში, რომ მისი აღწერა არც კი შემიძლიან!

ამ ჩვენი სიხარულის მიზეზი გახლავთ უფ. გრიანოვი.

ეგ კაცი არის ერთი, რალაც უმზავსო, აქვს ტირანული მიხერა მოხერა. საშინელი თავის მოყვარე, ეგოისტი, დესპოტი, ჯოჯოხეთის აგენტი და ტარტაროზი! არც ერთი მასწავლებელი არ გვექცევა აგრე ცუდათ, ვაზილი ძველ პედაგოგიურ თეორიებზე, ბუნებით ძლიერ ბრანია და თავის სიბრახეში ხანდახან იქამდისინ მივა ხოლმე, რომ აღარ იცის რაქანს. ჩვენ არავითარ პატივს არ ვცემს, გვიცქერის ისე, როგორც ძველი პედაგოგები. შაგის აზრით ჩვენ არცნება გვაქვს, არც სურვილი, არც თავისუფლება და არც ხმა საზოგადოებაში. როცა ჩვენ მას პროტესტს გამოუცხადებთ ხოლმე ბევრს გაკვეთილებზე, ის გაბრაზებული დაიყვირებს: „დასხედით, ჩემი ნება არის და აგრე უნდა იყვეს; მე გიბრძანებთ დაწერას და კიდევაც დასწერთო“. აი დევიზი ამ ხასიათ გაფუქებული კაცისა! ამ კაცს, მე მგონია მიზნათ ისა აქვს, რომ ჭკუით დაცემული სემენარიელები თავის მერძულით გააცოცხლოს! აბა, ამისთანა კაცისგან, რომ ურთ საათსაც არის თავისუფლება მივიღოთ, სასიხარულო არ არის?

ველარ მოვითმინეთ ამდენი ჩვენი ღირსების შეურაცხყოფილება მისგან. შევიყარენით ჩემს მოხსენებულ სიხარულის დროს ერთათ თავი და დავიწყეთ ლაპარაკი, თუ როგორ და რა მოუხერხოთ უ. გრიანოვის. გადავწყვიტეთ რომ ვიჩილოთ რეკტორთან. საღამოს 7 საათზე გავგზავნეს რეკტორთან სამნი. ამოვიჩარე ილიაში ოდისეი და თაჭაქინდრული წავედით რეკტორთან. მივედი კარებთან და შევიჩრდი, არ ვიცოდით რა გვექნა! შევკრთით! ბოლოს როგორც იყო გავდეთ კარები და შევედით, რადგანაც ჩემს ამხანაგებზე წინ მევიდექი წიგნით, ხელზე კოცნა პირველად მე მერგო. მოვახსენე მიზეზი, რისთვისაც მივედი, მერმე ჩემი ამხანაგებიც მოვიდნენ, კურახევა აღდეს და გაჩერდ-

25

ნენ. რეკტორმა მკითხა მერამდენე კლასელი ხართო, იმათ უთხრეს მეორელები ვართო და მაგ საქმისთვის ვართო, რისთვისაც ყფიშიძეო, ამ საქმისთვის ესტუკმარაო, თქვენ მიზრძანდითო.

მე მოვახსენე, რომ გრიაზნოვი ჩვენ გვაწუხებს და გავიწროვებს მეთქი. გაკვეთილებს სასტიკით თხოულობს და ძლიერ მევრსაც გვაძლევს, თითო გაკვეთილზე ოც ლექსზე მეტს მეთქი. ამ დილაექტს ჯერ კარგათ არ ვიცნობთ, ცოტ-ცოტა უნდა მოგვეცეს. გაკვეთილებს კიდევ გადაუწყდეს, როგორც იქნება ვისწავლით; მგერამ საშობაოსთვის მოგვცა ასი ლექსი, რომლებიც ორნაირათ უნდა გადავეთარგმნოთ, წმინდა რუსულით და სიტყვა სიტყვით სინტაქსიურათ გავარჩიოთ და გომერის საკუთრებებში (особенности) ვაჩვენოთ. მაგრამ ნათქვამია, კეჯელს ცერკვი შეაყარეო, მე თუმცა ბევრი ვილაპარაკე, მაგრამ მე მგონი არც კი ვეგონია. ბოლოს დაიწყეო ლაპარაკი, მაგრამ რა მითხრა, რომ იტყვიან: „მე მაწონს ეუბნებოდო ის დოს მოარბენებდაო“. სწორეთ ისე მოხდა: მე გრიაზნოს უჩიოდო, ის კი მეუბნებოდა რომ მერძნული ძლიერ უნდა ისწავლოთ; ეს ახალი წესდებით არის დადებულიო. მე მინახავს, რომ ვოლოგდის სემინარიაში უფრო ბევრიც უთარგმნათო, მაგის გარდა ეხლა ღიმნაზიებში ძლიერ თხოულობენო. მე დავიტყე, რომ ეს ჩემს სასარგებლოს არღარას იტყვის მეთქი, რადგანაც ჩემი ჩვილის სავანი ბანზე შეისროლა და სიტყვის შებრუნებაც ვეღარ გავბედე, ავდეგ და გავჩუმდი. იჯიჯინა და ბოლოს დამითხოვა. საჩქაროთ გამოვვარდი ვარეთ. როცა ძლიერ თავისუფლათ ამოვისუნთქე, ამხანაგები კარიდორში მოცივიდნენ, გამოვყავ თავი თუ არა კარებიდან ხარხარით მომცივიდნენ, რა გითხრა, რა გითხრაო?

შემოვედი ოთახში და ერთი სიტყვით უთხარი „რეკტორზე ტყუილათ ნუ გაქვთ იმედი, ის არამც თუ გვიშველის, არამედ ცეცხლზე წყალს დავეისხასო“. ყველას შეეტყო, რომ ამ სიტყვებმა იმათ სახეზე ცული შთაბეჭდილება მოახდინა. მაშ რა ვქნათო, დაიძახეს ყველამ ერთხმათ. ის ვქნათ უთხარი მე, რომ შევიყაროთ ერთათ, რამდენიმემ, თავი, გადაეთარგმნოთ რამდენიმე ლექსი და მიუგდოთ, მერმე რაც უნდათ ის ქნან. მე შევიტყე, რომ ეს არავის არ ესაიამოვნა. წამოდგა მერმე მეორე და თამამათ დაიძახა: „სულაც ნურაფერს დავეწერთო“. ამ სიტყვებმა ხელახლა გამახიარულეს ჩემი ამხანაგები და ტაშიც ბევრი უკრეს. „ერთ სიტყვასაც არ დავეწერთო, არ დავეწერთო!“ ყვიროდნენ აქეთ იქიდან. მე რასაკვირველია თავი ჩაწლუნე სირცხვილისგან, ვფიქრობდი, თუ ასე ულაგო აღავას რათ წამოვროზე ეს უადგილო აზრი და ან რა დროს მართებლობის მხარეს დაკერის დრო იყო? არა, ნუ იფიქრებთ, რომ მე ეს წამომერობხოს. მე ეს კარგათ მქონდა აწონილი და ვიცოდი, რომ დრო არ იყო მაგრამ მიინდ უნდა მეთქვა. მე ჩემს ამხანაგებს კარგათ ვიცნობ, რაც შევილები არიან. ეხლა თუ აგრე ცხარეთ, იძახიან „არ დავეწერთო“. საშობაოთ, როგორ ჩუმ-ჩუმათ შეუდგენ მის წერას! აბა თუ მოიგონებთ შარშანდელ დღეობში რომ მქონდა აღწერილი, თუ როგორ შევკარაით პირობა, გაკვეთილი აღარ მიგვეგო და ეგ პირობა ვერ ავასრულეთ? მაგ პირობაში დავისაჯე ყველაზე პირველათ მე და ეხლაც მე მგონი მერე დავისჯები. მე ეს კარგათ ვიცოდი და მსურდა უმედურება ამეცილებინა, როგორც ჩემს აქვს ისე ამხანაგებისგან, მაგრამ ჩემს მოწი-

ნალმდეგე დამჯავნა! მაგრამ მე ყურს დაუგდებ. ვნახობ ბოლო რას გვიჩვენებს?

21 ლენინობისთვის

გიგას რომ პირველათ ჩემი დღიური ჩაუვარდა ხელში, ერთის მხრით ძლიერ გაუხარდა, ეგონა რომ იმის ძმა არხიმედის ურდულს იბოვიდა. მეორეს მხრით, დაფიქრდა ეგება ის აღარ დასწეროს დღიურში. გრძნობს და ერთობ ცუდი იქნებაო. ამის გამო აღდა და მიიხრა: „დღეის უკანაც ისე იქონიე დღიური როგორც აქამდისინ, ვითომც მე არც კი ვიცოდეთ“ (შემდეგ წავიდა და მთელი ქვეყანა შევეყარა, ჩემს ძმას დღიური აქვს! ასე გაშინჯეთ ანტიმონსაც კოშტიკობინა!), რომ მე დღიურში ნამდვილი გულითადი გრძნობა მეწერა ამაში მით უფრო დამარწმუნა რომ ბერნეს⁶ სტატია, რომელშიაც არის ახსნილი, თუ როგორ კაცი სამ დღეში გახდეს ორიგინალურ მწერლად, წამაკითხა. სწორედ ამითი აზრისა იყო ჩემი ძმა ჩემზე წარსულ კვირემდისინ. ეგება ის არცკი იყო მაგრამ მე კი ოდნავ ვიფიქრებდი. წარსულ კვირას წავედი ჩემ ძმასთან და წაუღებ დაბროლიზობის წიგნი. ამ წიგნზე შენიშვნა არ დაგიწერიაო? მკითხა იმან არა შეთქი, უთხარი მე. თუ კი რადიშჩევის⁶ წიგნზე დასწერაო? როგორც ეტყობა ახლა რომელ წიგნსაც იმას გამოვართმევ იმ პირობით, რომ მე მათ კრიტიკა ან შენიშვნები უყო ჩემს დღიურში.

ორ შეგირდს ბერძნული სიტყვები აქვთ ამოწერილი ერთ რეველში. გრიაზნობი უთხრა ერთს იმათგანს: „ეს რა კომუნისზობა არისო“, ჩვენ შეგირდებმა ხვალ დაფაზე უნდა დაუწეროთ: „Классицизм да коммунизм—горшок котлу не товариш“.

6 გიორგობისთვის

პირველს ლენინობისთვის თბილისის სასულიერო სემინარიის სასამართლოში [სამმართველოში] მოვიდა სინოდლამ გადაწყვეტილება უ. კუეშინსკის და რეკტორ აბრამის დათხოვნაზე. ჯერ ეს ამბავი მე მგონი არც რეკტორს და არც კუეშინსკის შეეტყობა, რომ მთელმა სემინარიამ იცოდა ეს! ძლიეს არ ეღიროსათ სემინარელებს მაგის მოზორება! სინოდმაც ძლიეს არ გაბედა მაგის დათხოვნა, მაგრამ მოუსვენარი გაზეთები რას არ იზამენ! (თუ მართებლობას რათ ეზარებოდან უ. კუეშინსკის დათხოვნა, ამას შემდეგ შეიტყობთ). იმ ღამეს, როცა შეგირდებმა კუეშინსკის დათხოვნის ამბავი შეიტყვეს ისეთნაირი მზიარულება იყო სემინარიაში, განსაკუთრებრთ მაღალ კლასებში, რომ გარდმოცემაც არ შემიძლიან.

მთელმა ქვეყანამ იცის, რა ფრინველიც არის უ. კუეშინსკი! მე კიდევ ვიტყვი ცოტას მასზედ, რაც ვერ გაბედეს გაზეთებში გამოცხადება, პირველად: ის იყო მტერი ყოველგვარი თავისუფლებისა, მეორედ: ყოველგვარი რუსული და განსაკუთრებრთ გარედან შემოტანილი წიგნებისა, აგრეთვე ქართულისა, ის იყო გაუკითხავი მტერი, მესამედ, რომ მაგის ხელში შეგირდები ჭკუა გონებით უკან მიდიოდნენ, სანამ წინ, ამაში ეჭვი არ არის (ეს ითქმის მხო

ანტონ ჰურცელაძე (1839—1913)

ლოდ მომენტებულ ნაწილზე უფრო თხელ ხასიათებზე. ამისთანა ნატურები, რომელსაც არ ემორჩილებოდნენ მას., ირიცებოდნენ). მეოთხე, რომ კუვშინსკის მიზნათ ჰქონდა ერეკნა თავის შკოლიდგან უფრო ნიჟერნი, კკუუ გახსნილი შეგირდები, იმის მსხვერპლად განსაკუთრებით ხდებოდნენ თბილისის უჩილიშჩის შეგირდები!

ათს საათზე, როდესაც ყველა შეგირდებს ეძინათ, კუვშინსკი შეეარდა პატარა სპალნიაში, მივიარდა ერთ კოიკასთან და შეგირდს დაუძახა, „ეხლავე ალხდები და ტანთ ჩაიცვიო? გულგახეთელი შეგირდი წამოვარდა და უთხრა: რა ვნებავსთო. კუვშინსკი: ეხლავ ტანთ ჩაიცვი, ჯანდრები გელოიანო; საწყალი შეგირდი შეკრათა. ვერ წარმოედგინა, თუ ან რა დროს კუვშინსკი იყო, ან ჯანდრები! უბედურმა კანკალით ტანთ ჩაიცვა და გაყვა თავის ჯალათს, ძირს ჩაიყვანა თავისი მსხვერპლი და უთხრა „გატყუებო, წადი დაიძინეო და დილაზე მოგელაპარაკებო!“ ერთხელ სთქვა ერთმა მეხუთელმა: სადილის შემდეგ ჩვეულებისამებრ წამოვედი მაღლა ბალკონებზე, ამ დროს მომემა ხმა უქნიდან: „კუვშინსკი მოდის ქართული წიგნების, დასაჩხრეკათაო!“ მე საცოდავს ერთათ ერთი ქართული წიგნი მეგდრო, იმასაც წავევლე ხელი და ზარულში ჩაუძახეო.

პირველ ღამეს, როცა კუვშინსკის დათხოვნაზე შეიტყუეთ, პირისაზანს ზალაში კარგი დრო გვატარეთ. ბევრი ვილხინეთ და ვითამაშეთ. ისეთებმაც ითამაშეს, რომლებიცგანაც სრულებით არ მოველოდით. რამდენიმე ხნის შემდეგ წავედით დასაძინებლათ მხიარული გულით. ეს არაფერი, დღე მშვიდობიანათ გავთავდა. მეხუთელები შეუდგნენ შპიონების გამოძებნას. პირველს ორ დღეში შინაურულათ უმტკიცებდნენ შპიონებს იმ ფაქტებით, რომელიც თვითონ იცოდნენ და მესამე დღეს კი ოფიციალურათ დაუწყეს დამტკიცება. მეორე დღესვე მეხუთის ინიციატორებმა გამოსცეს საშინელი ედიქტი, რომელიც გვეცხადებდა შპიონის სახელებს და გვიკრძალავდა მათთან ლაპარაკს. ურიგო არ იქნება, რომ თქვენც იცოდეთ უპირატესი შპიონების სახელები: უ. ბერივეი, რეკტორის შპიონი, უ. ივანე ობოლენსკი, ორთავეს რეკტორისაც და ინსპექტორისაც. პირველათ, როგორც ვთქვი შინაურულად უნდა დამტკიცებინათ და შპიონობაში გაეტეხნათ, მეხუთელი შპიონები ვერ გასტეხეს. ამის შემდეგ იზნარეს სხვა საშუალებები. მოიწვიეს მთელი სემინარიიდან ყოველი შეგირდი, რომელმაც კი იცოდა რანაირიმე ფაქტი შპიონობის დასამტკიცებლად. ამ სახით მეხუთე კლასში შევიყარენით ორმოცამდინ კაცი. თქვენ კი არ იფიქროთ, რომ ამ არეულობა ყოფილიყვეს რამე. სრულებითაც არა. პოლიციისკის როლს ასრულებს ორი სემენაჩიელი, რომელნიც იდგნენ ორ კართან; თავმჯდომარეთ გეყავდა უ. ტარასი ქიქინაძე, რომელიც იჯდა შუა ალაგას, მის წინ იჯდა ობერსეკრეტარი უ. ჯაჯანიძე, სწერდა შეგირდების ჩვენებებს. ერთს გვერდზე სეკრეტრის და თავმჯდომარისა იდგნენ ორი ბრალმდებელი *обвинители* (უკაცრავად სიტყვის უცოდინარობისგან, ჩუბინოვის ლექსიკონი ვერ ვიშოვნეთ თორემ არ შემცდებოდა, ეგ სიტყვაც ერთმა იმერელმა შეგირდმა მასწავლა). მეორეს მხარეს იდგნენ დამნაშავენი ე. ი. *подсудимые*. ღმერთო რა ცეცხლი ეკიდებოდათ და აღმური ასაღოდათ საწყალ შპიონებს. უ. ობოლენსკიმ ვეღარ მოითინა, წამოხტა და თავმჯდომარეს უთხრა: „Разве не достаточно, что обвинили в шпионстве в

виду целого класса. что еще призвали суда всех семинаристов? Вель еще не доказали что мы шпионы? Фазва возмозо, чтоб-и ученик высшего класса судился учеником нисшего класса?„ ეს უთანხმოება რომ გამოაცხადა, თავმჯდომარემ უთხრა „დაბრძანდითო“, საცოდავი დაემორჩილა. აი, ღედა, რანიირათ გამოიცვალა დრო? გუშინდელი კუეშინსკის მოენე დღეს შეუბრალე-ლათ გახადეს. ნათქვამია: რასაც დასთეს იმას მოჰქიო. დიკტატორივით სჯილა სემენარისტებს. ესენიც მაგრად სჯიან თავის ტყვეს, მაგრამ დაუბრუნდეთ თვითონ ყრილობას. ჩვენების ჩამორთმევა დაიწყეს მეორელებიდან. სამის მეტი არ გამოჩნდა მეორეში, რომელსაც წარედგინა ყრილობისთვის რაიმე შპიონებს წინააღმდეგი ფაქტები. შევირდი რომ გაათავებდა ლაპარაკს, პრეზიდენტი დას-ვამდა მას და წამოაყენებდა იმ შპიონს, რომლის წინააღმდეგაც იყო ლაპარაკი შპიონისთვის გასამართლელად იტყოდა რასმეს და დაჯდებოდა. ობერ-სეკრე-ტარი ამეებს სუყველას სწერდა, მერმე ხმოვანწი გასინჯავდნენ ფაქტს მოყე-ნილს, ექნება რაიმე ქალა თუ არა, შეუძლია დაუმტკიცოს შპიონს შპიონობა-თუ არა, რეზოლუციისაც ობერ-სეკრეტარი შეიტანდა დოკუმენტებში.

ამგვართ ჩამოართვეს მეორელებს ჩვენებები. შემდეგ პრეზიდენტმა მოიწ-ვია მესამელები. მესამელებმა ყველაზე მეტი ფაქტები წარუდგინეს ყრილობას შპიონების წინააღმდეგ, განსაკუთრებით ორმა შევირდმა უ. ოდიწარიამ და უ. ბორისოვმა. უ. ბორისოვმა ყრილობა აღტაცებაში მოიყვანა თავისი მშე-ნიერის ლაპარაკით. მეხუთელებს ყრილობაში თავიანთი ფაქტები არ წარ-მოდუდენიათ, რადგანაც მავათ წინა დღეს ცალკე ჰქონდათ ლაპარაკი. მეოთხე-ლებმა ძლიერ ცოტა ილაპარაკეს, მეექვსელებმა ხომ სულ არაფერი. ვერ გამი-გია ეს რა მიზნით მოხდა, მავათ უფრო ბევრი არ უნდა სცოდნოდეთ? ეს ერთ-მა ჩემმა ამხანაგმა ახსნა ამ გვართ: ეგენი იმიტომ მოლორდნენო, რომ წელს გასვლას აპირებენო და ეზინიანთ, რომ ზრდილობა [ყოფაქცევა] მთავრობამ არ გავეითქოსო. თუ ეს მართლა აგრეა, სირცხვილი მავათ ვაჟ-კაცობას! თუ საინტერესო იქნება მოიყვან ორიოდე ჩვენებებს, რომლებიც წარმოადგინეს-მესამელებმა შპიონის წინააღმდეგ. ჩვენება ეკუთვნის უ. ფარეშივილს. უ. ობო-ლენსკი, სთქვა ფარეშივილმა, ამა და ამ დროს მე მქონდა შენახული წიგნი „ციკსარი“, 171 პარტაში, როდესაც შევირდები ოთახში არ იყვნენ, თქვენ შეხ-ვედით იქ და რალასაც ჩხრეკდით. მეორე დღეს უ. კუეშინსკი და მიბარა, გამო-რიცხვას დამეუქრა ქართული წიგნების ქონებისათვის. ამაზე რას იტყვიო უ. ობო-ლენსკი, ჰქითხა თავმჯდომარემ, „Я, сказал Оболенский, не отрицал того, что ходил тогда по комнатам. Я имею привычку ходить по комнатам во время урока грузинского языка и отыскивать книги для чтения“.— „Стран-ная у вас привычка г. Оболенский“, ответил г. Парейшвили. Такой остро-умный стает заставил всех дружно расхохотаться. როცა ჩვენების ჩამორ-თმევა გათავდა, ყრილობაც დაიშალა. ეს ერთი ამბავი კარგად გვიმტკიცებს, თუ როგორ გამოიყენეს ერთი კვირის თავისუფლება სემინარიელებმა!

ამ ორ ამბავზე თუ ბევრი გელაპარაკეთ, ახლა უფრო ერთგვარი ამბები არიან და ცოტასაც ვილაპარაკებ. საქმე იმაშია, თუ ამ ანარხიის დროს შევირდები რავგარ ეკიდებოდნენ თავიანთ მასწავლებლებს. ეს უბრალო სიმართლე ხომ ყვე-

ლამ იცით, რომ ჯაჭვიდან აშეგებული ძალდი უფრო ავია, სანამ თავისუფალი ასე იყო სემენარიაში. ჯაჭვი იყო უ. კუვშინსკი, ძალები სემენარიელები და მასწავლებლები კი გამეღულ გამომეღენი. თქვენც კარგათ იცით, რომ ჯაჭვი აგაცილეს, გაეჭინენ მერმე, ჩემო ბატონო, ეგ გაბოროტებული ძალები, ანუ სემინარიელები, ეცნენ თავიანთ მასწავლებლებს და ვი თქვენს მტერს, რაც დღე დააყენეს! ზოგს კუნთი გამოავლიჯეს, ზოგს ფრაკი ჩამოფხრიწეს, ზოგს შლიაპა დაუჭკლიტეს და ზოგი კიდევე შიშისაგან ცხრა მთას უკან გარდიღეწა. ეს ბედი ყველას არ ეწია. თქვენ ისიც კარგად იცით, რაც უნდა ავი და ბოროტი ძალდი იყვეს, მიინც საყვარელი ჰყავს. ესე ჩვენ სემენარიაშიც იყო. იმის გამო რომ ძალებსაც საყვარლები ჰყავთ: ჩვენს სემენარიაში ზოგიერთს პროფესორებს არამცთუ დაახიეს ფრაკები, არამედ არც კი დაჭყეფეს.

ვითავებ ჩემო საყვარელი ძმავ უ. გოდორია*, ერთის კვირის აღწერას სემენარიის ცხოვრებიდან! იმ ჩემი ნათქვამიდან შენ შეგიძლიან გამოიყვანო ის დასკვნა, რომ კუვშინსკი საჭირო ყოფილა მართებლობისთვის, რაზედაც ცოტა ზემოთ მოგახსენეთ. აი რისთვის, კუვშინსკი რომ აქ ყოფილიყო, არამც თუ არ მოხდებოდნენ ეს ამბები, მე გგონი აზრათაც არ მოსელოდათ ესეები სემენარიელებს. რადგანაც ამისთანა დემონსტრაციები განსაკუთრებით შკოლებში სრულებითაც არ მოსწონს მართებლობას, მაშასადამე, ის კაცი, რომელიც ძირიდან ამოფხვრიდა ამისთანა დემონსტრაციებს. უნდა ყოფილიყო საყვარელი მართებლობის! საცინელი არ არის, რომ ის საშუალო კაცი, რომელიც არის ჩვენსა და მართებლობას შუა, რომლის ვალიც ის არის, რომ ჩვენ მართებლობა შეგვკავყაროს და მართებლობას კიდენ ჩვენი თავი, ერთს მხარეს ასე ეჯავგრებოდეს და მეორეს კი უყვარდეს! აქედან ცხადათ სჩანს, რომ მართებლობას სულ სხვა უნდა და ჩვენ სულ სხვა.

18 ვიორგობისთვის, სამშაბათი, ალებლამე.

ჩვენმა გამგეობამ დროებით ინსპექტორათ და რექტორათ ამოირჩია უფ. პ. ს. პოტოცკი** და ფავორსკი—რექტორათ. ორთავენი სამღრთო წერილის მასწავლებლები არიან. მე ამ შენიშვნაში ვილაპარაკებ მარტო პოტოცკიზედა. სრულებით არაფერს ვიტყვი რექტორზე. მითომ რათათ, მკითხამთ ზოგიერთი. მითომ რომ ჩვენ სემინარიებში რექტორებს არაფერი მნიშვნელობა არა აქვთ, იმათი საქმე ლოცვაა. საქმე ინსპექტორია! თუ ინსპექტორი კარგია, რექტორი ფუჭი. ერთი სიტყვით ინსპექტორზე კიდია სემინარიის ბედი და უბედურება. ამიტომაც ჩემი ლაპარაკის საგნათ იქნება პოტოცკი—ინსპექტორი და არა რექტორი—ფავორსკი.

* გოდორია—ფსევდონიმა დილურის ავტორის უფროსის ძმისა გრ. ყიფშიძის.—

** პ. პოტოცკი ერთი კაცი იყო. ინსპექტორად დარჩა 1889 წლამდე. სემინარიელები მტკნარად „შებანიას“ ეძახდნენ ასო „ს“—მაგიერ „შ“-ს ამბობდა. სასტიკი და ცოფიანი ადამიანი იყო; ერთხელ, როდესაც გვიან ღამე თავისებური ფეხების ბაკუნით, შევიდა სემინარიელების გრძელ საწოლ ოთახში, მოწაფეებმა უკანა საწოლებში სინათლე ჩაუჭრეს, როცა გამობრუნდა ბნელაში დარჩა, მოწაფეებმა ყვირილი მორთეს და ბალიშები დაუშინეს. რის ვიკავალახით გულგახეთქილა გამოაღწია აივანზე. შემდეგში ხელის ფარნით დადიოდა ხოლმე საწოლ ოთახში.

ჩენის დროებით ინსპექტორს ჰქვიან სახელათ პავლე სიმონიჩი, მაგრამ შეგირდები ეძახიან პავლიას, მეც მაგ სახელს უწოდებ. უნდა ვითხრათ, რომ სანამ პავლიას ინსპექტორად ამოარჩევენ, როგორც ბიბლიის მასწავლებელს, შეგირდები ცუდათ უცქეროდნენ მაგას. შეგირდები ამბობდნენ მაგას, რომ ინსპექტორობა მისცენო, ძლიერ სასტიკათ მოგვექცევაო და შეგვაწუხებსო. ეს ჩენი ამნაირი მაგაზე შედგენილი აზრი, კინალამ არ გაამართლა უ. პავლიამ, ანუ პავლე სიმონიჩმა. მეორე დღეს ინსპექტორად დაყენების შემდეგ, ლოცვის შემდეგ (შაფათი იყო) შემოვიდა და გვითხრა: ეკლესიაში ძლიერ ცუდათ დგებართო, ხან ერთ ფეხზე გადაწევებით, ხან მეორეზეო და წამდაუწუმ გამოიბიხართ გარეთო, სხვა ზავედენიებში, მაგ. კლასიკურში, მე ეს არ მინახავსო. გთხოვთ რომ აღარც სემენარიის იყოს ესო. ამ სიტყვებმა სულ ერთიანთ დააფრთხო სემენარიელები.

რასაც ვფიქრობდით გვიმართლებდნაო, იძახდნენ სემენარიელები: ამნაირათ დაიწყო უ. პავლე სიმონიჩმა ინსპექტორობის მოვალეობის ასრულება და ამ ნაირად მიიღეს შეგირდებმა.

როგორც ზემოთ ვთქვი ჩენის სემენარიაში დიდი არეულობა და მღელვარება იყო შეგირდებში შვიონების გამო. ამ საქმის გამოსაძიებლათ პრაველინემ დანიშნა უ. პოტოცკი. ერთ კვირა დღეს მაგან შეკრიბა მთელი სემენარიელები (პირველ კლასელების გარდა) ერთს დიდს ზალაში, სადაც გამოიყება იყო დაწინწული. პოტოცკი შეუდგა გამოძიებას. შეგირდები ფაქტებს აღგნდნენ, შვიონები თავს იმართლებდნენ. უ. პოტოცკიც თავის მხრით რაც შეეძლო ამართლებდა შვიონებს. ეს რასაკვირველია, შეგირდებმა კარგად შენიშნეს. პოტოცკი თხოულობდა ნამდვილს ფაქტებს, შეგირდებმა ის ვერ წარუდგინეს და ამის გამო ჩენი საქმე ცუდათ მიდიოდა. ბოლოს ერთმა შეგირდმა ველარ მოითინა და უთხრა პავლესა, —ნამდვილს ფაქტს რას ეძახითო? ნამდვილ ფაქტს იმას ვეძახიო, მიუგო გამოძიებელმა, რომ ვისმეს ყური მოეკრას, როცა შვიონი ამბავს უხიდავდნაო. ჩემის აზრით ამ სიტყვებს სულელიც არ იტყვია, არამც თუ განათლებული კაცი. არა. ისეთი ოხერი ვინ იქნება, რომ სეკრეტი რამე სალაპარაკო ჰქონდეს, სხვა კაცი დაინახოს და არ გაჩუმდეს! მაგის გარდა: რა არის შვიონობა? ის არის დაფარული საქმე. მაშ, თუ აგრეა, შვიონს ისეთს ფაქტებს და დამტკიცებას წარუდგენენ, რომ თავი არ გაიმართლოს? ამ მიგალითებო: ერთი ფაქტი, თუ შვიონმა როგორ გაიმართლა თავი. თუკა ძლიერ გაგრძელდება უიმილიად გძელი ბასი. მაგრამ მოვიყვან სიტყვა-სიტყვით. ფაქტი ეკუთნის, უ. ბორისოვს, *ამა და ამ დროსო სთქვა ბორისოვმა—მე და სიმონ შანშიევი წაველთ ფერშალთან ქიფის გასატარებლად, სადაც ფერშლის გარდა იყვნენ კიდევ ორნი ეკონომი, ახალი და ძველი. ამ დროს წმინდათ ღამის თორმეტ საათი იყო. (ეს აზრი არ შეიძლება რომ ტყუილი იყეს, მიტომ, რომ ამავან ადრე კუეშინსკის გამო ქიფებს ვერ გაბედავდნენ. ეს თორმეტი საათი კიდენ მითია შესანიშნავი, რომ ამ დროს სემენარიაში ყოველს სულგმულს სძინავს. სემენარიაში იძინებენ ათს საათზე და თუ რომელიც შეგირდი არ დაიძინებს ამ დროს, თუ კუეშინსკი

* ბორისოვი და შანშიევი უფროსი კლასის მოწაფენი იყვნენ—გ. ნ.

მეუტყობდა და ანგელოზებს დაუფთხოვდა. ცოტაოდენი, რომ გადავსვით—განაგრძელა ორატორმა სიმღერებიც შემოვძახეთ. ამ დროს შევნიშნეთ რომ ერთი ვიღაც პირი ნელ-ნელა ხან ერთ კარებიდან მოვა და დაგვიგდებს ყურს, ხან მეორე კარებიდან (ის ოთახი, რომელშიაც სვამდნენ არის საავადმყოფოს გვერდზე და აქვს ორ მხრივ კარები). ჩვენ შეგვეშინდა, გვევანა რომ რექტორია, რადგანაც იმას ჰქონია ჩვეულებათ პირველ საათზე საწოლებში და საავათმყოფოში სიარული შეგირდების დასახედათ. ადგა კამპანიიდან ძველი ეკონომი და გამოიხედა გარეთ, იქ იმან ნახა კოიკაზე უ. ივ. ობოლენსკი. იმავ მიწურში დაბრუნდა და გვითხრა ჩუმით იყავითო, გარეთ ერთი ვიღაცა ზისო. მეორე ღღეს, სოჭვა ბორისოვმა, დამიბარა კუვშინსკიმ და გამლანძლა, გამორიცხვასაც დამირდა. ეს ამბავი ვინ შეატყობინა უ. კუვშინსკის თუ არ ობოლენსკიმ, ჰკითხა გამოძიებელს უ. ბორისოვმა, ახლა შენი რიგია, უთხრა გამოძიებელმა ობოლენსკის. იმანაც დაიწყო: „ყველამ იცით კუვშინსკი გაზეთების კითხვას გვეშლიდა, მაგრამ მაინც ვკითხულობდით. გაზეთი დღისით მე არ მერგო, ის მომცეს ვახშამთ უკან. წასაკითხათ სპალნიაში ვერ წაველი, რადგანაც შეგირდებს დაუშლიდიო, ავდექ საავათმყოფოში წაველი. საავათმყოფოში, რომ შეველი, ყველას ეძინა და ლამაზა ჩაშვებული იყო. ლამაზა ვერ ამოუწიე, რადგანაც მეშინოდა, რომ შეგირდები არ გავალვიო მეთქი. იქიდან გავედი კარრიდორში, დავექე კოიკაზე და დავიწყე კითხვა, სადაც მერმე მნახეს“. აი ჩემო—მკითხველი ფაქტები, ახლა აქედან შენ დაუმტკიცე, რომ ობოლენსკი * შპიონია. მე ახლა მოგაგონებ, რომ იმ თორმეტს საათზე ზემოთ ტყუილათ არ გელაპარაკე მე კი ჩემის აზრით, ვიტყვი, რომ ობოლენსკის არ შეეძლო თორმეტ ანუ პირველ საათზე კითხვა გაზეთისა საავათმყოფოში. თუ იმას გაზეთი მისცეს ვახშამთ უკან, მაშასადამე, გაზეთის კითხვა მოხდებოდა ათიდან თერთმეტ საათამდინ და არა თორმეტს და პირველს საათს შუა. გაცხარებული პოტოცკი ამ ფაქტს, რომ არჩევდა, ამართლებდა შპიონს. შეგირდებმა ეს ვეღარ მოითმინეს და პირდაპირ დაუწყეს ჩხუბი. ნილომ უთხრა: „შენი ვალი ის არისო რაც ვითხარით ჩასწეროთ და გამგეობას წარმოუდგინოთ, არა ისა, რომ აქ ჩვენ გვეჩხუბო—ეს ჩემი ნებაა—უთხრა პაველ სიმონიჩმა, ჩავრიცხამ საჭიროთ, წარვუდგენ პრავლენისს. არ ჩავრაცხ საჭიროდ, არ წარვუდგენ. რახან აქ ერთის კაცის ნება ყოფილა და არა მთელი გამგეობისა. ჩვენ ბევრიც, რომ ვიჩხავლოთ, ვეღარას გაკარიგებთო. ამ დროს ერთი შეგირდი ადგა გამოვიდა გარეთ, იმას უკან სხვები დაედევნენ, დარჩა მარტოვა ერთი პოტოცკი კათედრაზე! თუ რაგვარ ან გაყვითლდა და ან გაწითლდა, ეგ თქვენ წარმოიდგინეთ! საცოლავი პოტოცკი არ იტყოდა თავის გულში ეს რა ჯოჯოხეთში ჩამგდესო! ერთი ორიოდ შეგირდნი დარჩა იქ და იმათ აუხსნეს, რომ შეგირდები კმაყოფილნი არ არიან თქვენის გამოძიებითაო. ეს კიდენ არაფერი, ცეცხლი ის არის, რომ შეგირდები როცა ხალიდან მიდოდნენ, ყვიროდენ: „Подкуплен, пристрастно судит!“ ასეთ ნაირათ.

* ამ ობოლენსკის ძმა—ალიოშა ობოლენსკი ათი წლის შემდეგ სწავლობდა თბილისის სემინარიაში და დაუნდობლად შპიონად იყო ცნობილი მოწაფეთა შორის, იგი მასწავლებლად იყო შემდეგში.—გ. ჩ.

შილეს სემენარიელებმა თავიანთი დროებითი ინსპექტორი, რომელმაც პირველ თავის მოქმედებაში ნამდვილი ფიასკო მიიღო! პოტოცკის პირველი მოქმედებები სემენარიაში ამით არ გათავებულა, მომსხო ქვემოთ არის!

4 ქრისტიანობისთვის, სამშაბათი.

ამ ორი კვირის განმავლობაში სემენარიის მართებლობამ გამოირიცხა ოთხი შევირდი. ამ ამბავს შევირდები რასაკვირველია სუყველანი ერთნაირათ არ უტყვიან. ერთნი კუვშინსკის მომხრენი იძახიან: „არ ვამბობდით; რომ კუვშინსკის შემდეგ უფრო ცუდი დრო დაგვიდგებაო! ერთის სიტყვით ეს პარტია ამ საცოდავების გამოირიცხვის აწერს უ. პოტოცკის, მეორენი ამბობენ, რომ ეს ანარხიის და ინტრიგანობის ნაყოფიაო, მესამენი კიღენ—რომ ეგენი ღირსნი არიან გამოირიცხვისაო. მე კი არც ერთი პარტიის აზრს არ ვეთანხმები. მე ჩემის მხრით ვიტყვი, რომ სემენარიაში სულ სხვა ჯიშის ხალხია, ესენი სრულებით არ გვანან სხვა ზავედნიის შევირდებს. რაც აქ ამბები ხდება, ამათ შე გვონი სხვა შკოლებში ალავი არა აქეთ. აი მაგალითებრ: მესამელები რაპორტით რეკტორთან სჩივიან ერთის მასწავლებლის დათხოვნაზე. ეგვე მასალები თხოულობდენ ერთის მასწავლებლის დათხოვნას, რადგანაც, ვითომ მას გაეღანძღოს. ერთი შევირდი ეუბნება მასწავლებელს: „Г. Вы надуетесь отсутствием властей, я сам вас взлужу“, ე. ი. მიგბერტყავო (ეგ შევირდი არ გამოურიცხამთ).

ერთმა შევირდმა სადილზე ინსპექტორის წინ სცემა მერეს. არც ეგ შევირდი გამოირიცხეს. ერთი მასწავლებელი იძახის, რომ ვისაც სასჯელის მიღება უნდაო, პირველს და მესამეში შევიდესო. ერთი შევირდი ზედამხედველს ეუბნება: „ჩქარა შენ გაგაძეებენ აქედან—სანამ მეო“. ეგ შევირდი საცულესო ხარჯის დათხოვნით დასაჯეს. ამისთანა მაგალითები სემენარიაში მუდამ ბევრი ხდება, მაგრამ სუყველას მოყვანა საჭირო არ არის. ეს ფაქტები ცხადათ გვიმტკიცებენ სემენარიის შევირდები იმ დონეზედ არ არიან, როგორც სხვა ზავედნიეებში. თუ ეს ღრმა არის, ჩემო მკითხველო, მდაბიურათ ვეტყვი ის, რაც სემენარიაში ადვილათ ხდება, სხვა ზავედნიეებში ძვირათ ხდება. მე ამითი ჩვენ დანჯღრეულ სემენარიას საფრანგეთის ინსტიტუტებთან (მაგ. როგორც ნანტისა, რომლის სტუდენტებმაც ერთის პროფესორი ინსტიტუტის ლექციის შემდეგ, ზავედნიეს თავი დაანებეს და წაივინენ მტერთან საომრათ) კი არ მინდა შევადარო, არა, მხოლოდ თბილისის გიმნაზია ინსტიტუტებთან. მკითხამს გაჯავრებული მკითხველი: რა შედარება, რა გადადარებაო! შენ იქნება გგონია, რომ ჩამოთვლილი ფაქტებით სემენარიელებს სახელს გაუკეთებ და ღირსებას დაუმცირებ! დაუმცირებ თუ წაუმატებ, ფაქტები მინც თავისა იტყვიან, რომ სემენარიის შევირდები განსხვავდებიან გიმნაზიელებიდან და მათთან ვერ ერთდებიან—ეს ადვილი ასახსნელია. პირველ, რომ სემენარიელები ცხოვრობენ ბურსაში და მაშასადამე, მისი ხასიათი უნდა ჰქონდეს. მეორე, მთლად სემენარიელები არიან სოფლები, გიმნაზიელები კი, როგორც იცით ძნელად თავსდებიან ერთათ, მაგრამ კითხვა იმაშია, რატომ სემენარიას ახვევია იმისთანა მოუღრეველი ხალხი და გიმნაზიას კი ელასტიკური! მიტომ რომ არისტოკრატია ზრდის თხელი ხასიათის შეიღებს.

თუ ამ პარალელის გავლებამი ბევრად ესცდები, შეპატიება მიტომ რომ გიმნაზიელებს ძლიერ სუსტათ ვიცნობ.

26 დეკემბერი.

ჩემო ძმავე, კი არ იფიქრო, ვითომ ყველა სემენარიელები ჩემნაირად მიეგებნენ შობას, სრულებითაც არა; ზოგი იქვე დილითვე ეტყობოდა, რომ რაღაც შეწყუბულს სახით ხან ერთთან მივიდოდა და ხან მეორესთან. ზოგს ყელსახვევი აკლდა და მას თხოულობდა, ზოგს შარვალი, ზოგს ქუდი და ზოგს კიდევ წაღები; ხომ იცი შეგირდი ისე ვერ მოეწყობა, რომ არაფერი აკლდეს, ერთი კიდენ გაცხარებული ნემსს და ძაფს დაეძებდა პალტოს დასაყრებლად და მე მისინ ფეხთან სკამზედ ვიჯექი და ჟურნალში ვკითხულობდი ერთ სტატიას: „პასუხის გება ეკონომიურ სწავლაზე დ. ს. მილღორისა“. ნემსი და ძაფი რომ იპოვნა, მოვიდა ჩემთან და მითხრა: „რას იტყვი სამა, ცოდვა არ არის, რომ უქმე გაუტყუო?“ მე გამეცინა და თავი ჩავღუნე. იმან იგრძნო ამ სიტყვის ძალა და ფიცხლავ გაკურცლა. მერმე ვეღარ მოვკარ თვალი, არ ვიცი დააკერა პალტო თუ არა.

*
*

რელიგია, რელიგია! განა კიდევ აქვს რამე ამას მნიშვნელობა განათლებული კაცისათვის? აი თუნდ ჩვენი ქრისტიანული რელიგია. პირველს საუკუნოებშიაც ძალით აფრცვლებდნენ და ეხლაც ძალით უჭირავთ. ჩვენს შეგირდებშიც ვარწმუნებთ, ძლიერ ცოტა მოიპოვება იმისთანა, რომელიც სიხარულით მიდიოდეს ეკლესიაში, დანარჩენი, როგორც ჭირი ისე ეჯავრებოდათ. ძალათ რომ არ შეგვრეკამდნენ ხოლმე, განა კი ვინმე შევა! ზოგჯერ ჩვენი ეკლესია გაიმსება ხოლმე ხალხით, მაშ ეს რას ამტკიცებს; თუ არ ხალხის სიყვარულს რელიგიისადმი? სრულებითაც არა. იქ სულ მოღისტეები და მოფრანტები არიან, რომელნიც მოსულან სალოცავათ კი არა, უფრო ტანისამოსის საჩვენებლად და გულის გასართობათ.

რელიგიაზე შემდეგ.

იმ დღეს მე და ჩემს ძმას მოგვივიდა შემდეგი ლაპარაკი. ზაქარია უიქინაძე რა ტიპს ეკუთვნის? შემდეგ მე ვიფიქრე: ნეტა კი ვიცოდენ, ჩემი ძმა რაღა ტიპს ეკუთვნის? ნატურის მაგიერ სჯობს ცხოვრებას დაეაკვირდენ, მასში სუყველას ამოვიკითხავ.

1880 წელი, 6 იანვარი.

ყველა გაზეთებმა მოგილოცეს ახალი წელი და ძველს „მშვიდობა“ გაუგზავნეს. უკაცრავათ, მე მოლოცვა არ ვიცი და ნურც დამემდღურებთ! ოროლსათიანი წირვა-ლოცვა რომ არ იყვეს, არცკი მომაგონდებოდა თქვენი „ახალი წელიწადი“ და „ნათლისღება“, თუ რაღაც კვერცხის ღება! ოჰ, ეს წირვები, ჯოჯოხეთივით შემძულდა! ამ ორ კვირას თბილისში დაერჩი და საქმის გასაკეთებლად და საქმის მაგიერათ ეს სვირფასი დრო წირვებს შევწირე!

აი მაგალ. როგორ გავატარე ეს დღე. რვის ნახევარზე ავდექი. სანამ პირს დავიბანდი და ტანთ ჩაიცვამდი 10 შესრულდა. დილის ლოცვას და ჩაის მოუნდა ერთი საათი. ჩაის შემდეგ ნახევარ საათი ლაპარაკს მოუნდა, საათ-ნახევარიც ვიმეცადინე. ეგეც 11 საათი. დარეკეს შუა დღის ლოცვა, რომელმაც მოითხოვა 2 ნახევარი. (რადგანაც წყლის კურთხევა იყო). წირვის შემდეგ სა-

დავით კეხელი (1861—1907) გადასახლებული ციხიდან 1905 წ.

დილი. ეგეც სრული ორი საათი. სადილის შემდეგ ერთი საათი კიდენ ლაზღან-დარობას მოუნდა. საათი კიდენ ვიმეცადინე. მერმე ნამესტნიკი მოვიდა. ერთი საათი ამის ცქერაში და იმაზე ლაპარაკში გავიდა, ეგეც ხუთი საათი. მერმე

სალამოს ჩიი, რომელსაც მოუხდა ნახევარ საათი. მერმე სალამოს ლოცვა დარეკეს. ზარის წკარუნს მოუხდა ნახევარ საათი, ეგეც სრული ექვსი, სალამოს ლოცვას მოუხდა საათნახევარი. ეგეც რვის ნახევარი. რვა საათზე ვახშმისას რეკამენ, მაშასადამე, ვახშმობიდან დარჩა თავისუფალი დრო, სულ ნახევარ საათის მაგ ნახევარ საათი. დარჩა ვახშმობამდინ, რაღას წავიკითხამთო და ლაზღანდა: რომდენენ. იმ დროს, როდესაც ნამდვილი პედაგოგების აზრით, ბევრი შეუძლიან შევირდეს, ვსწავლობ მხოლოდ ორს საათნახევარს დღეღამეში. ერთმა სწავლულმა გამოიანგარიშა, რომ ბეჯითი კაცი წელიწადში წავიკითხამს 240 ტომსაო, თუ ასე ვიმეცადინე, მე მგონი ორი მაგდენიც წავიკითხო.

აჲ მიზნეზი ჩემო ძმავე, თუ რისთვის ვინატრე ერთს ლამეს რუსის მონარხოზა, რომ сразу одним взмахом уничтожить людския глупости! ეს რუსული სიტყვები დავწერე თუ არა, საათი ვნახე და ცხრას ხუთი მინუტი აკლდა. ჩვენი ინსპექტორიცი შემოვიდა და დლიური მივჩქმალე. იმან გვითხრა, ხვალ შვიდ საათზე უნდა ადგეო, რადგანაც წირვა დაიწყობა რვა საათზეო. ერთის სიტყვით счастье!!

5 იანვარი.

გასაკვირველია, რომ მე როდესაც რასმე დლიურში ვწერ, იმას მოვიფიქრებ ხოლმე ეკლესიაში, როცა იქ შეგვრეკამენ, ეხლაც სწორეთ აგრეა. იქ დავეფიქრი, თუ რას უნდა ნიშნავდეს მეთქი ჩემი წუხანდელი სიზმარი. იტყვიან, რომ რაც კაცს მოელანდება, ალბათ იმას გრძნობსო, რომ მერამდენიმე ნაწილი მისი მიინც აუსრულდებო. ეგ თუ აგრეა, ვინ იცის რა არ მომელანდება ხოლმე. ხან ალექსანდრე დიდი ვარ, ხან ნაპოლეონი, ხან მთელი ევროპის რეფორმატორი, ხან ქართლის განმანთავისუფლებელი, ხან კიდევ უდიდესი პოეტი და ხან უბრალო ლიტერატორი და სხვა ამგვარი. წუხელის სიზმარში ვიტანჯებოდი და დღესაც ორი დიდი განსაცდელი გამოვიარე. პირველი; რადგანაც წირვაზე ჯერ პოტოცკი არ იყო, მე მეგონა სულ აღარ იქნება მეთქი და გამოვიპარე. შევედი ოთახში და დავიწყე „სლოვოს“ კითხვა. ამ დროს შემოგვივარდა ინსპექტორი, დახედა წიგნს და მითხრა: „თქვენ უნდა იცოდეთო, რომ ეხლა ლოცვა არისო“ და წავიდა. მე უკან მივჩხავლე, პაველ სიმონიჩ, ფეხზე მაზოლი მაქვს-მეთქი, მაგრამ არ გასჭრა ჩემმა სიტყვამ. „მაგიითი ფონს ვერ გახვალო“ და გაჭრა. იტყვის ვინმე, დიდი განსაცდელიაო!

საქმე იმაშია, რომ ჩვენს ინსპექტორს ვეგონე, რომ ქიასაც ვერ გავალციძებდი და ახლა კი ნახა რომ არამეტუ ქიას „სლოვოს“-აც კი ვჯიჯგნიდი, პოტოცკი იტყოდა თავის გულში: „აქამდინ მე ამას ვერ ვიცნობდიო“, ესეც უთუოთა თავის ძმის ფეხი უნდა იყევსო“.

მეორე განსაცდელი უფრო ცხარე იყო. სალამოს 4 საათზე, როდესაც უფრო ცოტა შევირდები იყო სემენარიაში, დაიყვირეს: „ველიკი კნიაზი მოდისო!“ მეორე კლასის ოთახში სულ სამი შევირდი ვიყავით. ყველანი დაფაცურდნენ და კლასებს დაუწყეს დალაგება. ზოგი ძველ პალტოებს ეცა, ზოგი აქა-იქა გაფანტულ წიგნებს და მე კიდევ ჩემს „ბედკრულს დლიურს“. რათ შემეშინდა ისე ძლიერ! განა „დლიურს“ არ ერჩივნა პარტაში ყოფნა, სანამ უბეში?

მაგრამ მტრის დანახვის დროს დედა თავის შვილს კუთხეში არ მიჩქმალავს, მხოლოდ გულში მიიკრავს, და მზათ არის მასთან სული დალიოს. აბა სწორეთ მეც ისე მომივიდა. პატროსანი კაცი, რომელმაც ცოტათი იცის სემენარის ისტორია იტყვის: დლიურის ქონა განა საშისო არისო? განა ის შეგირდი ყველა-საგან საყვარელი არ უნდა იყვეს? ჩვენს სემენარიაში სრულებითაც არ არის ეგრე; აქ ყოველის მხრით სდევნიან მას, რომელიც გაბედავს მაგეების ქონას. განა კეზელის უბრალო ნაწერებმა, რომლებიც ისე გააზვიადეს, უბრალო ნაწერზე ისე ცხარი იყო რომ ასე სასტიკად დასაჯეს? არა მჯერა და! აი მი-ზეზი თუ რისთვის, ერთის სახელის გაგონებაზე დლიურს თბილი უბე ვანახე-ზემო: აღწერილი შიში არაფეოი, მომსხო ქვემოთ იყო. ნამესტნიკი ჩვენს ოთახში რომ შემოვიდა წინდაწინ დასალაპარაკებლათ ჩემთან უნდა მოსულიყო, რად-განაც სხვები ამისთანა ალაგას იდგნენ, რომ იქ ვერ მოჰხვდებოდა და ძალით ხომ არ მოუქცევდა! გამარჯობა-გაგიმარჯოს! კი არ გაგეცინოთ ამაზე, ხომ იცით სემინარიელები უბრალო ხალხი ვართ: რალც Здравия желаем ваше императорское высочество! ვერ მოვიგონეთ. როცა წავიდა მაშინ მოვედით გონს. გამარჯობის შემდეგ მე სახელი და გვარი მკითხა. მის შემდეგ ჩემი პალ-ტოს ბიოგრაფია იკითხა, მერე ბლუზის ისტორიაც მოინდომა! მაშინ კი გულმა დიიწყო ცახცახი! აბა ბიუო, ახლა მოვადგა დიდი განსაცდელის დღე! რო გინა-ხოს და პანღური გიჭიროს, ვისთან წახვალ? შენ ძმასთან? იმასაც არა აქვს პური და შენ რა გაჭამოს? Великий день испытаний!! ჩემი დიდიერის ხომ არაფერია, მაგრამ ნამესტნიკი სემენარიელებს სხვა თვალებით უცქერის, მათი ფერიც კი ეჯავრება! (ჩვენც მას უძღვნით!) იტყვიან გოსუდარი—მამაო და მოყმე—შვილიო. აქ როგორი მამაშვილობაა?! შინ მამაჩემს ასეცა დაუჭკივლებ ხოლმე, რომ სირცხვილით ვერცკი შემომხედამს. ისიც თავისი მხრით აგრე მექცევა, როცა. საჭიროა. ველიკი კნიაზს შესამეში ერთისთიერ ეკითხნა: შენ ვინ ხარო? სვანოო. ოჰ, შენც ბუნტოჭიკი იქნებიო! მიუბრუნდა რეკტორს და უთხრა: „Обратите на него серьезное внимание. Они у меня бунтовщики!“ ემეც შენი მამა-შვილობა!

14 იანვარი.

სტამბოლის აღება რუსებს ისე არ გაეხარდებოდათ, რომ ევროპელების-თვიან ეთქვით თქვენის კავშირებით ფეხებსაც ვერ მომჭამთო და ვერც თქვენი დაუტხრომელი ბისმარკ-ბიკონსფელდ-ონდრაში მიზამენო და. ისე მეჩტატელ-პატრიოტებს არ გაუხარდებოდათ საქართველოს თავისუფლება, როგორც დღეს სემენარიელებს უხაროდათ! დღეს წმინდა ნინოს დღესასწაული იყო. იქნება იფიქროთ, რომ ნინოს უქმე, გაუხარდათ? სრულებითაც არა. გაუხარდათ ის, რომ წირვა ქართულს ენაზედ იყო ჩვენს ეკლესიაში. ზემოთ მოვასხენეთ, თუ რა ნი-რათ სემენარიელებს ეზარებათ ეკლესიაში სიარული, მაგრამ დღეს სუყველანი აქ გახდნენ! რანაირი ფაცა-ფუცი შეუდგათ! ზოგი ეამს არჩედა, ზოგი სამო-ციქულოს და ზოგნი კიდენ საგლობელის გიმნებს. სწორეთ გათხარათ, წირვა სრულებითაც არ იყო ტკბილი ვასაგონი! ყველას ეტყობოდა, ღვდლიდან და-წყობლი შეგიარდებამდინ, რომ თავის სამშობლოს ენაზედ ღვთის დიდება არ

შეუძლიანთ, მღვდელმა ნახევარზე კი ქართულათ იცოდა და მერმე გადურუსულა. მთავარი სულ რუსულათ ჩნაოდა, ხოლოდ ორიოდ სიტყვა კი ქართულად სიტყვა, რამაც უფრო ძლიერ ააქრელა წირვა. ისევ შევირდებმა აჯობეს მღვდელსა და მთავარს. ამათ რაც წასაკითხები იყო სულ მშვენივრათ წაიკითხეს, მაგრამ გალობა კი!.. როდესაც „აკურთხე სული ჩემი უფალო“ გააფუქეს, ზედამხედველს და ინსპექტორს შეეხედე, რომლების სახეზედაც დაიცინვა ამოვიკითხე, მაშინ ტანმა დამიჭრიალა და ჭირის ოფლმა დამასხა! ღმერთო ჩემო, ეს რომ აღკრძალული ნაყოფი არ იყვის, ასე ხომ არ წავეტანებოდი და ესეც აღარ შემრცხვებოდა, ვილაც რუსისა! ოხ სამშობლო, რა ტკბილი ხარ, მაგრამ უფრო უუტკბილესი ხარ ამ მდგომარეობაში! რომ წირვა-ლოცვა სემენარიაში ქართულს ენაზე აღკრძალული არ იყვის, ხომ ახლაც ისე ზარმაცულად შემოვიდოდი, როგორც აქამდისინ დავდიოდი! ლამის იქამდისინ მიგვიყვანონ, რომ ყოველი სამშობლორიცულია თუ კარგია, ღმერთათ მიგვალდებინონ! *Gope vencto, sed rope victori!* „ვთი დამარცხებულს, უფრო კი ვთი დამმარცხებელს!“

1 თებერვალი

დღეს გაზეთებმა ამბავი მოგვიტანეს, რომ ხელმწიფე იმპერატორის საზამთრო სახლში ნაღმი აუფეთქებიათ და მასთან რვა კაცი მოუკლამს და ორმოცდა ხუთიც დაუჭრიათ.

ღმერთო, რანიართ გამრავლდნენ ეს სოციალისტები! საწყალი ხელმწიფე რა მდგომარეობაში უნდა იყვის! აღარც სახლში აქვს მოსვენება, აღარც მგზავრობაში, აღარც სამზღვარს გარეთ და აღარც ღვთის სახლში!

ერთი პოლიციისკი მყავს ნაცნობი და იმან მითხრა, რომ ეხლა სოციალისტები ძლიერათ გამრავლდნენ და ძლიერად ძლიერი არიანო. რამდენი უბაშპორტონი მოდიან აქ პეტერბურლიდან, დარჩებიან ერთს, ორს კვირას და მერმე გაჰქრებიან. სოციალისტები ამბობენ, რომ წარმომადგენლები სენატშიაც კარგევენო. ეს აზრი ეგები ძლიერაც არის გაზვიადებული, მაგრამ პეტერბურლიში სოციალისტების მოქმედება ამტკიცებს, რომ ისინი იქ, არც ცოტანი არიან და არც უძლურნი. ეხლანდელი რუსეთის მდგომარეობა სრულებით ემზავსება რომის მდგომარეობას კონსტანტინე დიდის დროს. როგორც მაშინ დაბერებულ იმპერიას მოედო ქრისტიანობა, ისე ახლა რუსეთს ედება სოციალური ამბები, ვინც აჯობებს უწყის მომავალმა.

21 თებერვალი

კლასიკების მომხრენი ამტკიცებენ, რომ კლასიკური მწერლები ყოველ ახალგაზრდისთვის სამავალითო არიანო, იმათ უნდა ჰპაძნონ და იმათგან უნდა მიიღონ ჰქუა და გამჭრიახობაო. ამის გამო არამც თუ ევროპაში, არამედ რუსეთშიც კი თითქმის ყოველგვარ შკოლებში პირველადი ადგილი დაიჭირეს, მართალია, ერთ დროს საჭირონი იყვნენ, მაგრამ ახლა ვადა გაუვიდათ. მაგათი ავტორიტეტი დაეცა. რა საბუთებს გვიდგენენ კლასიკების მომხრენი? ისეთებს, რომ ავტორიტეტიც დაკეული ენები, კიდენ უპირატესობენ ჩვენ შკოლებში. ამათ საბუთებში პირველი ალაგი უჭირავს ენის სიმშვენიერეს და განსაკუთრებით:

ვარეგან ფორმას. მეც, როგორც შეგირდი ვსწავლობ ორთავე კლასიკურ ენებს, მაგრამ იმათ მწერლებში ვერც მშვენიერ ენას ვხედავ და ვერც კარგ ფორმას. ეგ იმიტომ, მეტყვეიან კლასიკოსის მომხრენი, რომ ჯერ კარგათ არ იციო (შვი-
ლი წელიწადი კია რაც ვსწავლობ და რამდენი უროკებით!) და გეთანხმებით: ამ დღეებში წავიკითხე შესანიშნავი რომელი პოეტის თხზულება რუსულ თარგ-
შანში. მანდაც ხომ ვერ ვიტყვით, რომ ვერ გაიგეო. თუ არ მომეწონა სხვა მი-
წიბეზი მოძებნოთ, რისთვის? წავიკითხე, მაგრამ ვერც ენის სიმშვენიერე, ვერც
პოეტური ალტაცება, ვერაფერი ვნახე. თუ არ მოგეწონა, მისთვის რომ რუსუ-
ლათ ისე არ არის ვადმოღებული, როგორც დედანშიო, მეტყვით. მაგაებთ
ფონს ვერ ვახვალთ. ბაირონი ნამდვილში არ მიკითხავს, მაშარ მომწონს რაღა-
მას გორაცი, მეტყვით კიდენ, ისრე დაეცაო, რომ ჩანჩურა სემინარიელსაც აღარ
მოსწონსო! (ვაი ჩემი ბზალი კატკოვმა⁸ და K⁰ რომ შემიტყოს, მგონი სემინა-
რიაში კი არა სათათრეთშიც აღარ დამაყენოს!) სრულებითაც არა. ის ისე
დიდი გორაცი იყვეს, მე რა დავა მაქვს კაცთან, რომელიც ორი ათასი
წლის წინათ ცხოვრობდა! მე მხოლოდ მინდა ჩამოერთვათ იმათ ის უპირა-
ტესობა, რომელიც ჩვენს სკოლებში უჭირავთ და მათი ალავი მიეცეთ რეალურ
საგნებს. ამ წინაზე „სლოვო“-ში წავიკითხე სტატია: „Земская медицина“. ავ-
ტორი იხილამს იმ სტატიაში, თუ რამდენს ხარჯამს მოსკოვის ზემსტვო ამ კე-
თელ საქმეზე და ბოლოს იმ დასკვნასთან მიდის, რომ ამოდენა ხარჯს არაფერი
სარგებლობა არ მოაქვსო ზარალის მეტიო, ამის გამოც გირჩევთო, რომ, მაგ
უბრალო ხარჯს სჯობს თავი დაანებოთო. მეც სწორეთ ამას ურჩევ ჩემს უფრო-
სებს (თუ კი შეიწყნარეს), რომ კლასიკურ ენებზე ტყუილ უბრალოთ ფულს ნუ
ხარჯამენ. აი გამოვიანგარიშოთ თუნდ ჩვენ სემინარიაში, თუ რა უჯდება მარ-
ათებლობას თითო წრე კლასიკური თხზულებისა: ლათინურის მასწავლებელს
მაქვს თვეში 12 თუმანი, ასწავლის ოთხ კლასში, მაშასადამე, თითოს შეხედება
სამ-სამი თუმანი. პეორელებმა ამ 1880 წლის იანვარში გადაეთარგმნეთ სალ-
ლიუსტიდან სამოცდა ათი სტრიქონი. ეგ სამი თუმანი, რომ ვავეთ 70 წრეზე
თითო წრე დაჯდება თითქმის ცხრა შაური. აბა ამაზედ რას იტყვით! პეტერ-
ბულში სტუდენტტი თავის ფორტუნას მაღლობას შესწირავს, თუ სათანახვერიან
უროკში ცხრა შაურს მისცემენ. მაშასადამე, პეტერბურლის სტუდენტის საათ ნა-
შეფარი შრომა, ჩვენში ერთ კლასიკურ სტრიქონათ ღირს.

ნ მარტა

გუშინდელ „თბილისის მოამბის“ ნომერში ეწერა: თ. ორბელიანის წერი-
ლი გ. ლ. მელიქოვთან „გოლოსიდან“⁹ გადმობეჭდილი. წერილში ეწერა:
„Иди твердо на смерть, защищая овсяное для всей России дело!“ ოჲ საცოდა-
ვო გაჭეთო, რა ძლიერა სცდები, თუ ფიქრობ, რომ იმ ბოროტებას (როგორც
თქვენ ეძახით), რომელიც მოედო მთელ რუსეთს აღმოფხვრის ძირეულად ერ-
თის ან ორის კაცის სიმამაცე და ენერგია (ეგება აგრეც არა ფიქრობ, მაგრამ
სხვანაირათ თქმის ნებას, რომ არ მოგცემენ).

13 მარტი, დუელი.

ქართველების დუელებზე მე არსად გამიგონია. ეგება ეს ჩემი უცოდინარობის ბრალია, მაგრამ კი ვიტყვი, რომ მაგათ დუელს შნო არც ექნებოდათ და არც აქვთ: ავერ კვირა ნახევარია, რაც ჩვენში დუელი მოხდა, მაგრამ დლიურში არაფერი ჩავეწერე. ახლა კი დღეს ერთს ჩემს ყმაწვილობის დროიდან შემთხვევა მომაგონდა. რომ არ ჩაუბრუნო მაგ ამბავს სწორეთ საპატიველი არ იქნება. აი საქმე რაში იყო: ამ ორის წლის წინათ გაზაფხულის ერთ კვირა დღეს ქ. გორში მე და სანდრო ნათაძემ * „ივერიის“ ერთი ნომერი საიდანაც ვიშოვეთ და გავწვიეთ გორიჯვარზე. მაშინ „ივერია“ ცნობილი გახეთი იყო. ეხლანდელივით ჟურნალ-კრებული არ ყოფილა. გორისჯვარის მთა სიმაღლით თითქმის ერთივერის იქნება და ამბარტავნულათ დასცქერის პატარა გორს. ამ მთის წვერზე ერთი ერთმანეთის ახლოს მდებარეობს ორი ეკლესია, ერთი იმათგანი მეტად ძლიერია და მეორე კი უფრო ნაკლები. ორთავ ეკლესიებს აქვთ მშვენიერი წყაროები. მე და სანდრომ გავწვიეთ უფრო ნაკლებ ცხოველ ეკლესიასთან. რომელიც იმ ჟამთ ტყემლის ფოთლით იყო მოფერფლილი, მეტად მშვენიერი ბოტურთი მდებარეობა აქვს ამ ალაგს, სადაც ეს პატარა ეკლესიაა აშენებული. ეს პატარა მინდორი კი შემოზღუდულია ტყიანი მთით, საყვარლათ იყო შემოსილი მწვანე ბალახით, სურნელოვან ყვავილებით და მტლვარე ყანებით. აქედან კაცი თავისუფლად ხელდას მშვენიერს ლიახვის ხეობას, მტკვარს, ამფითეატრულათ აშენებულს გორს, იმ დროს ამწვანებულს კვერნაკს** და ხიდისთავს, წითლად გაბიზინებულს ყვევილიან ატმებისგან. ჯერ ვიყბედეთ თუ რა დიდი სარგებლობა მოაქვს გამოჩვეულ სემინარიელებს საქართველოსთვის და მერმე იმ მწერლებზე, რომლებიც ასე მშვენიერად სწერენ. მწერლებიდან და სემინარიელებიდან გადავკვიდით საქართველოზე და გავმართეთ ბაასი მახედ თუ რა ბედნიერები ვიქნებოდით, რომ საქართველო რესპუბლიკა ყოფილიყო. ერთმა ჩვენთაგანმა წამოიძახა: ეს რესპუბლიკა კარგიაო, მაგრამ პრეზიდენტათ ვის დავსვათ? შე ოხერო, მაგას რაღა ლაპარაკი უნდა, მანდ და, ილია ჭავჭავაძე!! სად ჭავჭავაძის და ნიკოლაძის¹⁰ დუელი, სად ფქვენი ოცნებები საქართველოს რესპუბლიკაზე და მის პრეზიდენტზეო?

22 მარტი. წუხანდელი სიზმარი.

ამ სათაურს რომ წაიკითხავს ჩემი ძმა ჩუმჩუმათ ჟღერავებში ჩაიციენს: ეს ჩაჩულია აქოდა ჩერნიშევსკის რომანი წაიკითხეო, სულ ვერა პავლოვნასებრ სიზმრები ელანდებო. მართლაც რომ დლიურში ავერ ეს მესამეთა ვსწერ ჩემს სიზმრებს, მაგრამ რა დასაძრახისია, რასაც დღისითა ვფიქრობ, ღამეც ის ელანდება. წაბაძეო რომ იყოს, არც მაშინ არის სათაკილო!! ჩვენი ლიტერატურის კურსში აი რა სწერია: „ყოველი ახალგაზრდა მწერალი წაბაძებით დაიწყებს თავის მოქმედებას (თუ კი, მწერალი გამოვედით!). მოგიტყვებ, ჩემო გო-

* აღ. ნათაძე—სათავადაზნ. გიმნაზიის მასწავლებელი. ცნობილი პედაგოგი იყო.
** კვერნაკი—მთა, გორის ახლოს, აღმოსავლეთით—გ. 6.

დორიავ მაგ ჩაცინებას, ვბთარცა დიდ ცოდვილსა: აი სიზმარიც: ვითომც კლასში ვარ მათემმატიკის გაკვეთილზე. ხომ იცი, გიგო, რა ნაირათ მიყვარს მე მათემმატიკა. ისე, როგორც შენ, როცა მესამეში იყავი. ხსნიდა საწყალი პროფესორი და ისე ერთგულათ, რომ ხმა გაუხრინწიანდა. Между плоскостными углами, говорит, существует такое же отношение, как между линейными და ამასთან ისეთს ფიგურებს ხატამდა, რომ გორდიის ნასკვევ ძნელი გასაგები იყო. მე რაღა ბევრი გავაჭრელო, ძილმა დამძლია და თვლენა დავიწყე, ბოლოს კიდევ დავხუჭე. ეს რომ მასწავლებელმა შენიშნა, მოვიდა და გამაღვიძა, „არა გრცხვენინან, რომ გძინავსო!“ მეც თავის გასამართლებლად უთხარი: თუ ღმერთი გწამთ, მითხარიო უ. მასწავლებლო, როცა თქვენ გაკვეთილს გვიხსნით, რატომ მე მათემმატიკაზე არ ვფიქრობ, თუ ვინ მოიგონა გეომეტრია, პირველად ვინ დაწერა ეს ამდენი ფიგურები და ამდენი ხაზები, რათ უნდოდა ევკლიდეს ან არხიმედს ურდული? როცა შენ გახუტებულ თეორემებს ამტკიცებ, მე მაშინ ვფიქრობ, თუ რა არის პოლიტიკური ეკონომია, თუ როგორ წარმოსდგა კაპიტალი, რომელიც მთელი ევროპის წარმოების ხელში ჩაგდებას აპირებს; დედამიწის და კაცის წარმობაზე. ესტეტსევენურ ისტორიაზე, სოციალიზმზე და სხვა იმისთანა ბევრზე, რასაც მუდამ ყურში არ ჩამოგვძახიან, როგორც გეომეტრია. ეგ იმითომ რომ არ გიყვარსო, აბა უფრო კარგათ დაუდგეო და დაუწყეო ხელმეორედ ახსნა. მაგრამ ისევ ძილმა დამძლია და ხვრინვა ამოუშვი. მოვიდა მერმე გაჯავრებული და ისეთი წამომკრა მუჯღუგუნო, რომ თვალები გამოვავსე და კინაღამ კოიკიდან გადმოვვარდი.

გახსოვს გიგა * (თუ არ გახსოვს, მოიგონე) შენ რას მეუბნებოდი ამ სამი-ოთხის წლის წინათ? პისარეუს¹³ დიდი გავლენა ჰქონდა თანამედროვე ახალგაზრდებზეო. შენც ჩემსებებ გაცაცებული იყავ პისარევისგან, ნუ იტყუებ და როცა ჩახვედი იმ ადგილამდინ; თუ როგორ პოლიციამ დაახრჩო, სახე შეგეცვალა. ჩემზე რაღა ფქმა უნდა, ჩემთვის კი მაშინ სულერთი იყო პისარევი იყო თუ სხვა მაგრამ, რომ თქვი კარგი მწერალი იყოო, ახალგაზრდა დაახრჩესო, სულ ძირეულად აღმაშფოთა. არ დაიჯერებ, ამირანობა ვინატრე, რომ ერთის ლახტის შემოქმენით შემემუსრა რაღაც პოლიცია იყო. ჰო, ჩემო ბატონო, რაც ჩემთვის ყმაწვილობაში გითქვამს, მუქათათ არ ჩაუვლია, თუმცა მაშინ დოღმატივით ვიღებდი მაგრამ განხილვას რამდენიმე წლის შემდეგ შეუდგე: ჰო, იმას გეუბნებოდი, რომ პისარეუს დიდი გავლენა ჰქონდაო, სრულეზმით მართალი, აქსიომა გითქვამს ჩემო გოდორ! არა თუ კი მე ამოდენა ჭკობის თითქმის 20 წლის შემდეგ მახტუნავენს, მაშინდელ სამეფოს შვილებს რაღას უზამდა?

1 აპრილი.

დასწყევლა ღმერთმა ეს რა ჩვეულება ჰქონიათ ამ ჩვენს ქართველ მწერლებს; რომ თავიანთ სტატიებს თავზე სხვას აწერენ და შიგ სულ სხვას ლაპარაკობენ! სწორეთ ერთი ანდაზისა არ იყოს „მე დოს ვეუბნებოდი, ის მაწონს

* გიგა—ალ. ფრონელის ძმა—გრიგოლ ყიფშიძე, შემდეგში ცნობილი ყურნალისტი, ილია ჭავჭავაძის უახლოესი თანამშრომელი იყო „ივერიაში“.

მოარბენებდაო*. თავზე სწორეთ მაწონს მოგართმევთო, ის კი არა თუ ცა-
რიელი დომხალია. რამდენჯერ გვიცინია ამაზე, გიგა, როცა ზოგიერთს ფურ-
ცელადის სტატეებს ვკითხულობდით; ახლაც სწორეთ ვგ სიცილი მომდის, რო-
ცა გორისელის* „გვართა ბრძოლა საქართველოში“-ს ვკითხულობ. ბიჭო, გვარ-
თა ბრძოლა კი არა და საქართველოს გეოგრაფიული აღწერაა! ეჰ, ვგ
რა გასაკვირველია, ჩვენი ზღაპრებისა არ იყოს, საკვირველი ჩვენი სწავლულე-
ბის მოქმედებაა. ბიჭო, რას არ იქმოდნენ ის ოჯახბაქტეულები, რას არ იტყ-
ვიან, ყურებში ბამბა უნდა დაიცო მე და ჩემმა ღმერთმა! აი რა ამოვიკითხე
ჟ. ფრონელო (თუმცა ვგ ახალი სახელი კარგი სტატით კი ვერ დამისახურე,
ჟ. გოდორო!) ამ ბოლო კვირაში ერთი წიგნიდან სახელთ: „Первобытный
мир“—Д-ра Читтеля, ჟ. გოდორო, ცოტა, მომითმინეთ და ესლავე მოისმენთ!
მაგ საუბარს.

მე ვარ პატრიოტი. რა გვარიც უნდა იყვეს ჩემი მოქმედება მომავალში,
საქართველოს კეთილდღეობისთვის იქნებიან ისინი. ბრუდეთ წავალ თუ სწორე,
გზაზე, მართალს ვიტყვი თუ ტყუილს, კალამს ავიღებ, თუ ჩინოვნიკი გავხდები,
სახეში შექნება ჩემი დაცემული სამშობლო. ძლიერ რომ გავცეცინოს ამ სიტყვებ-
ზე, გიგა, ვგ მე არ შემიხება. ერთხელ შენც ევგრე ფიქრობდი, მე დიდ სამწუ-
ხაროთ მაქვს, რომ შენს კობიას ვგვევარ და თითქოს შენზედ მოქმედების ქვეშ
გავზრდილვარ. თუ ამაზე რათა ვწუხვარ, ამას შენ კარგათ გაიგებ, იმიტომ რომ
მე ძლიერ მემძიმება სხვის აზრების ჩემით გამოთქმა, აბა ახლა კი დაუგდე ყური
ჩემს ოცნებას. აბა რათ მინდა, რომ გამოვიდედ იდი ფილოსოფოსი? არაფრისთჳ
ვინ. ეგ ჩემთვის სრულებით არ არის საჭირო. დიდი ნატურალისტი, ვსთქვათ
დარვინზე დიდიც გავხედ, დავამტკიცო, რომ ადამიანი წარმოსდგა მიიმუნისგან
კი არა, ქვისგან, ამაში ყველა დაეჯერო, ამითი კოკოზანთ ბეროს რას ვარგებ?
ზომ იმას ვერც მატერიალურათ, ვერც ჰკუა-გონებით წინ ვერ წავსწევ? ვერა.
ღვთის მეტყველებას მივეო ხელი და დავამტკიცო, რომ ჩვენი სარწმუნოება და
დოგმატები სულ მოტყუილება და კუკლებია. ამითი ვის რა სარგებლობას მოუ-
ტან? საღოლაშენელებს ღვთისმშობელი სწამთ, ბრეთელებს წ. გიორგი. მათემა-
ტიკოსი გამოვიდედ? ან ეგ რაო ახლა! ვსთქვათ ნიუტონზე მეტი ვარ და დავამტ-
კიცე, რომ დედამიწა სდვას. ამითი დემეტრეს კარგი ყანა მოუვა თუ სიმინდი?
არცერთი. ფილოლოგი? ეს რაღა სისულელეა? ზუბანთ ნიკასთვინ რა საჭიროა,
თუ ღმერთი გწამთ, კართული ენა ინდოევროპიულის თუ თურანულის ენებიდან
წარმოსდგა? ექიმი გავხედ, გაჭირლ კანკუს მოვარჩენ, მაგრამ ტვინსა? არც ეს არის
საზოგადო საქმე, ისტორიკოსობა? ეგ ცოტა მომწონს, მაგრამ მომეტებული სპეცია-
ლისტობა არც მაგაში მომწონს (სახეში იქონიე, რომ როცა ვამბობ, არ მინდა ესა
და ესა მეთქი, ნიშნავს მხოლოდ სპეციალისტობას არამედ იმათ სრულებით არ
შეუსწავლელობას). ათასი ბევრი განმარტება რომ უყო ჩემს აზრებს, მაინც ჩემი
შმა ბევრს ზრიკებს მომიდებს და კაი ნაკლოვანებასაც იპაივნის. მე სრულად და-
ვეთანხმები. განა მე დარწმუნებული არა ვარ რომ უბუნებისმეტყველოთ, უმე-

* „გორისელი“—ქვეთილე წერეთელის, გიორგი წერეთელის შამის სამწერლო ფსევდონიმი.
გ. 6.

დღიწინოთ, უფილოსოფიოთ და სხვა სწავნებით მე კაცი არ ვიქნები, მაგრამ ვი-
შეორებ, სპეციალისტობა ჩემი საქმე არ არის, თითქმის ყველა უპირატესი საგ-
ნები გადავთავალიერე და არც ერთი არ გახდა ღირსი ჩემი ყურადღებისა. მაშ,
რას ველტვებ?

1880 წ. 12 გიორგობისთვე

კაცი რომ დააკვირდება თავის ცხოვრებას და თავის მოქმედებებს
ანალიზს უზამს, ათას იმისთანა რასმეს ნახამს, რასაც სრულებით არ მოე-
ლოდა. მე ეხლა ჩემს თავს ვატყობ, რომ რაღაც ცვლილება მოხდა ამ
სამი დღის წინად. მეგონა, რომ დღიულის გაგრძელება შემძლო. ეხლა ვხედავ
რომ ძლიერ კარგად ვერ წავა საქმე. აი რათა! ჩემი მღვლარებზე და გულის
თქმა, კმაყოფილება და უქმაყოფილება აღარა მსურს, რომ მარტო ჩემები იყვენ
და ჩაიწეროს დღიურში. მე მინდა, რომ ქვეყანამაც შეიტყოს ისინი, გამოცხად-
დენ გაზეთში. პირველი საგანი, რაზედაც მე ვილაპარაკებ ხოლმე, ან ვაქო ან
ვკიცხო, არის სემინარია თავის მცხოვრებლებით. ავტო რაც შინიდან ჩამოვედი
ჯერ ორჯერ დამიწერია „დროებაში“ და კიდევაც მინდა რომ სულ იქა ვწერო,
მაგრამ უბედურება აი რაშია: ძლიერ მეშინიან გაზეთში წერისა. მართებლობამ
(რომელსაც ვკიცხავ), რომ გამოგოს, დამითხოვს და მერმე რაღა ვქნა, მე მგო-
ნი ხვალ გამოვალ და გულიც მიტკრიალეგს. ენახოთ რა გამოვა!

15 გიორგობისთვე 1880 წ.

სემინარიაში, ეს ხუთი ექვსი წელიწადია რაც დაუარსებიათ შეგირდების
კასსა, მაგრამ ამ დღი. ხნის განმავლობაში ექვსი შვიდი თუმის მეტი კი ვერ
შეუგროვებიათ. მიზეზი ამისა ის არის, რომ ვისაც ფული მართებთ შეგირდებ-
თაგანს, ზოგი ირიცხება და ზოგი თვითონ გამოდინა და ვალს კასსას აღარ
უბრუნებენ.

17 გიორგობისთვე.

ნ ა მ დ ვ ი ლ ი პ ე დ ა გ ო გ ი

ერთი ბათუმელი კორესპონდენტის ბეგისა არ იყვის, როცა გაგიჭირებენ
მაშ რასა იქ, რომ უწყსობას არ მოახდენ? სწორედ ჩემც ისე მოგვივიდა დღე-
სა. სამხეთო წერილის მასწავლებელმა დიდი უროკების ძლევით ისე გაგვიჭირა,
რომ დღეს ერთხმად ყველამ უარი უთხარით. ცეცხლი მოიკიდა, როგორ თუ
ჩემს ნებაზე არ მიდინხართო. ადგა და სულ ედინიკები დაგვისხა! პრავლენიეში
რაპორტი წაადგენთო და ნახამთ, რაც მოგვიათო. აი ნამდვილი პედაგოგი,
ღირსი წაბაძვისა და პატეისციემისა! იმის მაგივრად, რომ გამოეკვლია ის მიზეზი,
რომელმაც აიძულა შეგირდები ამ უკანონო საქმეზე, იმან ცეცხლის ყრით ედო-
ნიკები დაგვისხა. წარმოიდგინეთ ახლა თქვენ ვისაც ცოტაოდენიც არის გეს-
პით რამე პედაგოგისა. რა რწმენა უნდა ჰქონდეს იმისთანა პედაგოგისადმი
ახლაგაზრობას, რა გავლენა უნდა ჰქონდეს ახლა ჩვენზე იმის ნათქვამ აზრს?
არაფერი. ჩვენ ის გვეჯავრება კირივით. საცა სიყვარული არარის, იქ არაფე-
რიც გაკეთდება. თუ პრავლენიე რას გვიხამს, ეგ ღმერთმა იცის.

გიორგობისთვე, 18 დღესა, სამშაფათი

ახ, რა ცუდია როცა კაცი თავის თავს ძალას ატანს,—გინდა თუ არა ნუ-
რაფერს ნუ გააკეთებო. სწორეთ ეხლა მეც ისე მომდის: საქმე მინდა და ვზონ-
ზილაობ. თავს ძალას ვატან, რომ არ გავაკეთო—რა: ეს მიტომ, რომ მეორედ
მომივიდა დღეს გულიდან ცოტაოდენი სისხლის ამოღება. არ ვიცი რა მიზეზია.
ცული ჰაერის, ცული საქმლის, ვაციების თუ ბევრი საგნების კითხვისგან. ბევრ-
ნი მეუბნებიან რომ უჯიათო კითხვა კაცს ხეირს არ დააყრისო. მართლაც და
როცა ჩქარა ვკითხულობ მაშინ სამყოფს წმინდა ჰაერს ვერა ვყლაპავ, მაშასადამე,
ფილტვი ზარალშია, და თუ ისეთ ჰაერშიაც ხარ, როგორც სემინარიისა, მაშინ-
ხომ უარესობაა. უბედურებაა ღმერთმანი! მაშ რა ვქნა რომ არ ვიკითხო ბევრი:
და მომეტებული! ეს ამოდენი გაკვეთილება, ლათინურმა და ბერძნულმა თავის-
ტენი წაიღო. ან კი რას ფიქრობენ ჩვენი უმფროსები, ეგ უღმერთობეი სულს.
რასუე გვართმევენი! არ ვისწავლო, მაშ რა ვქნა, თავმოყვარეობა ნებას არ მძა-
ლევს. ვსწავლობ მაგათ და ვქარობ, რომ საყვარელი წიგნის საკითხავათაც
ცოტაოდენი დრო დამჩნეს, მათაც ვკითხულობ ჩქარა, რომ გაკვეთილებს დაუბ-
რუნდე. სისხლის ამოღებამ ძლიერ დამაღონა, ვაი თუ რამე იყვეს. თავი ძლიერ
მენანება, ახალგაზრდა ვარ. ფუ, შენ წუთისოფელო!!

28 გიორგობისთვე, პარასკევი.

შეგირდის გულის ფეთქვას—შეგირდივე შეიტყობს. გარწმუნებთ ყველას.
ვისაც კი შეგხვდებათ ეს ნაწერი, რომ თქვენ შეგირდის ღელვას ვერ გაიგებთ.
თუ გაიგებთ ისევე შეგირდი, თორემ სხვა ვერავინა, რას ფიქრობს, რა აქეს-
იდელათ, რას ელტვის, რა სძულს და რას ჰკიცხავს,—რაც უნდა დახელოვნე-
ბულნი იყვნეთ პედაგოგიაში, სრულებით ვერ იგრძნობთ. გვასწავლიან ათას-
რასმეს, მართებლობა ფიქრობს, რომ დიდს სარგებლობას უტანენ ესენი შე-
გირდებსო, ჩვენ კი დავცინით მართებლობასაც და იმ საგნებსაც, რომლებიც
არ მოგვწონან. კლასიკური ნებები რალა თქმა უნდა მიღებულია მთელს ევრო-
პაში და დიდის გულმოდგინებით ასწავლიან მაგ საგნებს. თქვენც შეგირდები
უნდა იყვნეთ, რომ იგრძნოთ, თუ რანაირად გძულს ეს საგნები. თუ არა და
ვერ მიხვდებითა, რომ შემოგჩივლო, ზარამაცებს დაგვიძახებთ. აი ერთი მაგა-
ლითი. გუშინწინ პირველ გაკვეთილზე ბერძნულის მასწავლებელი არა გყავ-
და, უნდა გეყურებინათ, როცა უროკი გათავდა რა სიხარულით და აღტაცებით
ერეკებოდნენ პირველი კლასის შეგირდები: გარტინსკი * არ არის? რა უხარო-
დათ ვერე ძლიერ მასწავლებლის არ ყოფნა. მაგ სიხარულს იგრძნობს მხო-
ლოდ ის ვინც მაგისებ უტანჯია.

* გარტინსკი ივანე მათეს ძე თითქმის ნახევარ საუკუნე იყო თბილისის სასულიერო სე-
მინარიაში ბერძნული ენის მასწავლებლად. ახირებული ხასიათისა იყო: ვისაც ამოიღებდა თვალ-
ში, სულ იმას ჰკითხავდა გაკვეთილს და არ ახვირებდა.—გ. ნ.

† კრისტოშობისოვე. თრშაბათი

დღეს, ე. ი. გუშინ ოცდაათს წარსულ თვისას გაიხსნა საზოგადოება ლარიბ მოსწავლეთა შესაწევნელად, ბევრს გაეხარდა ამ საზოგადოების გახსნას, ვითომც და ბევრს ლარიბს უშველიანო. მაგრამ მე როგორღაც ეჭვში ვარ. ბე-

ზაკარია ჭიჭინაძე (1854—1933)

რებისგან კეთილი არ იქნება. ტენისა არ იყვეს, მთელი ინგლისი სავსეა ყოველგვარი საზოგადოებით ლარიბების საშველებლად. ერთი რაღაც საზიზლარია მაგ საზოგადოებებში. მილიონობით ტყავს აძრობენ ხალხს და კაპეიკობით მას უშველიან. ეს რასა ჭგავს? თუ ნამდვილად ხალხი გიყვართ, ბოროტება მასში უნ-

და მოისპოს, ერთს მილიონი უნდა ქონდეს შემოსავალი და მეორეს ორჯო გროსი. ეს საზოგადოება უნდა დაეხმაროს სემინარიის ღირებულებას მოსწავლეთა. ამისთვისაც წუქმობთ და ემხიარულობთ შეგირდები. ვართ შეკრფილი ზალაში, ხან ლეკურს ვითამაშობთ და ხან ემღერით. მე არც ერთში არ ვიღებ მონაწილეობას, მხოლოდ ჩუმად მომღერლებს და მოთამაშებებს ვუტყეობი. ვაცქერდები, ვხედავ, რომ არც მომღერლები, არც მოთამაშეები თავისუფლები არ არიან, თითქმის ყველა ფიქრობს: ვაი თუ ეხლა კარგა ვითამაშო, ხვალ რომ გაკეცილი კარგათ ვერ მიუგო, მასწავლებელმა ედინიცა მომაკრას ჯიბრით. სულ სხვაა მხიარულება ამ გაუთლელი ბურსაკებისა სოფლებში, და სხვა თავისუფალ ადვილებში.

❖ კრისტიანობისთვის, ოთხშაბათი

გულში წინ ობერა „Жизнь за царя“-ში ვიყავი. ბევრჯერ ტანმა დამაჯრილა და ბევრმა შავმა აზრებმა გამიარეს ჩემის ქვეყნის მდგომარეობაზე; ყველა ცდილობს თავის გვარ-ტომების აღდგენას. მაგ. თუნდ რუსეთი, ლიტვა-ლიტუა ენას ამშვენებენ, ისტორიკოსნი იკვლევენ, დრამა კიდევ პატრიოტულ გომონობას აღვიძებს ხალხში და სხ.

გულში ცირკში ვიყავი. ბევრმა გამავეირვა და ბევრმა ზიზღი მომეგარა. ლუკმა პურის შოვნა რამდენ სისაძაგლეს არ აქნებინებს კაცს, მოთამაშეების სიცოცხლე ბეჭეზე კილია: En effet, „Дарвиновская борьба за существование“.

როგორც მედლიურე, სხვის დღიურებსაც დიდს გულმოდგინებით ვკითხულობ ხოლმე. ბაირონის, გეინეს და ნემეცური სოფლის მასწავლებელთა დღიურთა, ბევრჯერ მოუყვანივარ აღტაცებაში. ი. ტურგენევისაც აქვს ერთი სტატია სახელად „დღიური მეტი კაცისა“, დაეჯექ გულში და გადავიკითხე ხელმეორეთ. (პირველათ შეიდივე ტომი ამ ხუთი წლის წინათ წაიკითხეთ), ოხ, რა დიდი განსხვავებაა მაშინდელს და ეხლანდელს წაკითხვაში! რამდენი ობოლი ცრემლი მე გადმოვმეორდნია თვალიდან! ლიზას, ასიას და ელენეს სურათები თვალითგან არ მშორდებოდნენ.

1881 წ. 23 იანვარი

ერთხელ ჩემს ძმას დავცინოდი მაზედ, რომ იმან უაღაგო ლაპარაკი იტოვებდა, რომ ესა და ეს დაეწერეო და ჯერ კი არაფერი დაუწერია, ეს ცუდი ჩვეულება კინაღამ, რომ მეც შემომეჩვია, მაგრამ მე კაცის მაგივრად გამოველაპარაკე ბი დღიურს. ჩემი სარკე დღიურია. პირველად, როცა სემენარიის მიმიღეს, მ. ი. ორი წლინახევარის წინად, მაშინათვე განვიზრახე სემენარიის ოჩერკის დაწერა, ამისათვის ვაკვირდებოდი აქაური ცხოვრების და ჩემის ამხანაგების ყოფა-ქცევას. ერთხელ მომხვდა ხელში ბიბლიოთეკაში პამიალოესკის „ბურსაკების დღიურები“ და აღტაცებით კითხვა დაუწყე, ვფიქრობდი, თუ მეც ამის წახედვით დაეწერე ჩემს ოჩერკებს (ქართულად არ ვიცი ეს სიტყვა). მაშინ ერთს ოჩერკის წაკითხვის მეტი ვერ მოვასწარ. მაგრამ მაგანაც დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ჩემზედ. დასუსტან ვეღარსად ვიშოვნე მე წიგნი. გულში წინ კრ

ოთხთავ ოჩერები წაეკითხე. საუბედუროდ, სულ ვერ შეუსრულებია თავისი ოჩერებში პამილოესკის და მიტომაც მთლათ ვერ არის აწერილი ბურსის ცხოვრება.

ღმერთო, რა საშინელებასა წერს, კაცი ვერ წარმოიდგენს! ახრათაც ვერ მოუვა ეხლა კაცს თუ შეუძლიანთ იმ ნაირათ ცხოვრება, როგორც არის აწერილი იმ ოჩერებში! ტყუილი იმედი მქონდა მესარგებლა იმის ოჩერებით. რაც უნდა უბედური იყვეს ჩვენს სემინარიაში ცხოვრება, მაინც იქაურს გაშორებით სჯობიან. ერთს ალაგსაც ვერ შეედრებიან ეხლანდელი ბურსები მაშინდელებს. რა იყო მაშინდელ ბურსაში, სრულებით არ იყო სწავლა; აფუჭებდნენ ყმაწვილების ხასიათებს, ღვთისნიერი ღვდლების მაგივრათ ზრდიდნენ ქურდებს და ავაზაკებს. ვინც კი არ ეძლეოდა იმათს ვაგუნენას, როზგებით ტვინს უთხელებდნენ. ერთის სიტყვით, რაც ქვეყანაზე სიბილწე მოიპოვება, პამილოესკის ბურსაშია. განათლებამ ჩვენი ბურსებიც შესცვალა. ბევრი გახლამთ კიდევ ძველი, მაგრამ ეხლა სულ სხვაა. სწავლა ძლიერ უკან არ არის დაყენებული. ეხლანდელი ბურსა ზრდის ათვისებებს, პატიოსან შეგირდებს, ილიოტებს, კარგ ჩინოვნიკებს და ცოტა ნაწილს ღვთის მოყვარეებს. მაგრამ დაწვრთვებით შემდეგში,

27 იანვარი:

ღიდი ხანია მსურდა ჩვენი მასწავლებლების კოლექცია წარმომეღვინა, მაგრამ არ ხერხდებოდა. ეხლა დროება ნებას მძღვეს და ერთ იმათგანზე ცოტას რასმეს ვიტყვი. იმედი მაქვს წლის დამდეგამდინ სულ შეეასრულო. ეს ორი კვირა რაღაზედაც ბურსაკები აღელვებულები არიან, რომელ ჯგუფსაც უნდა მიუახლოვდე ბალკონზე, სუყველას ერთი და იგივე საგანი აქვთ სალაპარაკო. ეს საგანი ვახლამთ ქართული ენის მასწავლებელ ბ. ნ. გ. ტატიევი*. საქმე იმაშია, რომ მაგას „დროებაში“ ცოტა არ იყოს მიჰკრეს, ე. ი. ჰკიცხავდნენ მაგის პედაგოგიურ მოქმედებას. ზოგი, როგორც ყველგან ხდება ამტყუნებდა ჩვენს მასწავლებელს, ზოგი კი ამართლებდა. ქართული ენა სემინარიაში ისე ცუდათ არის დაყენებული, რომ ლაპარაკიც კი მეტია. საკვირველია ღმერთმანი, რა მომავალს გვიმზადებენ ჩვენ არ ვიცით? გვეუბნებიან ღვლათ წადითო. თუ ჩვენგანი ვინმე ღვლათ წავა უსათუოთ—ქართველებში, თორემ რუსეთში რა წაიყვანს. იქ თავსებებიც ბევრნი არიან, მაშ თუ ასეა, რატომ ქართულს არ გვასწავლიან? სლავიანურში, ბერძნულში, ლათინურში და განსაკუთრებით მარტო რუსულში რაათ გვებრამენ?! ან მითხარით, რა ვიფიქროთ მის მეტი, რომ რუსებს სხვა მიზანი აქვთ? პოლიტიკით შეითთხინო პედაგოგის აბა რა ხეირი უნდა ჰქონდეს? რა ნაყოფს მოიტანს, თუ არ უმწიფარს და მწარეს. თითქოს დაგვიცინიან კიდევ.

ბოლო ოთხ კლასში კვირაში თითო-გაკვეთილი დანიშნეს. ტატიევი კი არა, გენიოსიც რომ მოგვეგარონ, ერთი გაკვეთილით ვერას ვახლებთ. ხან მაგ

* ნიკოლოზ გაბრიელის-მე ტატიევი—შემდეგში იყო ეპარქიალურ მეთვალყურე 1893 წ. უნიკო, მთავრობის ყურამოქრბილი ჩინოვნიკი.

გაკვეთილსაც უქმე შეხვდება ხოლმე და დავრჩებით ცარიელი. ზოგი იტყვის, რომ ერთი გაკვეთილთაც კარგი მასწავლებელი ბევრს იხამსო. თუ მაგაზე მივარდება, მე უფრო ბევრსაც ვიტყვი: არამც თუ ერთი გაკვეთილით, არამედ ერთი საუბრითაც ნამდვილი განათლებული კაცი შეუცვლის აზრებს, მიმართულებას ახალგაზრდას. ეგ სულ სხვა იქნება.

ჩემის ნათქვამით არც იმის თქმა მინდა, ვითომც რუსული მეჯავრებოდეს, არც იმისი, რომ ტატიევი კარგი მასწავლებელია-მეთქი. მაგისთანა უხეირო მასწავლებელი ძნელათ თუ მოიპოვება. შუბლი და თვალები წმინდა იდიოტური აქვს. თავში ნამცევი ტვინი არა აქვს. არც ქართული ლაპარაკი იცის, არც რუსული. როცა ის ქართულად დაიწყებს ლაპარაკსა, ტანში ყრუანტელი დამივლის ხოლმე, და სახეზე მწარე დაცინვა გამოემსახება: რომ ეს ქართულს ვერ გვასწავლის ცხადია, მაგრამ კარგიც რომ იყვეს მაგ გაკვეთილებით ვერას მოასწრებს. მერმე ან კი ვინ დააყენებს კარგს? მაშინვე პანწურს უჭერენ და მაგის მაგივრად ვისმე ლ. ელიოზოვს მოითხოვენ. „დროების“ ავტორი ტყუილად ცხარობს, იმან ბოროტება საზოგადოდ უნდა გააჭიკცოს, თორემ არაფერი გამოვა. მე ხომ ჩემს სიცოცხლეში ტატიევს არ ვაქებ, მაგრამ მაგის გაკიცხვა „დროების“ ავტორისგან იმისა გავს, ვსთქვათ, რომ მონინდომოს სიღარიბის მოსპობა, წაართვან მირზოევს და როტშილდს ფულები დალარიბებს დაურიგონ!

30 იანვარი, პარასკევი, მეოთხე გაკვეთილი.

ესე ამბავი ამ დღიურში ჩაიწერა ორი დღის შემდეგ.

ჩვენს წინ ზის ბერძნულის მასწავლებელი. ყველას სახეზე რაღაც დაღვრემილება იხატება. ყველა საშინლათ ზარის წყარუნს მოელის. ყველას სურს ჩქარა გასწიოს სტალოვიასკენ. ყველას ჭირით სძულთ მასწავლებელი, რომელსაც სწავლის მაგივრად საშინელი სევდა და ზიზილი მოაქვს. ვინ წარმოიდგენს ჩვენს მწუხარებას, რა საშინელებაა იჯდე მესამე საათის ნახევრიდან და უცქეროდე ამისთანა საზიზლარ ქმნილებას, როგორიც ჩვენი გაბრწყინვალებული სუბიექტი. გული სულ კენისის, როდესაც ცხადათ დარწმუნებული ხარ, რომ ამათგან არაფერი ხეირი იქნება!

ან რა უნდა შეიძინო ლათინურის და ბერძნულის თარგმნით, ბიბლიის ყირაზე დაყენებით! შეისმინეთ, რომ ეს სიტყვები აღმოდიან გულისა სიღრმიდან! ბევრნი იღუპებიან ამ ცუდის სისტემით. სულ ჩემი ამხანაგები თექვსმეტამდინ არიან, ვინ იცის, რამდენი ამათგანი ჭკვიანი კაცი გამოვიდოდა, რომ ეს ვირული საქმე არ ჰქონდეთ! ეჰ, სანტიმენტალურმა გრძნობებმაც თავი მომწყინეს. ისევ საქმეს შევუდგეთ. ეს ბოლო გაკვეთილია. მეტად უფერულად მიდის საქმე. დემოსთენსა ვთარგმნით. თუ იცით, ეს ყველაზე ძნელია. მოწყენილობა ეტყობა, თითქმის მასწავლებელიც დაღონდა, ეგვეც დასძალა დემოსთენმა, ვეღარა გაიგორა მთელს გაკვეთილზე ერთ წინადადებას ვუნდებით. თარგმნაში შეგირდიც წვალობს, მასწავლებელიც, სხვებს ყველას ეძინებათ. კაცმა იკითხოს რაზე გვაწვალებენ? იმის მაგივრად რომ პროფესორთან სხარულით ვსწავლობდეთ, ძილი და, სიკვდილი გვიწინდა. პროფესორიც საშინელი

გვყავს, გიყი, უტყინო, გაუწითლებელი, იპოხონდრიკი, უხასიათო, გარყვნილი და სხვა! ვაი ჩვენ დღეს, როცა ეგ მელანხოლიკი, დაცემული, შემოვარდება ხოლმე! „ნებრავეილინ ლალოლებსა“ და სინტაქსის ბერიკით დაგვაყრის ხოლმე. „Оговорка“, არ ვიცი რისთვის და ეს მხეცი მე მწყალობს!

4 თებერვალი.

დღევანდელ „დროებაში“ ეწერა, რომ დოსტოვესკი დიდის ამბით დაასაფლავეს პიტერშიო. სიკვდილით კი სწორეთ ამ ორი დღის წინათ ჩააბარა სული უფალსა. მეც ორი დღის წინათ გავთავე მაგის რომანი „Преступление и Наказание“. თუმც რომანებზე კაი ხანია, რაც გული ავიტრუვე, მაგრამ წავიკითხე კიდეც. ეს სულ დ. პისარევის ბრაღია. საორთვეით * რომ პისარევის სტატია, მაგ რომანის გარჩევას ვკითხულობდი, მაშინ გადაეწყვიტე, რომ უთუოთ მეშინა და წამეკითხა. საშინლად მომეწონა პისარევის სტატია, ჩემს დღეში აგრე წიგნი არ მომწონებია; ერთის სიტყვით, იმ საღამოს გიყვიეთ ვიყავი. ვლანძლავდი ბედს, რომ ის უდროოთ მოჰკლა, ვლანძლავდი რუსების მართველობას, რომ ის უდროოთ დამარხა და ცეცხლი შეეიდებოდა, რომ დიმიტრი ვერ ხედავდა, თუ რა ნაირად აღელვებდა ძარღვებში სისხლს მისი სიტყვები!..

აი მიზეზი, რისთვის გავებდე დოსტოვესკის რომანის წაკითხვა. რასაკვირველია, უფრო კარგი იქნებოდა ჯერ რომანი წამეკითხა, მერე პისარევის სტატია, მაგრამ რასა იქ. ჩვენისთანა ღარიბ ხალხს ვინ მისცემს შეძლებას, რომ ამორჩევით და რომელსავე სისტემით წიგნები ვიკითხოთ? ჩვენ ამ მხრივ ძალუბებსა ვგვევართ, დღეს აქ შესჯამს ლუკმას, ხვალ იქ. სწორეთ ჩვენც ისე ვართ. სისტემას ვინ დავიდევს, დღეს აქ შეგხვდა, წაკითხე ხვალ იქ, ისიც უნდა წაკითხო, თორემ მერმე საღლა იშოვნი. რომანზე რაღა მეთქმის პისარევის შემდეგ? რაც დოსტოვესკის გრძლათა აქვს ნათქვამი ის პისარევეს აქვს მოკლედ, უფრო მკაცრად და ცხადად, ეს რომანი კი არ არის—ფსიხოლოგიური მოთხრობა არის. საშინლად აქვთ ორთავ ავტორებს დახატული სიღარიბის შედეგი საცოდავ რასკოლნიკოვზე. რომანში სხვა ტიპები მაგის მეტი ძლიერ სუსტნი არიან, მაგრამ ერთი რამ შეენიშნე. დოსტოვესკის რაზუმინინი ჩერნიშევსკის რაზმეტოვსა ვავს ცოტათი. რომანში ბევრი კარგი ალაგებია, მაგ. როცა რასკოლნიკოვი გამომჰძიებელთან საუბრობს. დამაიწყდა: დუნიას ტიპიც კარგათ არის გამოხატული. ახალი პატროსანი ქალია, მაგრამ ვერას ჩამოუვარდება. სონასთანა ტიპი ჯერ რომანებში არ მინახავს.

წუხელის ბინდზედ მე და ერთი ჩემი ამხანაგი ქუჩაში ვიციკირებოდით ფანჯრიდან. საშინელი სანახავი ვნახეთ: ერთი ღარიბი დედაკაცი ორი-სამი წლის ბავშვით ეგდო და რაღაც ძონძებში დამპალ ვაშლებს თუ კართოფილებს ახვევდა. ბავშვი სიცივისაგან გულში ეკვროდა. ბოლოს ადგა, წამოიკიდა ზურგზედ ბავშვი, როგორც მაიმუნი ან კენგურუ სჩადის და წავიდა. ბევრი ვილაპარაკეთ მაზედ, თუ როდის შეიცვლება ჩვენი სოციალური ცხოვრება, რომ ამისთანა საზარელი პეიზაჟები აღარ ხდებოდეს. თვალწინ წარმომიდგა ცხადად რასკოლნი-

* საორთვეო—მოწაფეთა ჩაფხულას არდადეგები.

კოვის გომური, მისი ბრანძები. სიცივისაგან, შიმშილისაგან, სიღარიბისაგან შომ-ტერული ახალგაზრდა სტუდენტი. შევადარე ამათი ბედი, რა გასაკვირველია, კაცმა ამ მდგომარეობაში რომ-კაცის კვლა ჩაიდნოს, მერმე იმ აზრით რომ: ათას კეთილს იქმოდე? ეს ასრეა, მაგრამ მაინც ვიტყვი, რომ ეგ საფუძვლიანი-აზრია. ერთის წლის წინად ნილო ამბობდა: გაემართოთ ყრილობები, აღძვრათ-ხოლოჲ კითხვები აი თუნდ პირველად ეს: უნდა მოეკლა რასკოლნიკოს ბებერ-დედაკაცი თუ არა? დარწმუნებით ვეტყვი ეხლა, ჩემო მეგობარო, რომ „არა“. სანამ ჩვენი ყოფა, ეკონომიური მდგომარეობა არ შეიცვლება რასკოლნიკოვები და პროცენსიციები არ დაგველევა. თუ ეგენი შეუცვლელნი დარჩებთან, მოკვლის-ნების მიცემით ერთს ჳირს მეორე მიემატება.

9 თებერვალი.

მე მგონი ყოველი ჩვენგანი სიამოვნებით მოიგონებს თავის წარსულს და ათასჯერ რომ ათქმევიწინო იმის ამბავი, დაუზარებლივ იტყვის. დღეს ლოდიკის გაკვეთილზე გაფრინდი ჩემ ყმაწვილობასთან და ღმერთო, რამოდენა ცვლი-ლება მომხდარა. სადღაფარ ისა, რაც ვიყავი, ათ-ცხრა წლის წინად ვიყავ უმანკო-სული და ახლა კი გაფუჭებული, ცუდის განათლებით. რა მხურვალე ღვთის მოყვარე ვიყავ: მუხლებს ვიმტვრევდი მუხლის მოყრით; ზიარების დროს ჩურჩხე-ლის ჳამასაც კი ვერა ვებდამდი წირვამდისინ, და რა ნაირად მიხაროდა ზიარე-ბის მიღება! პირველს ორს-სამს წელიწადს შკოლაში ყოფნისა ისევ ეგრეთი-ვიყავი. ბრაზებით გული მევსებოდა, როდესაც ვებდამდი, რომ ის შეგირდები-რომლებსაც კატინიზი უსწავლიათ, უწესთ იქცეოდნენ. რამდენჯერ მინა-ტრია, როდის იქნება მეც ვისწავლო, რომ ყველაფერი ვიცოდე, როგორ უნდა მოვეცე. მოვესწარი იმის სწავლას და გაფრინდა ყოველი ჩემი ოცნებები და უკან გამოვიკიდა რელიგიური გრძნობა.

14 თებერვალი.

ერთფეროვანი და დაურღვეველია ჩვენი ბურსაკის ცხოვრება! შეუშფოთებ-ლად მიიზღაზნება ბურსაკის ცხოვრება. ახალი აზრები მას არ აღეღვებს. ბურსა მოკლებულია ხეირიან ჳურნალ-გაზეთებს (მარტო „ივერია“ და „დროება“ გვაქვს) ახალ კარგს წიგნებს და ბევრს სხვა რასმეს. ჩვენს უკეთურ მასწავლებ-ლებს მოსდით სახელმწიფო ხარჯით, თითო ოროლა რუსული ჳურნალი და მასაც არ გვაძლევენ. რა მწარეთ გამეღიმა, რომ იცოდეთ, თუ როგორ უსვინ-დისით მოგატყუა ჩვენ დღეს ბიბლიოთეკარმა. ჳურნალების კატალოგი ვთხოვე და მოგვცა, რომელიც გინდათ ამოიწერეთ. წარმოიდგინეთ ჩემი განცვიფრება, როდესაც მას მივეცი ბარათი, რომ მოეცა „Отечественные“ ¹¹ записки за 1879г. — უარი მითხრა: მასწავლებლისაგან რეკომენდაცია მოიტანეო, განა არ იცით რა არიან ჩვენი მასწავლებლები? როდესაც ბარათს მიუტან, ხელი მომიწერეო. ვეტყვის: რა დროს თქვენი ჳურნალის კითხვა, ჳუროკები ისწავლეო. საცოდავი „კრებულიც“ კი არ მომცა, რეკომენდაცია მოიტანეო. ეს საწყენი არ იქნებოდა, თუ ყველაზე მოთხოვნა რეკომენდაცია. წარსული საუკუნის დროს და 30 წლის ჳურნალები სულ ურეკომენდაციოთ დაურიგა. აბა, ამ გაიძვერას რა უხარხარ ვითომც და ნება მოგვცა რაღა!

19 თებერვალი.

დღეს გარეთ არ წავესულვარ და მინდა ჩემს დღიურში ჩაეწერო ის, რა ფიქრებიც მომივიდა წირვაზე. ჩვენი შკოლა არის „Закрытое заведение“ და მაშასადამე, შეგირდებს ისე არ შეუძლიან იტუნტულონ გარეთ საზოგადოებაში, როგორც გიმნაზისტებს. ამის გამო ბურსაკებმა ძლიერ სუსტად იციან ცხოვრება, მიხერა-მოხერა და საზოგადოდ ეტიკეტი. აი აქედან მომდინარეობს ამ წინადადების ჩამომავლობა: „აი შე ბურსაკოვო“. ეკლესიაში ბლომათ ქალები დაიარებიან ხოლმე და შავირდები სულ იმათ უცქერიან, სანამ ყურს უგდებენ წირვა-ლოცვას, ხომ იცით, რასაც მოკლებული ხარ, ის უფრო ძლიერ გინდა, მე რომ ჩვენი ბერისა ვიყვე, ქალებს სულ აღარ შემოუშვებდი ეკლესიაში და შეგირდებს ცული აზრები აღარ ექნებათ გულში ლოცვის დროს. ერთმა ქალმა მიიქცია ჩემი ყურადღება; არ ვიცი რისთვის გაუჩენია ეს ქმინდება ღმერთსა? რა გამოსადევია, რის მანქანა? ისე ნაზად იყო ჩაცმული, ისე დადიოდა, გეგონებოდა ან ეხლა წაიქცევა, ან ეხლაო. რისთვის მოსულა აქა, რა უნდა ეკლესიაში, მაგის იდეალი არის ბალი, ლენტები, სიმდიდრე, სილამაზე და სხვა სისაძაგლე. ბურსაკებს უნდა აუმღვროს გული! „Быть-как ей не пора“.

20 თებერვალი.

ეს არის ეხლა გავათავე „იმედი“¹², რა ვთქვა საზოგადოდ „იმედზე“ ის უნდა ვთქვა, რომ დიდ იმედს გვაძლევს, სულ ახალ-ახალია, ძველი არაფე რია. თითქოს მთელ ჟურნალში გარმონიაც შეენიშნე და სიმეტრიაც. ყველა სტატიების აზრი—ხალხის ცხოვრებაა, მისი გაუმჯობესება, ნამდვილი გზის ჩვენება, ბოროტების დანახვა, ცუდის გამოაშკარავება და სიმაართლის აღდგენა. ერთი კიდე „ივერის“ და „დროების“ ბრძოლა, როგორი ბრძოლა? დაუღგრომელი. რათა? რისთვის? მიტომ რომ დნვარდნილები არიან აზრებით, ლტოლვილებით და ყველაფრით. როგორც გაზაფხულის პირზე ვარდება ფილტვგაფუჭებული ხარი. რა მეცა ყველაზე წინ კიდევ თვალში, ის რომ ჯერჯერობით სულ კიცხამენ და თვითონ როგორებს მოგვცემენ, დავინახავთ! თითქოს კიდევაც როგორღაც უნდებდა ძალმალი „იმედის“ ხმარება პროზაში, გინდა თუ პოეზიაში, ერთი კიდევ, ეტყობა იმედისტები ძველ ქართულ სიტყვებს „კუშირებად“ არა ხდიან, როგორც ივერისტები.

21 თებერვალი.

მომილოცავს დიდი მარხვა, რა მოსალოცია. ჩვენ ბურსაკებისათვის სწორეთ რომ დიდი მარხვა არის. პირველი კვირა უფრო საშინელი იქნება ჩვენთვის. მართალია ეხლა სწავლა არ გვექნება, მაგრამ მეორე კვირისთვის თუ სუსტათა ვარ, ძნელი იქნება. ამ კვირას გვექნება მარტო ლობიო და კომბოსტო, ხანდინიან სემინარიაული ფლავი. საკმელს გადაუწყდეს, ნეტა ბერებივით არ გვახანდინიან სემინარიაული ფლავი. საკმელს გადაუწყდეს, ნეტა ბერებივით არ გვალოცვინებდნენ. დილას ხომ ვიდექით საათნახევარი, აგერ ეხლაც ემ წუთს დარეკენ, თუ ორი საათი არა საათნახევარს მაინც უნდა ვიდგეთ, უნდა გავუ-

18. ლიტერატურის მატრიანე № 3-4.

რებიანთ ვისმეს, რას გავდა ჩვენი დილანდელი ლოცვა, ნაბახურევი ხალხის გროვას. ზოგს ამტკნარებდა, ზოგი თვალებს იწმენდდა. ზოგი თავს ქინდოვდა. ზოგი კიდევ ძალღმადღურად პირჯვარს იწერდა, აღსავლის კარიდან გაისმოდა რეკტორის ზრიბიანი ხმა, რომელსაც ეტყობოდა რომ, წუხელის ქართულად უაღფ-ბილამნია და მერე ცოტათი შესცივნოდა, ხორებიდან წრიბინებდნენ მგალობლები, რომლებმაც ვერც ერთი საგალობელი ვერა თქვეს ტონზე. რასაც მკითხველი კითხულობდა, არც თვითონ ეუუბებოდა, არც ჩვენ. რა მიზეზია ამ გულგრილობისა. პირველი ძალდატანება და მეორე—ათასნაირი სხვა მიზეზი, რომლების ახსნას დღიურში არა აქვთ ადგილი. ვაიმე მუხლები! ღმერთო, მისხნ ამ სატანჯველისაგან?!

25 თებერვალი, ზუთშაბათი.

უწინდელი და აწინდელი ბურსა

კაცი ისეთს არას ვაკეთებ, რომ ის არ უყვარდეს, თუმც ძალითაც ბევრი-რამ შეიძლება. სემინარიაში მე დიდხანს აღარ დავრჩები, ბევრი-ბევრი წელიწად ნახევარი. მერმე წავალ სხვაგან. მეც არ ვიცი სადა. ბურსის ფერი ათასნაირად შეიცვლება და ხომ ის მაინც რასაც ვხედავ ან რაც მინახამს, ან რაც გამიფო-ნია არ დამავიწყდეს, განვბზრახე გადააველო თვალი უწინდელს და აწინდელი. ბურსის მდგომარეობას და ჩავწერო ჩემს დღიურში. შეიძლება ათი, ოცი წლის შემდეგ, მევე წავიკითხო ჩემი ნაწერი სიამოვნებით ბურსის აღწერა და ასიც შეიძლება, რომ სხვათა ციამოვნებით წავიკითხო ჩვენს ბურსაზე. რუსეთის მოს-ვლამდინაც გვქონდა ჩვენ სემენარიები, მაგრამ ისენი სულ სხვა ხასიათისა იყვნენ და მათზე ბევრიც არა ვიცი: მოგახსენებთ იმ სემენარიაზე, რომელიც მე მზრდის. სემენარიისა ანუ ბურსასა ამისა ბევრჯერ უცვლია ფერი ანუ გაუვლია ბევრი პერიოდები. ანუ რამდენიმე ფაზისი. ჩვენი სემენარიის არსებობა სულ ორმოცდა-ათთხმეტი წელია. პირველად როცა დააარსეს, როგორც პო-მილოვსკის ბურსაში, თვითონ მართებლობა ეხეწებოდა ღვდლებს შეი-ლების. მოსაყვანად. ისინიც ინაზებოდნენ. ვინც კი გაბედავდა შეილის მიცე-მას, ბავშვობისას კი არ აძლევდა, წვერულვაშით რომ შეიმოსებოდა, სწორეთ. მაშინ მოიყვანდნენ. რადგანაც მაგოდენა ახმახებს დედადნის მეტს ვერას ასწავ-ლიდნენ, ამიტომაც იმ დროს სემენარიაში მეფობდა ქართული ენა. რუსული კი კუნჭულში იყო მიჩქალული. ბევრიც რომ ეწვია იქითგან ვერ გამობრძანდებოდა სულ მუშტი კრივით იფრენდნენ იქითკენ, საიდანაც მობრძანდა, მერმე ახალიც იყო. ეგ ერთი ხანა. შეგარდებზე მაგ ხანაში არას ვიტყვი. განა არ იცით, როგორიც იქნებოდნენ, მაშინდელი შეგირდები საზოგადოდ და ბურსაში ხომ გადაპარბებული იყვნენ. ნახევარჯერ არ დადიოდნენ გაკვეთილებზე, მომეტებულ დროს ატარებდნენ კრივში და ცუდლუტობაში. არავითარი სხვი განათლებისა მათ არ ეკარებოდათ. შკოლაში სწავლობდნენ დავითის და ეკლესიურ წესებს, ისიც ბევრჯერ ერთის. მაგვირათ მეორეს ეუბნებოდა გაკვეთილს. ერთის სიტყვით ბურსაკები ცხოვრობდნენ უდარდლათ. ხანდისხან არამცთუ სანაით არა ქონ-დათ ხოლმე, ლობიო და პურიც კი აკლდათ. მაგრამ არც მაგაზე დარდობდნენ.

ქალღებვიით ხან საღ იშოვნენ, ხან საღ. ზაფხულობით ხომ მებაღეებს მოსვენებას არ აძლევდნენ. დადგებოდა არდადეგები, გამოიხვედნენ თითო პურს, წალეხს მხრებზე შეიყრიდნენ, მხიარულობით, ოხუნჯობით. ჯგუფჯგუფით გასწევდნენ შინისკენ. მეორე ხანა. მაგ პერიოდში მართებლობამ ცოტა მაგრაათ ჩახვიდა ბურსაკების საქმეს ხელი. ცოტაოდნად ალაგმა დაუდგრომელი სული ბურსაკებისა, თუმცა ძველებური, მაგ პერიოდში, ისევე ბევრი იყო. ამ პერიოდში რუსული, არამც თუ დარჩა კუნძულში დამწყვედელი არამედ ორიოდ სამი ნაბიჯიც წინაქნა. წირვალაცა კი კვირაში რამდენჯერმე რუსულად მიღოდა, სიდაც შეგირდები ენმარებოდნენ. ცოტაოდენი დისციპლინაც დადგინა მართებლობამ. აღმოსავლეთის ენებიც შემოიღეს, როგორც თათრული, ოსური და კიდევ ბერძნული (ეს კი კლასიკურია). მაგათ სწავლას ბურსაკები ძაან არა ნაღვლობდნენ. პრაქტიკულად ლაზთიანათ სწავლობდნენ. აი როგორ: სემენარიაში მეექვსე ნაწილს უთუოდ ოსები შეადგენდნენ და იმათთან შეედლოთ სწავლა- გეგც რომ არ იყოს ვინ თხოულობდა სასტიკათ? ან კი, როგორ მოითხოვდნენ? წაქცევდნენ იმ მასწავლებლებს და ტყიპს ვაავდებინებდნენ ცემით. თათრულის და ბერძნულის ბედიც ეგ იყო. ზნეობით და ზრდილობით მეორე პერიოდის ბურსაკები ძლიერ არ განირჩეოდნენ პირველებიდან. მესამე ხანა. მესამე პერიოდის ბოლოდ ჩათვლება 1867 წელი, როდესაც ახალი რეფორმები შემოდიან ჩვენშიც. ეს პერიოდი რაღაც უფერულია, ორიგინალური აღარ არის, ძალდატანებითი ხასიათთ აქვს. სხვაზე ეს პერიოდი მითია შესანიშნავი, რომ ესლა რუსული ზედშუაფულზე დგება. ქართული თანდათან კუთხეებში იჩქალება. ეკლესიაში სამსახური რუსულად მიდის და ქართულ ენაზე კვირაში ორჯერ მოწყალებასავით ნებას აძლევენ. სხვათაშორის ამ პერიოდში მართებლობა მღვდლებს კი აღარ ეხვეწება შეილებს მოყვანას, არამედ ისინი-თვითონ. შეგირდების ზნეობაც ცოტა არ იყოს შეიცვალა. განათლების სიყვარულმა ცოტა არ იყოს ფეხი მაგრად ჩადგა. ბევრმა ნიჭიერმა ბურსაკმა შეასრულა მაღალი სასწავლებელი და შეიქმნა ხალხის მოღვაწედ. კიდევ სახარაქტერისტიკო ამ პერიოდისა ესაა, რომ მართებლობამ ძლიერ ასწია რუსული ასე. რომ გვარებსაც კი დაუწყეს ვადასხვაფერება. მაგ. ნადირაძე—ნადიროვი, ედილაშვილი—ედილოვი. ეს პერიოდი წინამსვლელობისა ისე არ არიან შესანიშნავები, როგორც ბოლო ორი და მათში პირველი ანუ მეოთხე ხანა. ეს არის პერიოდი რეფორმებისა. ამ დროს შემოიღეს კლასიკური ენები. ის ადგილი კი აღარ ეჭირათ, რაც მეორე პერიოდში, არამედ უპირველესი მეორე კიდენ, რომ რუსული ვადანეფარა ყველას, ქართული კი ისე მიქლიტეს კუთხეში, რომ დიდხანს უნდა იხეხოს, რომ თავი დააღწიოს იქიდან. მაგ პერიოდის ბოლოდ ჩათვლის დრო—ამ ხუთი. წლის წინად, ამ პერიოდის სხვებთან აქვს ერთი რამე საერთო—ეს რომ აქაც დიდტანიანები მოყვნენ. ამას დიდი მნიშვნელობა აქვს, ამ პერიოდის შეგირდები იყვნენ გატაცებული მართო პატრიოტული გრძნობებით და მაღალი ლიბერალური აზრებით კი არა, ბროშურკებსაც ქონდათ ცოტაოდენი მონაწილეობა: ეგ ბროშურკები იყვნენ საფრანგეთიდან შემოტანილი. მაგ. „Парижская Коммуна“, „Литературная механика“, „История одного крестьянина“ და სხ. ბროშურკები მეც ვიწვინიე და მართალი თქვას კაცმა; ავაპილპილებენ. მართალია ბროშურკელებსა

ამხელენ, მაგრამ ვისაც ქუა და ტვინი დახშული არა აქვს, კარგად დაინახავს. მაგ ბოროტმოქმედებას უბროშურკოთაც. ეგ თავის დღეში საფუძვლიან სწავლას ვერ შეგძენს. მე მაგალითებრ სრულებით არა თანაუგრძნობ ძაგათ. მე შინდა სწავლა, რომ ამამალოსს ქუით, დამეზმაროს ბოროტების აღმოსაფხვრელად და იყოს ისეთი საფუძვლიანი და ძლიერი, რომ რკინას დაეკრა, გააპოს. ბოროტ მოქმედებას ისეც კარგად ვხედავ. ჰო, იმას ვამობდი, ბურსაკები აპილ-პილებული და გატაცებულნი აღარაფერს აღარ იღებენ მასწავლებლობისაგან, აღარას უგონებდნენ, თავის დამცივებად მიაჩნდათ მასწავლებლობის ძალე-ბივით ლაქუცი და ყოფნა ყურმოჭრილ ყმად. შეადგინეს თავისებური შეხედუ-ლება საგანზე და აღარას სწავლობდნენ. დროს დაკარგვად მიაჩნდათ უროკე-ბის სწავლა. მიაწუნენ წიგნების კითხვას და სემენარიის საგნები არხივე გაის-ტუმრეს. მეოთხე პერიოდის შევირდებს ბაასი ჰქონდათ და რკინის ტეორიაზე, სხვადასხვა სოციალურ კითხვებზე, საფრანგეთის რესპუბლიკაზე, ლასალზე და სხ. საქმე იმაშია რომ სამოციან წლებში მთელ რუსეთში იყო მოძრაობა. დობრო-ლიუბოვის და პისარევის იდეებმა აქამდისინაც მიაღწიეს, მაგრამ მაშინვე კი არა ცოტა დაივიანეს. ეს პერიოდი მითია შესანიშნავი, რომ მართებლობას შევირდები უწევნ რაზონიკის, ბრძოლაში იყვნენ ნაბოლარნიც, ისინიც ცდილო-ბდნენ წაეკითხათ რამე, ზოგა კიდევ სცხვენოდა გაკეთილების სწავლა. აი ამნაირ სურათის წარმოკვიდგენს მეოთხე პერიოდი. მაგრამ ეს ერთი მხარე. პიტერის მართებლობამ დაინახა თუ არა რომ სრული ანარხია იყო აქა, გამოგზავნა კუ-ჟუშინსკი. ღვთისწყალობა გაქვს, იმან მალე ბოლო მოუღო საწყალ დაუმწიფებელ ლიბერალებს, რომლებიც იქცეოდნენ წინ დაუხედავთ და არა ცდილობენ ცო-ტათი მაინც მიემალ-მოემალათ თავიანთი წიგნები. ეხლაც მოიპოვება სემენა-რის ბიბლიოთეკაში ხან დარკინის წართმეული თხზულება, ან სპენსერი, ან ქართული რამე, ან ინოსტრანული ლექსიკონი. მწარე ღიმილი მომივა ხოლმე, როცა მაგათ სახელებს ამოვიკითხავ კატალოგებში. ცხადად შეხატება კუჟუშინსკი-და მისი საცოდავი მსხვერპლი! ჰო, ბატონებო, იმას გეუბნებოდით, რომ კუჟუშინ-სკიმ სამ ოთხ წელიწადში ისე მოასუფთავა ბურსა, რომ იმათი სახსენებელიც აღარ დარჩა. გამორეკილებში სხვათა შორის მოჰყვნენ ჩემი ძმა * და სტეფანეც **. რა იქნენ გამორეკილები? ვერ უღალატეს თავიანთ იდეებს და წავიდნენ პატარ-პატარა ჯამაგირებით სოფლებში. ეხლაც იქ მოქმედებენ, ზოგს კი გამოხელდა და ფოშტალიონებად წავიდნენ! კუჟუშინსკიმ შეასრულა თავისი მისია და ვადაი-ყვანეს სხვაგან. ეხლანდელი მდგომარეობა შეადგენს მთვითე პერიოდს, რომელ-შიაც მე მოვეყვი. ამ პერიოდშიაც არიან, როგორც ტანით ბალები, აგრეთვე ქუით, წიგნების კითხვა, ქუის გახსნა ფეხებზედ კილიათ. მაგათი კუმირი გა-კეთილები და კარგი ბალებია. მაგებში იკლავდენ თავებსა, აღარაფერი მალაღი აქ აღარ პოულობს ხმას. ბურსა აღტაცების შემდეგ მიეცა ძილსა. კოლოპრა-ტიული და ამხანაგური სული გაქრა სამუდამით. ახალი ცისკარი როდის ამოვა-ღმერთმა იცის.

* გრიგოლ ყიფშიძე.—რ ფდ.

** სტეფანე პრელაშვილი (სანო, ტატალა)—რ ქდ.

2 მარტი

დღევანდელი დღე სწორეთ შესანიშნავი დღეა. პიტერიდან მოვიდა ტე-
ლეგრაფმა რომ რევოლუციონერებმა ხელმწიფე მოკლესო [ალექსანდრე II].
რამდენი ფიქრი, რამდენი ოცნება აღიძრა ჩემს თავში სამშობლოს ბედზე! ღმე-
რთო, რა ხალხია ეს სოციალისტები! რა ენერჯისა, მაგარი ხასიათისა! რამდენი
დატანჯეს, რამდენი აწვალეს და რანაირის თავგანწირულებით მისდევნენ თავი-
ანთ მიზანს! განუსაზღვრელად უნდა უყვარდეთ მაგათ ხალხი, რომ პირდაპირ
ტანჯვასთან თავს ანებებენ! ვანა ესეთი ახალგაზრდობა ღირსი არ არის სიყვა-
რულისა, თანაგრძნობისა?! მაგრამ უკულმართობას სამართალს ვინ მოსთხოვს!
დღეს ხალხი დააფიქეს ახალ ხელმწიფის ერთგულებაზე. იქ ერთ მოხუცს მიუ-
ვდენ ყური და აი რა გავიგონე, Собачье отродье! Этих Коммунаров нужно пе-
рестить, сосать в Сибири, пытаться, пытаться до мучения! მოდი და ახლა გულ-
გრილად მოისმინე ეს სიტყვები! მკვლელი სემენარისტი ყოფილა! (?!?!?!..?!?)
ჩემი ამხანაგები კიდევ იმაზე ლაპარაკობდნენ, რომ გემნაზისტებივით პარალში
არ გაგვიყვანესო! არ გეგონათ, რომ სულ მაგისთანები იყვნენ. ნამდვილი სემე-
ნარისტებიც არიან და რა არა ვთქვით!..

7 მარტი, შაბათი:

რალაქნაირ სიამოვნებასა გრძნობ, როდესაც კითხულობ ისეთ წიგნს,
რომელშიაც სიმართლე გადაჭარბებულია ტყუილზე, თუ ასეთს სიმართლეს და კე-
შმართებას შეეხება, რომლებსაც შენც კარგად აგრძნობ, მაშინ ხომ წიგნი და
ავტორი. ერთი ორად შეგიყვარდება. გუშინ წავიკითხე კრი ვენ კოს თხზულება:
„Физический труд, как необходимый элемент образования“. რა არის ამ წიგნიში?
ისეთი არაფერი რაც კეთილ დაუმახინჯებელმა კაცმა არ იცოდეს. წიგნი რომ
კვითხულობდი მაგალითებათ ხან ჩემი თავი წამომეკვეტებოდა, ხან ჩემი ამხანა-
გებისა. თუ რა ნაირად შკოლა ამახინჯებს ყმაწვილებს ფინთის სწავლის სის-
ტემით უფიზიკურო შრომით, ამას ყველა დაინახავს, ვისაც უნდა, და ვისაც არა
ამას თვალეში თითიც რომ წაატაკო, მაშინაც არ დაინახავს. აი თუნდ ავიღებ
ჩემ თავს და ჩემს ამხანაგებს. რასა გეტყვნი შკოლა? არაფერსა. ფიზიკურად და-
ვეამახინჯა და ის სწავლა, რომელიც მივიღეთ გასულს შკოლიდან დაგვაიწი-
ყდება. ვინც სუსტია ჩაფლულია, ვინც მაგარი ხასიათისა, ის თავს გაიტანს,
მაგრამ რავაივალახით? ამ ორი დღის წინათ ერთი ჩემი ამხანაგი ამბობდა:
„შინ რომ (შკოლიდან) წავალ, ვერ ვიმუშაებო“, გაცოცხლა ღმერთმა! სხვის
ოფლით ხ..? დიანაცა! აი რა ნაირ ეგზემპლიარებს ზრდის ჩენი შკოლა!

21 მარტი.

თუმცა სასაცილოა რასაც ეხლა დავწერ, მაგრამ მინც მინდა რომ ჩემს
დღიურში იყოს, ეს სხვისთვის სრულებით არ იქნება საინტერესო, ჩემთვის კი
ცოტაოდენი. პატარაობიდანვე „გოროზს“ და ამპარტავის მეძახდენ. ვისაც კი
ახლოს გაუცვნივარ და ცოტა არა, რომ მართლდება. საქმე იმაშია რომ გუშინ
წინ წავიკითხე ბენარდე გელვივის „ოთხი ტემპერამენტი: სანკვინიური, ხოლე-

რიკული, მელანხოლიური და ფლეგმატიკური“. გელვიგი ამბობს, რომ ინდივიდუალურ თვისი განცალკევებული ტემპერამენტი აქვსო, მაგრამ შეიძლება ოთხ გრუპაზე გაიყოსო. ეგ გრუპები ზემოთ ჩამოთვლილი გახლავან. გელვიგი განიხილავს ცალ-ცალკე თითოეულ ტემპერამენტს ბავშვებში. სიცოლით მოკვდი, როდესაც ხოლერიკულ ტემპერამენტზე ჩავედი. წარმოიდგინეთ, ჩემი თავი ვიცანდი შიგა.

ჩემს საყვარელ ბიბლიოტეკარს ს. ზ. მაგლობელოვს* უთქვამს ჩემთვის, რომ ბევრს ნუ კითხულობ თორემ ისევ მალე დაგავიწყდება და ვერც საკმარის სარგებლობას მოგიტანსო. დახსომებაზე კარგს ვერას ვიტყვი—ბევრი მაგიწყდებოდა, როცა ჯეროვანის ყურადღებით ვერ წავიკითხავდი ზოლმე.

11 აპრილი.

ლოთებმა იციან „ისევ და ისევ ღვინითა, დროც გავატაროთ ღვინითა“ უმეტეს ამას ვიტყვი ისევ და ისევ შენ ჩემო დღიურო, თორემ სული მიგუბდება. შენ ხარ ჩემი ნამდვილი გულითადი ძმა და მეგობარი. შენ თუ გამოგელაპარაკებო გულ გახსნილი, თორემ სხვასთან ვერ ვაგებდავ. ერთი თვის განმავლობაში სულ ტოლალების ქვეშ ვატარებდი. ხომ იცი გიფრთხილდებოდი, ვაი თუ ან ხებრეს ხელი მოგხვედროდა, ან თვალი გცემოდა, ან ცუდქარს დაეკრა, ვინ იცის ყველას უნდა მოელოდეს კაცი! პირველ მარტიდან გულგახსნილი აღარ გამოვლავარაკებებია, ვაი თუ სტუმრები შეწვივენ მეთქი და უდროით მოგვიღონ ბოლო შენც და მეც! ვინ იცის რამდენი რამე დატრიალდა გულში გამოუთქმელი და ეგ გამოუთქმელობა მანჩობდა, სულს მიგუბებდა. აი თუნდ ეხლა, მარტოობამ ლამის გამაგიჟოს. არც ვაზეთი, არც განათლებული ადამიანი, რა გინდა ქნა ამისთანა მიყრუებულ ალაგას.

ბევრჯერ ვაქე კიბალჩიჩი¹² და ყელიაბოვი¹³, აქა ვწერ რომ მაგათ ვაქებდი მეთქი, ეხლა რომ გაჩნდეს ერთი ჩლატიონი პოლიციელი, წამავლეს ხელს და ვინ იცის სად გადამკარგავენ და გამოშვების დროს ოდესმე უთუხოთ, ძალაუნებურად სოციალისტი გავხდები. აფსუს ბიჭებო, რომ თქვენ დაიხოცენით და თქვენ მაგიერ რამდენი ძალი დარჩა!

19 აპრილი.

სალამოს პოეზიე ოთრქლმავლისა ჩამიტანს თბილისში. საშინლად შენანება ე ჩანჩურა სალოლაშენი, ასე მგონია ველარა ენახავ მეთქი. მეზარება თბილისში ჩასვლა და სწავლის ვაგრძელება. ვანა როგორი სწავლისა? ძალდატანებით: სწავლისა. მერმე ბურსის ჰაერის ყლაპვა?! გულში გლენხურ ნათვლაში ვიყავი. ნათქვამია: „მელას რაც აგონდებოდა, ის ელანდებოდაო“. სწორედ ამ გლენხების საქმეც ეს არის. თემა მაგათი მუდმივი ლაპარაკისა არის ნადღელები, ტყე, კარგი ხარკამეჩი და ფოშტის ფული, გულში კი ბატონყმობაზე გახლდათ ლაპარაკისადილზე მომეტებულად მოხუცი იყვნენ. სანამ დათვრებოდნენ რალაც-რალაცებზე ვლაპარაკობდით, მერმე რაკი შეზარხოშდნენ, მოიგონეს მწარე, თავიანთო

* ს. ზ. მაგლობელი—ცნობილი ხალხოსანი მწერალი, გ. ნ.

ხუთე თავი (თუ არა ვცდები), პირველი ტომის ბოკლისა. რელიგიის გავლენა კაცობრიობაზედ.

მერმე გამართეს ატიესტური ბაასი. სემენარისტი ზორბად ამტკიცებდა, რომ ქრისტე მართო კაცობრიობის მხრით არ უნდა განიხილოთო, რომ ის მართო მარიამმა შობავო და სხ. გიმნაზიელები ხარხარებდნენ, ბოლოს რამდენიმეს თხოვნით შეეწყვიტეთ ლაპარაკი ამ უფერულ საგანზედ. მერმე ვიბაასეთ რუსეთში გლახების მდგომარეობაზედ, მათ თანამგრძნობთ ფლეროვსკიზედ, მორდოვცევზედ¹⁶ და სხვ. შემდეგ პოლიტიკაზედ, სოციალისტებზედ, კიბალჩინზედ — და სხვა. ერთი სიტყვით სიამოვნებით გავატარე ეს საღამო და ბევრი ღვარძლიანი ღიღინობით დაგუბებული აზრები წარმოვსთქვი. თუ დიდი ხნის გაცნობის შემდეგ ეგენი კარგი ბიჭები გამოდგნენ, უტკველია შეკვრებებით ერთად და დაუწყებთ ბრძოლას უსამართლობას¹⁷.

წრფელის გულით მხვებუბიან გიმნაზიაში გადმოდიო, რომ ერთად ვიყოთო მულამ დღე და შეგვეძლოს უნივერსიტეტში შესვლა, ასე გაშინჯეთ ამ ორ თვეს მომზადებასაც მპირდებიან და უფასოთ შენახვასაც. არ ვიცი ღმერთმანი რა ვქნა?..

7 კათოვე.

შევირდები კანიკულებს ისე მოველოდებით ხოლმე, როგორც ფოთლებ-გაყვითლებული და თავჩაქინდრული სიმინდი დგრილა წვიმებს. რისთვის? მისთვის, რომ ეხლანდელი შკოლები უსარგებლოთ გელალამენ ფიზიკურადაც და გონებითაც. ჩენი ეხლანდელი შკოლები ისე უზომოდ გელალამენ, რომ თავისუფალ სწავლის შეძენის სურვილს ზოგს სამუდამოდ უკარავას. აი თუნდ მე აგერ ერთი თვეა, რაც ეგზამენები გავათავე და ძლივს დღეს მომივიდა სურვილი, დლიურში რისიმეს ჩაწერისა. მაგრამ რა ჩაეწერო? სულ უსიამოვნო და უსიამოვნო, ერთ ნამცეცს ვერას ვხედავ სასიამოვნოს ჩენ ცხოვრებაში. სულ სისაძაგლე, სიღარიბე, უსამართლობა და გარყენილება. ამეებისაგან თვალების მოშორება რომ გინდოდეს, ერთ მუქა ადგილსაც ვერ იპოვნი მთელ დედამიწაზე, რომ ერთ წამს თავი შეაფარო, რუსეთში გარყენილის უგუნურებით ღუბავენ ახალგაზრდობას, რომ პატიოსან კაცს გული დაეთუთქება, დაბალი ხალხის სისაწყლეს გულგრილთ უტკპირიან და მინისტრების გადასკუპ-გადმოსკუპების მეტს არაფერს აკეთებენ, თითქოს იწილო-ნიწილოს თამაშობდენ; ჩენი ახალგაზრდები სასწავლებლებში სლავიანოფილობის გზას დადგომიან და სხვადასხვა. რამდენ ერთს ჩამოვთვლი და ან რა საჭიროა. ვინც ბრმა არ არის, ყველა კარგად დაინახავს, რა საძაგლობით საცხეა ქვეყანა და რა უსამართლოდ, კერძოდ ჩვენ გვეტყვიან ჩენი მულობელები: სჯობს დაუბრუნდეთ ისევე ჩემს შთაბეჭდილებას.

გავათავე თუ არა საზარელი ეგზამენები (12 თიბათ.), გული სინარულით ამგუსო და ენატრობდი ჩქარა შინისკენ წამოსვლას, რომ დავმტკბარიყავ ბუნების სიმშენიერით, დამესვენა სულით და გულით მაგრამ რა დაგასვენებს, როდესაც სხვისი ქირი და უბედობა პოულობენ შენს გულში ალავს, ან რა დროს დასვენებაა თუ ღმერთი გწამს, როდესაც სხვა ოფლს იწურავს! გამოცედი თუ

ლო სიტყვა თანამედროვე თაობისააო“. ახლა მეც ვიტყვი: განა ღირსია კაცის სახელისა ის გარყენილი გვაში, რომელიც ამ ჩვენში ბედნავ გლეხის დანახვზე-ბირს მოიღმეკს და არ გაუცინებს გული?

15 იანვარი, 1882 წ.

... გაცხარებით ვემზადებოდი ამ ოთხი თვის განმავლობაში გინნაზიაში ეგზამენების მისაცემად და სუყველამ ფუჟად ჩამიარა. ჩამჭრეს მათემატიკაში და დავრჩი რიყეზედ. რომ იცოდეთ, რა სულსი კვეთა და ვივავლაზი გამოვიარე, მაშინ შემობრალეზდით და შეგიძლიანთ თანაუგრძნოთ ჩემი ტანჯვას. ოთხი თვის განმავლობაში იძულებული ვიყავი მეზებირებინა უხეირო უსულგულ და ერთხელ ნასწავლი საგნები. უღრობის გამო შუალამისას ვდებოდი და საშინელის ენერგიით ვიმეორებდი მათ, არ მენაღვლებოდა ჯან-ღონე და ჯანმრთელობის დაქარგვა, ოღონდ მიმელწია ჩემს მიზნამდინ. ოთხი თვის განმავლობაში მოშორებული ვიყავი ყველას, რაც შეადგენს განათლებული კაცის მოთხოვნილებას; ყურნალებს, ხეირიან გაზეთებს, წიგნებს, თეატრს, საზოგადოებას და სხვას. მქონდა მხოლოდ ქართული ყურნალ-გაზეთები, მაგრამ ეგენი საკმარისნი არ არიან, იკითხავს კაცი: რა გაცხოველებდა, მაგ უნაყოფო შრომაში ან რა გაიძულებდა ანუ რა იყო მიზეზი? მაცხოველებდა და მანუგეშებდა ის აზრი, რომ ამის საშუალებით მოყვეები უნივერსიტეტში, სადაც ღვივის განათლების და მეცნიერების განუქრობელი წმინდა ლამპარი, რისკენაც ისე მიილტვის ჩემი გული, როგორც ანკარა წყაროსაკენ ხუთი დღის მწყურვალე კაცის გული. ახლა კი ჯერ ჯერობით მომეშალა იმედები. ეს დიდი უსამართლობაა ღვთის წინაშე და კაცობრიობის სინდისის წინაშეც. მე მსურს, მწყურთან სწავლა-განათლება, რად მიშლით, რად მიხლარათათე გზას, უბრალო ფორმულების წერით. რათა გვეყოთ ჯოჯოხეთში ამოდენა ახალგაზრდობას? იცოდეთ კარგათ, რომ გაბრაზებული, გამწარებული მტარვალების უსამართლობით ახალგაზრდობა, ამას არ მოითმენს და ერთიორად მიაგებს სულის ამომხლელებს, გვიან იქნება თუ მალე. რა არის მიზეზი ამ უგვანო საქმისა და გაბოროტებისა? საქმე იმაშია, რომ იმ რამისთვის წინაღ სულ წაწყმენდილმა, სახელმწიფო მუხანათმა, ბოროტმა, გამორუჩეტებულმა, ხალხის ჭკუა გონების დამბნელებელმა და დამამხინჯებელმა გრაფმა ტალსტოიმ, რომელსაც განათლების მინისტრს ეძახდენ უგუნურები, აღვეიკრძალა უნივერსიტეტში შესვლა, თუ რომ ატესტატ ზრელოსტკ არ მივიღებდით. რა უნდა თქვას კაცმა ამ უაზრო, უგუნურ, მუხანათურს და ბოროტ განკარგულებაზე? არაფერი იმის მეტი, რომ ტოლსტოი უგუნურია და თავისი სული ჩაუბარებია ეშმაკისათვის, რომელნიც თუმც ბოროტების მიმდევარნი არიან, მაგრამ ამ ბოროტებისათვის, რომელიც თვისი საშინელეზებით ყველაზე უადრესია, სწეწენ მის სულს, როგორც შიშმილისაგან გაათფრებული ყველი ღამე დარჩენილ ტყეში ხბოს ან ცხეარს. შეიძლება ბევრმა მითხრას, რა გავიწმატებს, თუ კაი ბიჭი ხარ, ისწავლე, დაეწე შენს საწადელს. ეს აღვილად სათქმელია, მაგრამ ასასრულებლად ძნელია. რა ქნას ახალგაზრდამ, თუ გზას არ მისცემთ, თუ მოუსაზობთ საშუალებას განათლებისას: ახალგაზრდობა უსაშუალებო, უთანაგრძნობო საზოგადოებისაგან დაიღუპება შარშან-

დელი თოვლივით. აკი აგრეც არის! კატებსავით აღრჩობენ და ვინ არის პატრონი!

16 იანვარი.

ამ საუკუნოებში ახალი საშუალება გამოიგონეს, ეს საშუალება ჟურნალ-გაზეთების ალაგმა. დღეს უცხუნეს „მოსკოვ. ტელეგრაფს“¹⁸, რადგანაც იმან თქვა, რომ ყოველ კაცს თავისუფლად შეეძლოს თავის აზრების გამოთქმაო. ვიშ, რა მოვიხდომეო! არა ნაკლებად „გოლოსი“ სწუხდა გუშინ წინა: ძალიან ცუ-დია გაზეთის შეჩერებაო, გამომცემლებსაც და მკითხველთა საზოგადოებასაც გულს უზშამსო. დარწმუნებული ვახლავარ, რომ თქვენ ბატონო რედაქტორებო და თანამშრომლებო კარგათ იგრძნობდით მაგ გულის შეწუხებას და გულს შემოყრას, რადგანაც ექვსი თვე ლავამი გედოთ პირში, რაზედაც უნდა მებახანა, მას ძალიან დავშორდი. საქმე იმაშია, რომ გუშინ ერთმა შევირდმა საილდანაც პროგრამმა 1882 წლისა, მასასადამე ძლიერ ახალი, მოიტანა, რომელშიაც სწერია, ვითომც სემენარისტებს უნივერსიტეტში შესვლის ნება ეძლევათ, საწყალებს სიხარულით აღარ დასძინებიათ! კი გედენ აი რას გეტყვით ჩემო მეგობრებო, სხვა გზით ვიშრომით, ვისწავლოთ, სხვა ფრიც კეჟა გონება მოვიკრიბოთ, თორემ из Назарета ничего доброго не выйдет და მგლიდან კრავი არ იშვის.

23 თებერვალი.

ეს ოჯახდაქცეულები ბერძნულ-ლათინურით გვბოცამენ და ცარიელ პურ-ზედ და დაგლეჯილ ტანისამოსში ხომ სულ ამოვწყდით! საკვირველ არიან უფა-ლო საქმენი შენნი. ერთხელ ინსპექტორმა კიდევ; გვითხრა რომ დამპალი თევზი შეგირდისთვინ მარგებელიაო. დასაჯერებლად ძნელია, მაგრამ ნამდვილი სი-მართლეა. კარგი განწყობილება შეგირდებისა და უფროსს შორის მაშინ იქ-ნება, როდესაც ერთი ერთმანეთი უყვართ. ჩვენ რექტორს კი და საზოგადოდ სუყველა მასწავლებლებს ჭირივით ვეჯავრებით ჩვენ ქართველები, ან თუ ღმე-რთი გწამთ, საიდან ვეყვარებით მაგათ ცხრა მთას იქიდვან მოთრეულებს? რა ვავშირი აქეთ მაგათ ჩვენთან? არაფერი. მომეტებულად გაიძვერობაში ყვე-ლას რექტორმა ვადააჰარაბა. წრეეანდელ წელიწადს იმერლები აღარ გაატარა გაბრიელის სიტულების გამო. ეგ და ყრუ არქიელი, არა ნაკლები იეზუიტი, ისე უშლიან საწყალს მოხუცს პრელატს სემინარიის ვახსნას ათას ნაირი დონო-სებით, რომ ავაზაკიც და თვით წყეული იუდაც არ ჩაიდნენდა მაგას: ოცადი-სინ მეტი იმერელი ვარეკა პირველი კლასიდან და არ მისცა ბინა და ახლა ცდილობს მაღალ კლასებშიც შეათხელოს მათი რიცხვი. ამ წინაზედ მოუდო ხრიკი ერასტის, გაკვეთილზედ იცინოდო და საწყალი კინაღამ გამოიციხეს, თუ ორიოდე არ მიშველებოდა და ესლა ის არის „под надзором“. რადგანაც ჩვენ ორიოდე ასე ძლიერ ვძულვართ, ამიტომაც მას ჰყავს მთელი დასტა ჯაშუშებისა; რომელნიც უზიდავენ მათ ათასნაირ ცნობებს, თუ რას ვლაპარაკობთ და რას ვფიქრობთ. რა საზიზარია და რა დამლუპველი ეს ჯაშუშობა შეგირდობისათვის, ამას განმარტება კი არ სჭირია, ვინუგეშებ, მბთი რომ ჯაშუშებათ სულ მთლად

რუსები და ბერძნები არიან, და ჩვენ ქართველები არ ვერვით მაგ დამბალ ძველ საქმეში. რეკტორს უნდოდა რალაც ანტი-ქართული პარტია შეედგინა და ამ მიზნისათვის აირჩია რუსები და ბერძნები ერთს ამხანაგს ბერძნის თაოსნობით და სუყველა ჯაშუშებად კი გადააქცია. შეგირდობაც რასაკვირველია შესაფერად ექცევა უფროსებს. არაფერი გავლენა არა აქვთ მათ ჩვენზე და ყოველი ჩვენგანი ცდილობს რითიმე აწყენიოს რომელსამე მათგანს და იმ ნაირადაც, რომ თვითონაც ძლიერ არ დაისაჯოს. მაგ. წრეულ რამდენი აღრეულობა მოხდა შეგირდებში. მესამელებმა ისე გააწინამატეს ბერძნულის მასწავლებელი გრიანოვი, რომ მხეცივით თურმე ღრიალებდა. პოტოცკის, საღმთო წერილის მასწავლებელს ისე გაუხადეს საქმე, რომ კლექში ჩავარდა, ისტორიის მასწავლებელს სამ დაბალ კლასში იმდენი უყვეს დაცინებით უცოდინარობაში და გაუგონარობით, რომ კინაღამ თავი დაანება. მესამელებმა ტაინვარს ქართულიდან რუსულად თარგმნა მოაშლევინეს და სხვა ამ გვარი, ყველა რომ ჩამოეთვალო აქ არ დაეტევა. ამ ნაირმა ქცევამ ერთი შედეგი მოიტანა, ნაციონალური გაღვიძება შეგირდებში. ეს კანონიერი გაღვიძება, როგორც ანტონმა მითხრა ისეც მოხდებოდა უმაგათოთ, მაგრამ მაგათ ძალიან მოასწრაფეს. დავაარსეთ ქართული ჟურნალი, რომელშიაც სულ პატრიოტული სტატიებია და ისეთი სიძულილი რუსებისადმი, რომ მომეტებული აღარ შეიძლება. მეც ჩემს სტატიებში არაფერი დავაკელი მაგ ვაჟბატონს. მუდამ წელიწადს ქართული წარმოდგენები გვაქვს ხოლმე გამართული და ასე გაშინჯეთ, წელს ერთი ახალი ორიგინალური, შეგირდის თხზულება პიესაც გვქონდა. გუშინ რაფაელის ლექციაზე უნდა წავსულიყავით. მარტო ოცს გვქონდა ნება წასვლისა და უნდა გეყურებინათ რა ვაი ვაგლახი იყო: არა მე ჩამწერეთ, არა-მეო. თითქმის ყოველ კლასში ქართული ჟურნალი და გაზეთებიც ყველას გვაქვს, წიგნებსაც ყველა კლასი ცალ-ცალკე ყიდულობენ. სუყველა ამას კაი ევროპიული ჟურნალები და ზორბა წიგნები რომ დაუმატო, კარგი მაშინ იქნება.

† მახის:

ხმები არის ქალაქში, ვითომც ჩვენი ერთად-ერთი გაზეთი „დროება“ უფულობის გამო უნდა დაიხუროსო: ეს ამბავი ისე მალეღვებს, მირევს გულ-ღვიძლს, რომ სიბრაზით არ ვიცი რა ექნა! სისხლი ყელში მეჩრება და სიბოროტე თვალებიდან ცხადად გამოსჭვივის. ან როგორ არ მოუვიდეს კაცს სიბრაზე, რომ ჩვენს ქვეყანაში ისე შეგვევიწროვეს, რომ ერთს ჩანჩურა გაზეთს ვერ უხერია! შური, სისხლი და ხანჯალი მაგათ! მაგის შეტს არას ვინატრი ჩემს სიცოცხლეში მათთვის, ვინც ამ საძაგელ მდგომარეობაში ჩაგვყარა ჩვენ. ამ ფიქრებთან განუშორებელივ მდევნის მშვენიერი, წმინდა სპეტაკი და მამაცობის გამოხატველი სახე პოლიაკი ჩაიკოვსკისა¹⁹. იცით, ვინ არის ეს პოლიაკი? ეს გახლავს სამაგალითო პოლშელი პატრიოტი, რომელიც დაუცხრომლად სცდრილობდა თავისი ქვეყნის—პოლშის აღდგენას. რამდენი ეხეტიალა, ერთი მთელს ევროპაში, რომ შეგობრები მოეპოვნა პოლშისათვის და მტარავლის ხელიდან დაეხსნა თვისი ტურფა ქვეყანა! რამდენი სწერა საღივ-პაშას სახელობით თვის მტრების წინააღმდეგ და ზოგჯერ ბედიც უღიმებდა, მაგრამ მუხთალმა ბედმა მიზნამ-

დისინ ვერ მიაღწევინა! საცოდავმა ამ შრომას შეალია თავისი ფიზიკური, ხე-
ობითი და გონებითი ძალა და ეხლა მოხუცი ემორჩილება მუხთალ ბედს და
გულის ტანჯვით უყურებს თავის მამულის აონხრებას. გაკურთხოს უფალმა ხალ-
ხის გმირო, შენი საქმენი მექმენ მეწინა-გზამავალ ვარსკვლავად, ოცნებები შორს
მიტაცებენ და არ ვიცი, საბედნიეროა ეს ჩემთვის, თუ სატუბედურო.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ე ბ ი

1. ამის საილუსტრაციოდ მოვიყვან ეროს ეპიზოდს სემინარიამ სწავლების ისტორიდან.
ოთხმოცდაათიან (1889—1890) წლებში თბოლისის სასულიერო სემინარიის მოწაფეებმა
დადი ბუნტოპობთ, ბრძოლით და მსხვეპალთი მოიპოვეს უფლება სემინარიამი ქართული ენის
სწავლების შემოღებისა, ქართული ენის კათედრის დაარსებისა. მთავრობამ აღუქვა ქართული
ენის კათედრის დაარსება, მაგრამ რუსეთის „უწმინდესმა სანოდმა“ ახალგაზრდობა მოატყ ეა:
ქართული ენის ლიტერატურის სწავლებს მაგივრად შემოიღო საქართველოს საეკლესიო ისტო-
რიის სწავლება რუსულ ენაზე მე-V და VI კლასებში, კვირაში თითო გაკეთილი. მასწავლებ-
ლად თედო ჟორდანიას იყო. ამ სტრიქონების დამწერი—მაშინ მე-V კლასში ვიყავი, საეკლესიო
ისტორიის ერთ-ერთ გაკვეთილზე თედო ჟორდანიას რუსულად გატაცებით გვიამბობდა ათო-
ნის მთაწმინდელ მნათობებზე: „Славные святители нашего Отечества!... გაიღო უცერად
კარები და დიდი „ამალით“ კლასში შემოვიდა ეგზარხოსი პალატი. თედო მივიდა ხელზე გმ-
თხვია ეგზარხოსს. პალადიმ უბრძანა „подпись!“... თედო ჟორდანიას ლამაზი კაცი იყო, მა-
ღალი ნათელი შუბლი. შავთვლებს ოქროს სათვალეები უხდებოდა. შავი, ხშირი წვერულავანი
სახეს უმშენებდა. თედო ვაშრა, შიშმა აიტანა, მოუწმირა ხელებს, შუბლზე მოუსვენრად ხე-
ლის სმას მოჰყვა და ნაწყვეტ-ნაწყვეტ ამბობდა: „Наше Отечество великая Россия!...
„Наше Отечество великая Россия“ და ეღარაფერი მთაბ ამას, სახეზე ხანსერი ტანჯვა-
დაეტყო, ჩვენც მასთან ერთად ტანჯავს განვიციდით. პალადი ეგზარხოსი დიდი არისტოკრა-
ტიულ ოჯახიდან იყო, ცოტა რბილი კაცი იყო და თავი დამოუკიდებლად ეჭირა, ცოტადანთ
ადამიანობა ჰქონდა შერჩენილი, მიუბრუნდა თედოს და რბილად უთხრა: „Федор! Давидо-
вич! Вы кто все про Россию, расскажите им про наше Отечество“ და გავიდა.

თედო ჟორდანიას ქართველი მოწინავე პიროვნება იყო, მრავალი მნიშვნელოვანი ისტო-
რიული შრომები აქვს დაწერილი, დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქართული ძეგლი ხელნაწერების
შეკრება-დაცვაში, მისი „Описание рукописей“... დიდი განძია ქართულ ლიტერატურაში.
მას მშირად მიეყვადით თავის სახლში მოწაფეები, გვაჩვენებდა სიველ-გუჯარებით სავსე დიდ
ყუთებს, დეცავდით საეკლესიო ეპარქიალურ ხელნაწერთა მუხეუმში, გვაცნობდა საეცხოვოდ
დაწერილ მთელ ხელნაწერებს, შესანიშნავი ხელოვნურ მინიატურებით და ჩაგვიჩინებდა
აი რა მერიფასი სულიერი სამდიდრე დაგვრჩა წინაპართან, ეს დაუფასებელი საუფვე მველუ-
პება, თქვენ ახალგაზრდები მოვალენი ხართ სოფლად, სადაც კი შეხედებით, შეიძინოთ და მუ-
ხეუმში ჩამოიტანოთ, ან ყოველ შემთხვევაში აღწერთ, ან გახუთებში დაბეჭდოთ თან ჩვენ შე-
კაცუბონითოთ. თედო ჟორდანიას ექვს ვერაფენ შეიტანს, რომ ჩვენ, ქართველებს,—როგორც „ინო-
როდებს“—მეფის მთავრობის ახრით—სამშობლო არ უნდა გვექონოდა და აი ამ დანაშაულ შო
თედოს გვონა დამიჭირა ეგზარხოსმაო—რომლის ხელში იყო თედოსთან მრავალი ათასი მო-
ხელეების ბედ-იბრალა—და შერტა, როგორც გულშიშარა კაცი.

2. ბ ა ნ კ ო ბ ი ა დ ა. ალ. ყიფშიძე თავის დღურში იხსენიებს და დიდს ადვილს
უთმობს სათავად-აზნაურო ბანკის წლიურ საანგარიშო კრებებს, რა ჰქონდა სავრთო სათავად-
აზნაურო, წოდებრივ, კომერციულ საქმეს—ბანკს ვიწრო სასულიერო წოდების სასწავლებლის
—სემინარიის მოწაფესთან, რთი იზიდავდა მთაზროვნე სემინარიელებს ბანკიობადა? მართალია
ბანკი ვიწრო წოდებრივი დაწესებულება იყო. მაინც იმ დროს შესაფერად სახეგადობრივ
მნიშვნელობაკ, ჰქონდა.

ბანკის საკითხის გარშემო ქართული ინტელიგენციის ცალკეულ ჯგუფებს შორის ბრძოლა იყო გამართული. ამ ბრძოლაში გამოჩენილი ქართველი მწერლები იღებდნენ მონაწილეობას. ბანკის მოგებიდან საგრძნობი ნაწილი ხმარდებოდა კულტურულ განმანათლებელ მიზნებს: სავადა-ახნაურო სკოლას, სენაკის, ბათუმის, წინამძღვროანიძის სკოლებს, უმაღლეს სასწავლებლებში მოსწავლე ღარიბის თავდა-ახნაურების შეილებსათვის სტიპენდიებს ზოგ შემთხვევაში ქართულ თეატრს და სხვა კულტურულ დაწესებულებებს. ბოლოს ეს ერთადერთი ადგილი იყო, სადაც სჯა-ბაასი ქართულ ენაზე სწარმოებდა, რაც ახალგაზრდა, მოსწავლე ქართველს ეროვნულ თავმოყვარობას უქმარყოფებდა.

3. ს ტ ა ს ი უ ლ ე გ ი ჩ ი, მიხ. მათეს-ძე. (1826—1911 წ.) ლიბერალი პუბლიცისტი. გახეთ „ლირიკი“-ის (1871—1882 წ.) რედაქტორი. გახეთი მქადაგებელი იყო ზომიერი დემოკრატიული ოფეოლომებისა.

4. კ ო ს ტ ო მ ა რ ო ვ ი, ნ ი კ. ი ვ - ძ ე. (1817—1885 წ.) ისტორიკოსი. მთავრობის საწინააღმდეგო უკრიანული ფარული საზოგადოების: „კირილე-მეთოდის ძმობის“, წევრი, რისთვისაც მთავრობის მიერ გადასახლებულ იქნა სარატოვში. კოსტომაროვი ავტორია მრავალი შესანიშნავი ისტორიული შრომისა.

5. ბ ე რ ნ ე, ლ ი უ დ ვ ი გ (1784—1817) გ. ერმანელი პუბლიცისტი და კრიტიკოსი რადიკალ-დემოკრატიული მიმართულებისა, ავტორი თხზულებათა „წერილები პარიზიდან“.

6. რ ა დ ი შ ი ვ ე ი, ა. ნ. (1749—1802) რუსი რევოლუციონერი მწერალი. თავის ცნობილ წიგნში „Историческое изображение из Петербурга в Москву“ აღწერა ყმა გლეხის აუტანელი მდგომარეობა და მემამულეების თვითნებობა. მოითხოვდა გლეხების განთავისუფლებას მიწით და თვითმპყრობელობის მოსაზრებას, მეფის მთავრობამ ამ წიგნის კონფისკაცია მოახდინა და რადიშვიეს სიკვდილით დასჯა მოუსაჯა, რაც შემდეგ შეცვლილ იქნა ათი წლის კარობლით.

7. ზ ა ქ ა რ ი ა ჭ ი კ ი ნ ა ძ ე (1854—1933). ზაქარია ჭიჭინაძეს კარგად იცნობდა ქართველი საზოგადოება. საქართველოში საბჭოთა წყობის დამყარებამდე, დღევანდელ ძნელადის ქუჩის, ყოფილ იარშუის გამოსწორებ და ყოფილ ლექსანდრეს ბაღის ჩასწორებ იკამდის. სადაც მაშინ ბაზინა იყო, ჩამწერივებული იყო წიგნებით მოვაჭრე ბუკინისტების პატარ-პატარა დუქნები. დუქნების წინ დახვებზე გაუფნილ სხვადასხვა წიგნებს გარს ესხია და გაფაციცებით ათავლიერებდნენ. წიგნების სათაურებს კითხულობდნენ ზღოსნები, მუშები, მღდეულებს შევირდები, ჯარისკაცები და მოსწავლე ახალგაზრდობა, აქ მუდამ წიგნებით ვაჭრობა სწარმოებდა. აქვე ახლოს სტამბაც იყო. ზოგიერთი ბუკინისტები გამოცემლობასაც ეწეოდნენ, აქვე ახლოს სტამბაში ბეჭდვდნენ სახალხო წიგნებს და ჰყიდდნენ.

8. ჭ ი კ ი ნ ა ძ ე ს ა ქ ჭ ო ნ ი ა თ ა ვ ი ს ი დ უ ქ ა ნ ი — წიგნების სავაჭრო, ხაზინის (სახელმწიფო ბანკის განყოფილება) ზევით ეხლადდელ ძნელადის ქუჩაზე. ზაქარია უფრო განათლებულ ვაჭრობას ეწეოდა და ფართო გამოცემლობას აწარმოებდა. მას სახეში ჰყავდა ქართველი ინტელიგენცია და მოსწავლე ახალგაზრდობა, თითონვე სწერდა პატარ-პატარა ბროშურებს. — 2 კ ა ვ. ლირებულს თითოს, პოპულიარულ წიგნაკებს ევროპულ მოწინავე მოზარდუნებზე; როგორც იყო ლუი-ბლანი, პრუდონი, ფანკაქ რუსო, რობერტ ოუენი და სხვა.

გონება გაღვივებული სემინარიელები, სემინარიის სულის შემბუთველ ატმოსფეროს გატრბოდნენ და აქ ბუკინისტებთან ემებდნენ გონების საზრდოს. ბუკინისტები და განსაკუთრებით ზაქარია ჭიჭინაძის დუქანი უნივერსიტეტი იყო სემინარიელთათვის. ზაქარია უხვად აწვდიდა, საკითხვე წიგნებს ახალგაზრდობას. სახაფხულოდ სოფელში მიმავალი სემინარიელი ზაქარიასთან მიდიოდა თან წასაბუე წიგნებისათვის, ზაქარიაც ხალისიანად შეურჩევდა ოც-ოცდაათ წიგნს, ორ-სამ მანათად ღირებულს და ნისიად ატანდა სოფელში.

ზაქარიას დუქანში შეგებდებოდათ ინტელიგენტები, მაგალითად ივანე კერესელიძე, სემინარიიდან გამოსული და დათხოვნილი ახალგაზრდები: გოლა ჩიტაძე, თეოდ სანოკია და სხვები, რომლებიც წიგნებს ემებდნენ და სემინარიელებსაც ურჩევდნენ წასაკითხ წიგნებს. ამ პირების კვარები და ვინაობა ვიცოდით და მოწიწებით შევეუბრებდით. ერთხელ, როდესაც დაზახვე გაუფნილ წიგნებს ვათავლიერებდი ჩემს პირველ კლასში ყოფნის დროს, გოლა ჩიტაძე მოვიდა, გვერდზე, დამიღმა და ჩემად მკითხა: ყმაწვილო, ჩერნიშევსკის „ჩტო დელატ“, არ წავკითხვას? ჩემთვის აქ წიგნის სახელი სრულიად უცნობი იყო. მიჩნია ზაქარიასთვის მიმემართან თხოვითი, გამობერთვა და წამეკითხა. ეს ამბავი ჩემს აზნაზნებს შეეატყობინე, ვსთხოვე

ზაქარას, გვიშვანა და დრდის ალტაელები კოლექტიურად წავიკითხეთ მთაწმინდის მუდრო და მოფარებულ კალთებზე. ამ წავითხვაში, სემინარიელების საწყალ ჯიბიდან ამოძვრენ მომკრეპოებით შენახული უხალთუნები, შვეკრიბეთ 5 მანეთი და დიდის მადლობით გადავეცით წიგნთან ერთად ზაქარას. ზაქარია ყოველთვის ღრმად დარწმუნებული იყო, რომ ახალგაზრდა სემინარიელები მათ არ მოატყულებდნენ, წიგნი ანდობდა და არც სტყუებდნოდა. ამავე წესით მრავალი იშვიათი წიგნი ვიშოვეთ წასაკითხათ ზაქარასაგან, მაგალ. ყაზბეგის „გულგუჯა“, ეს წიგნი დაბეჭდისთანავე მთელი რაოდენობით გაიტაცა სტამბიდან საცენზურო კომიტეტმა და მოსპო. რაღაც სასწაულოთ გადაარჩა ერთი წიგნი, რომელიც თბილისში ხელიდან ხელში გადადიოდა და ჩვენც სემინარიელებს ზაქარიამ გვიშოვა წასაკითხად.

8. მ. კ ა ტ ვ ი (1813—1887 წ.) რეაქციონერი გახ. „*Московские Ведомости*“-ს რედაქტორი.

9. „*Голос*“—ლიბერალური ყოველდღიური გაზეთი, გამოდიოდა პეტერბურგში (1863—1885 წ.) ნ. კარევის რედაქტორობით.

10. ნ. ნ ი კ ლ ა მ ე მ თავის გაზეთ „*Обзор*“-ში (1878—1880 წ.) შურაცხყოფა მიაცენა ილია ჭავჭავაძეს. ილიამ ნ. ნიკოლაძე დღეულში გამოიწვია და გაუუგზავნა სკუენდანტები. ნიკოლაძემ მიიღო გამოწვევა და თავის მხრივაც გაუგზავნა სკუენდანტები. ერთი სკუენდანტთაგანი იყო „*Обзор*“-ის თანამშრომელი პოეტი სიმბორსკი—მეტად სიმპატიური ადამიანი. მას ილია და ნიკო ორთავ ძალიან უყვარდა. სკუენდანტები ბევრს ხეყვნენ ორივე მხარეს მშვიდობიანად გაეთაყვინათ საქმე. მოპირდაპირეები ჯიჟუტობდნენ. დადგა უკანასკნელი მომენტი; როდესაც ტყვიას უნდა ემსხვებლა ილია ან ნიკო. სიმბორსკიმ ეს ვეღარ აიტანა. დაიწყო ტირილი. აუვარდა საშინელი ისტერიული ქვითინი, რამაც გამოაფხიზლა მოპირდაპირეები, მოლბნენ და ერთმანეთს შერიგების ხელი გაუწოდეს.

11. ჟურნ. „*Отечественные записки*“—(1839—1855 წ.) მოწინავე მიმართულების. ჟურნალი, გამოდიოდა კრავცის ხელმძღვანელობით. ამ ჟურნალში თანამშრომლობდნენ: კრიტიკოსი ბელინსკი, პოეტი ნ. ნეკრასოვი, სატირიკოსი სალტიკოვ-შჩედრინი. მთავრობამ 1835 წელს დაექცა სამუდამოდ ეს ჟურნალი.

12. ჟურ. „იმედი“ (1881—1883 წ.) ქართველ-ხალხოსნების ორგანო.

13. კ ი ბ ა ლ ჩ ი ი ნ. ი. (1854—1881 წ.) „ნაროდნია ვოლის“ ორგანიზაციის აქტიური წევრი, ტერორისტული აქტების მომწეობი; მისი ხელმძღვანელობით იყო მომზადებული ყუმბარები, რომლითაც ააფეთქეს ალექსანდრე II, (1881 წ. 1-ს მარტ). ჩამაზარტეს 3 აპრ. 1881 წ.

14. ელიაბოვი (1851—1881). რევოლუციონერი. „ნაროდნია ვოლის“ გამოჩენილი მოღვაწე. წარმოშობით გლეხი, გაათავა ნოვოროსისკის უნივერსიტეტი. 1861 წ. 5 აპრილს ჩამოაზრტეს, ს. პეროვსკაის, კობალჩიჩთან, მიხაილოვთან და რისაკოვთან ერთად ალექსანდრე II მოკვლაში მონაწილეობის ბაზი.

15. ბოკლი. ვ. თ. (1821—1862) ინგლისელი ცნობილი სოციოლოგი. დაწერა „*История Цивилизации Англии*“, რომელსაც დიდი გავლენა ჰქონდა ქართველ ახალგაზრდობაზე 70—80-იან წლებში.

16. მ ო რ ღ ე ვ ე ე ვ ი, დ. ლ. (1830—1905 წ.) რუსი ისტორიკოსი და ბელეტრისტი; ცნობილია მისი მონოგრაფიები გლეხთა მოძრაობიდან: „*Самозванцы*“, „*Гайдамакия*“, „*Политическое движение русского народа*“ და სხვ.

17. ა ლ. ყ ი ფ შ ი ძ ე თავის დღიურში იხსენიებს გიმნაზიულ მოწაფეთა და სემინარიელთა გაერთიანებას თვითგანვითარების ნიადაგზე—საიდუმლო წრეებში. დიდის ალტაელები და სიამოვნებით იხსენიებს ამ გაერთიანებულ კრებებს. ასეთი გაერთიანების ტუნდენცია თბილისის საშუალო სასწავლებლების უკანასკნელ კლასების მოწაფეთა შორის ყოველთვის იყო.

1893 წელს არსებობდა თბილისის საშუალო სასწავლებლების უკანასკნელი კლასების მოწაფეთაფართო ხასიათის წრე. ამ წრის შტაბ-კვარტირა ეგნატე ნინოშვილის ბინა იყო წრეს ხელმძღვანელობდნენ ეგნატე ნინოშვილი და მიხა ცხაკაია. აქ ხშირად ნახავდით თბილისში იმ დროს მცხოვრებ რევოლუციონერებს. სამასწავლებლო ინსტიტუტის უკანასკნელი კლასის მო-

37
955

წაფეებს სერგო რობაქიძეს, მოსე თოიძეს და სხვ. ფარული წარების არსებობასთან დაკავშირებულია სემინარიის გარეშე აკაძალული წიგნების კითხვაც.

1890 წლებში გარეშე წიგნების კითხვა ორგანიზულად იყო დაყენებული სემინარიებში. სემინარიაში არსებობდა არალეგალური სემინარია თავისი განსაკუთრებული პროგრამით. ეს პროგრამა სრულდებოდა მთელი სემინარიის კურსის განმავლობაში. სემინარიის ყველა კლასში არსებობდა პატარა წრე 10—15 რჩეული, მოზაროვნე მოწაფეთაგან. ყველა წრეს ჰყავდა ამორჩეული მაღალი კლასის განვითარებული მკვერმეტყველი. წრეებში დაცული იყო სასტიკი დისციპლინა, სრული კონსპირაცია. წრეების მეცადინეობა ხდებოდა რომელიმე მოწაფის ბინაზე, ან მთაწმინდის მყუდრო კალთებზე, კათოლიკების სასაფლაოზე, ბოტანიკურ ბაღში. 1890 წ. და შემდეგ წლებში თბილისში არსებობდა მოწაფეთა კონსპირატიული მდიდარი ბიბლიოთეკა. ამ ბიბლიოთეკის არსებობა წრის ყველა წევრებმა არ იცოდნენ, ერთ ერთ უფრო სანდო და იმედიან მოწაფეს გაანდობდნენ ბიბლიოთეკის ბინას მისცემდნენ პაროლს და იმას მოჰქონდა წრეში საკითხავი სამეცადინო წიგნი. ამ ბიბლიოთეკით სარგებლობდნენ სემინარიის, სამასწავლებლო ინსტიტუტის, გიმნაზიისა და სახელოსნო სასწავლებლის რჩეული მოზაროვნე მოწაფეები. ბიბლიოთეკის შესავსებად წიგნების შესაძენი თანხა სდგებოდა მოწაფეთაგან (საწევრო გადასახადებიდან).

18 „Московскій телеграфъ“—პირველი რუსული სამეცნიერო ლიტერატურული ჟურნალი. მოსკოვში (1825—1834). გამოდიოდა ნ. ა. პოლევის ხელმძღვანელობით. ამ ჟურნალში თანამშრომლობდნენ: პუშკინი, ჟუკოვსკი, ბარიატინსკი, ვიაზემსკი. ჟურნალში იბეჭდებოდა ლიტერატურის, მეცნიერებისა და ხელოვნების მიღწევები რუსეთში და უცხოეთში.

19 ჩ ა ი კ ვ ს კ ი, მიხეილი (სადი-ფაშა) (1808—1886). პოლონელი ემიგრანტი და მწერალი. აქტიური მონაწილე 1830 წელს რუსეთის თვითმპყრობელობის წანაღმდეგ მომხდარ პოლონელთა აჯანყებისა. აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ ჩაიკოვსკი გაიქცა საფრანგეთში და მიიღო საფრანგეთის ქვეშევრდომობა, საფრანგეთის მთავრობამ ჩაიკოვსკი გაგზავნა თურქეთში საიდუმლო აგენტად. ჩაიკოვსკი გადავიდა თურქების მხარეს და მონაწილეობას იღებდა სადი-ფაშას სახელით თურქების მიერ იმ დროს წარმოებულ აღმოსავლეთის ბრძოლებში, ბოლოს დაბრუნდა რუსეთში, შეფრიცდა მთავრობას და დაიწყო აქ ევოვრება. მას საშინლად სტანჯავდა დამონებული სანშობლოს—პოლონეთის ბედი და 1836 წელს თავი მოიკლა. ცნობილია მისი ლიტერატურული შრომები „Украинские повести Чайковского“.

37
03 955